

Musika õppetus.

üks

nodi, laulmisse ja mängimisse
selletusse raamat,

isfeärranis

koolmeistridele ja teigile laulo- ja mängu- sõbradele.

Kirjotanud

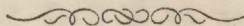
A. Erlemann.

Tartus, 1864.

Trükkitud ja müa S. Laakmanni jures.

Musika õppetus.

üks

nodi, laulmise ja mängimise
selletuse raamat,

isefännis

koolmeistridele ja teigile laulo- ja mängu-õbradele.

Fr. R. Kreutzwaldi nim.
Eesti NSV
Riiklik Avalik
Raamatukogu

Kirjotanud

A. Erlemann,

EA 35786 Küster und Parochial-Lehrer zu Helmet.

Tartus, 1864.

Trükkitud ja müa G. Laafmanni jures.

Handwritten text, possibly a title or address, appearing as a mirror image or bleed-through from the reverse side of the page.

Von der Censur gestattet.

(Nr. 64.)

Dorpat, den 20. Juni 1864.

Handwritten text at the bottom of the page, including a name and a number, appearing as bleed-through from the reverse side.

E e s k ö n n e .

Armsad Eesti wennad! Ehk küll eeskõnne kui igga ramato wõtti on, siiski tean, et eeskõnnesid wägga wähhel loetakse, sellepärast ollen ka sedda, mis siin piddin ütlemä, „siisjuhhatamiseks“ öölnud; pallun sedda luggeda. — Agga siiski pean ka weel ühhe eeskõnne kirjotama, sest minnol olleks weel mõnda öölda, mis mitte heamelega ütlemata ei jättaks. Kui wahhest mõnni musika söbber selle ramatokesse nimme „Musika õppetus“ wöeras peaks arwama, siis seisab selle nimme järrel weel laiemalt selletud, ei se üks nodi, laulmisse ja mängimisse selletusse ramat on, ja sündsamat nimme minna ommalt poolt anda ei teadnud. Kes ramatokessega tuttawaks saab, saab ka wisist selle nimmega rahhul ollema. Nendasammoti sate ka paljo sõnno leidma, mis mitte koggoniste meie ommast kelest ei olle, agga sellest polle suurt wigga, kui meie üksnes nendest sõnnadest arro same. Teab kegi mõnne asjale parremat nimme, kui siin seisab, siis woime sedda eddespiddi parrema järrele ümber parrandada, ja pallun sedda teada anda; heal lapsel on muidogi paljo nimmesid. — Minna sowin wägga, et musika iggas maeas asset leiaks. Kui meie wanna ussoisssa Lutterus musika kasso polleks ärratumud, siis ei olleks ta mitte öölnud: „Musika on meie hea ja tru koolmeister ja kasswataja, kes meid tassa semaks ja mõistlikumaks harrib. Temma on üks Summala armo and ja kinkitus, mis kurba süddant jälle rahholisfeks ja rõemfaks teeb ja kui ue rammuga kinnitab ja head semet süddamesse külwab,

„sest ei siis keik wiikka, ellokörkus ja halwad wisid ärra
„unnustakse. Paljo head leiame nende süddames, kes
„musikale ennast ärra on annud Kes sedda kunsti oskab,
„se on keige hea asja peale kõlboline, agga kes tedda
„pölgab, nendega polle minna mitte rahhul. Igga kool-
„meister peab laulda mõistma, muido ei wata minna
„temma pealegi. Omma weikest musika tundmist ei an-
„naks minna ühhegi rahha eest ärra.“ Mis Lutterus ni
wägga kidab, sedda kallist asja unnustawad ni mitmed
ärra ja õppiwad ja õppetawad sedda, mis wahhest ni
suurt kasso sadab, kui wies rattas wantre külles. Musikat
peaks isseärranis kolides nendasammoti õppetadama kui
„üks kord üks.“

Et nüüd musikat holega õppima wõiks alkata, selle-
tarwis wõtsin ette sedda ramatokest kirjotada. Selle
kirjotamisefeks olleks kül üht targemad meest tarwis läi-
nud, ja ma ollen ka mitto aastat pikki filmi selle peale
ootnud, agga ikka ilmasjata. Ma ollen kül ommas
weikses tundmisfes paljo julgenud esimine Gesti kele
musika õpetasse ramato kirjotaja olla; agga mis tehha,
kui targaste teggiad sedda tööd mitte ette ei wõtnud.
Katsume siis esite sellesammaga läbbi sada, senni kui täie-
likkumaid tehakse. Kui ollen mõnda asja, mis wahhest
wägga tarwilik olleks olnud, selletamata jätnud, ehk
mõnnest asjast liig paljo öölnud, siis piddage meles, et
se ramatokene esimine meie keles on ja igga esimine
asji ei woi ialgi nenda olla, kuidas ta wahhest ollema
peaks. — Pallun siis hea melega wasto wõtta, mis
armastusfes omma sõbrade ja koolmeistride wasto nende
kassuks sia ülles ollen pannud.

„Kui wigga nääd laita, siis tulle ja aita!“

Helmes, sel 8. Julil 1864.

A. Erlemann.

Sisesejuhatamissaks.

Kui meie ühte kolituppa astume, kus laulatakse ehk muidu lauljate selts, siis tunneme warsti ärra, et himmoga laulatakse; — ja käime nenda keik kolid läbbi, siis ei leia meie ühtegi koli ilma lauluta, se tähhendab ilma musika. Se on meile ühheks sure's tunnustusaks, et musika õppetust nendasammoti harritud innimessele tarwis on, kui luggemist, kirjotamist, rehkendamist j. n. e. — Musika õppetusse kasso on nenda suur, et minno sulg sedda ülleskirjotada ei jõua. Mu koli-õppetusse läbbi õppime meie tarkust, agga musika läbbi sawad keik meie meled, tundmine, ligutamine ja tahtmine harritud; üksnes musikal on se jõud terwet inimest harrida: waimo ja ihho. Kui meie üht laulo laulame, tunneme temmast paljo suremat kasso, kui meie tedda olleks luggenud. Lauloteggemisse ja musika kunsti arwatakse keige illusamaks ja parremaks keigide teiste kunstide seas. Summal andis innimessele, et ta teistega kõnnelda woiks, kõnneainid, agga et inimene ka Summalaga kõnnelda woiks, andis temma innimessele toni — lauloannet; sellepärrast on jo wannast wannast aea st sadik Summala tenistuste jures musikat prugitud, mis läbbi iggawest Summalat teniti.

Kui meie kolide musika õppetust parremine affame läbbi katsma, siis leiame küll, et ta weel polik on; ei õppetada muud, kui laulmist üksnes. Kui mõnnes kolis ka nodid tahwli peale on kirjotud, siis on se sellepärrast üksi tehtud, et lapsed peawad naggema, kas healega ülles ehk allapole minna. Et küll meie rahwa musika õppetus laugemale ei jõua, kui laulma, agga siiski on laulmist wähhä. Summal on meile ennamiste keigile lauloannet annud, ja meie woime omma mängoriista iggal aéal ühhes kanda ja kanname ka, et meie iggal aéal ommad tundmised, mõtted ja keik mis ellus ette tulleb, lauldes suuga ilmutada woime; agga siiski ollakse holetu. Kui siis muud musikast ei õppita, siis peaks küll keige wähhem laulma õppitama, ja se on esiteks kolide käest nõuda. Sedda tewad jo kolid ammugi,

agga ommal wiisil. Laulma õppitakse, et mõnda lauluwiisi peast laulda saaks ja et ka kirrikus teistega healt woiks ajada, — sedda laulmist peame poliikuls nimmetama. Laulma õppetamine on täielik, kui „tonide ja healede ülle õppetakse, lauluannet ehk kuulmist harritakse, takti tundmist ja piddamist selletakse, — kui wiishealt tundma õppetakse, kuidas tonid käiwad, ja ülleülitse tundmist nenda harritakse, ärratakse, et keik mis illus, armas ja hea on, ärra woiks tunda, — kuidas laulosõnnad ja silbid ehk kõlksud musikas rasked silbid raske nodidega, kerged silbid kerge nodidega kolkko peawad sündima, — ja wimaks ka musika õppetusse ja mõnne mängoriistaga tutwaks saab tehtud.“ Bisjut leitakse sedda. Mõnned laulu wiisid ja weikesed ariet õppitakse pähha ja se on siis keik. Enne kui musika õppetus kolides ei parrane, enne ei woi ka rahwa seas halw laulmine mahha jada. Tah, sellepärast peame musikat õppima. Kui mõnned arwawad, et siis tarwis keik wiisid pähha õppida, — se on jällegi eksitus. Illusti laulma peame meie; nenda kui se meie kõrri puhhastab, kopsu kõrwaks teeb ja ülleülitse meie lauloannet harrib, et innimesel ka parrem heal kõnnelda saab: nenda puhhastab ja harrib ka üks hea musika õppetus süddant, mõtteid — ja se on, mis kasso musika õppetus meile peab saatma.

Suurt tullu woiks ka keige wähhemad lauljate hulgad sata, kui mitte massina wiisil ei saaks õppitud, waid ikka selle peale ka saaks wadatud, mis musika õppetusse järrele illusam ja armsam kõrwale kuulda on. Musika on jo keigide innimeste ommandus, üks siidde, kes keigide süddant keige armsamaste kolkko woib panna ja rahwa hulgad sõbraks tehha, — üks keel, kellega rahwad, seisusjed ja põlwed teine teisega kõnnelda sawad. Sedda ennam kandke iggailks musika eest hoolt, et häbbise ei jä.

Altakem musikat ka nendasammoti õppima ja õppetama, kui keiki muid asju; — ikka weikeselt ja kergelt peale; kes sam sammult lähhab saab kaugemale, kui se kes jooftseb ja ärrawässib. Üks maea ei sa ühhel päwal walmis tehtud; enne olgo kiwuid ja palgid kous, — siis pannakse nurga-kiwui ja palk palgi peale — kunni wimaks ka ütsed ees on. Tehkem nenda kui tark meister ja õppipois tewad. Tahhad sinna rätseppa ammetid õppida, siis ei lähha sa mitte meistre jure: anna minnole kärid, nõel ja sõrmküübar, ma tahhan rätseppaks sada; waid sa pead esite õmblema õppima. Siis selletab meister sinnole ärra, „et ribed nenda peawad õmmeldud sama, et iggale

MS. 1001

innimese sele kehha järrele on, mitte ülle öllade mahha ei kullu. Igga ride tük, olgo kuub ehk mu, saab mitmest tüklist kollo ömmelbud ja nende igga tükki leikamine, kollo seadmine ja ömblemine on räseppa kunst, agga mitte nöel, kãrid ja sörmkübar.“ Nenda peab ka musika öppitud sama. Sul olgo teada mis sa öppid ja mis tarwis sa öppid, siis on sul musika öppet^{us} armas ja öppimine lähhab kergest ebdasi. Ei olle siis musika öppet^{us} üksnes laulmine, et sa küil omma mängoriista, sedda taewalikõ finkitust laulmisse jures prugid ja sedda ennam harid, — waid laulmisse läbbi pead sa musikat öppima, et sa omma seestpiddist innimest, tundmisst ja ligutamisst teistele teada woid anda ja teistest neid ka teada woid sada. — Nenda kui kõnnes ehk juttus sõnnad peaasst on, et ommad mõtted teistele ilmutada woid ja teiste käest neid jälle kuulda saad, — nenda on musikas tonid peaasst, kellest musika keel kollo on pantud, ja kui tonide jure weel sõnnad sawad pantud, siis woib innimene omma terwet seestpiddist innimest ilmutada. Kui innimene üht wõerast keelt on öppinud, siis woib temma sedda sellega kõnnelba, kes sedda keelt mõistab; agga on sul musika öppitud, siis woid sa keige ma-ilma rahwaga, olgo Amerika ehk Ahwrika mees, kõnnelba, ja ta mõistab sinno tundmist, sinno tahtmist — ja „üks südda, kes laulu ja luggu armastab, on keige pahha wasto kinni sullutud.“ Kui sa küil keif usjo öppet^{us}se peast mõistab, ei olle sul sellepärrast usko, kui so südda sellega kollo ei käi. Ei olle ka sellepärrast ni paljo umbusko ja pahha rahwa seas, et katekismuste ja piiblide pidus peats ollema, waid et neid mitte õigel wisil ei sa prugitud. — Kes ühte keelt kõnneleb, olgo emmakeel ehk mu keel, se öppib sedda weel ifka peale, et terrawamine ja parremine isse mõtlema öppiks ja teiste mõttetest iggaford arwo saaks, — nenda peab ka musika tundmine, se waimo keel penemaks ja terrawamaks haritud sama. Pagganatti laulwad ommal wisil, et omma rõmo ehk kurbtusse tundmisst ilmutaks. Nenda kui innimene pärrast kolitamisse aega weel ifka ramatudest isse tarkust peale öppib, nenda öppi ka musikat, öppi parremine laulma, ja sedda woid selle läbbi kätte sada, kui laulma kollo saab kãitud. Üht jutto ehk kõnnes kuuldes tüddineb innimene saggedast ärra, agga musikat kuuldes ei ilmaški. — Kõllis öppitakse komma ja punktide järrele luggema, et luggemine kui kõnne kuulda ollefs ja iggãüks kõrwalt kuulja arwo saaks, — siis öppigem ka musikas keif musika illo märgid, et laulul ka üks maggu on (ei mitte kui wanfride

kiitsumine ehk muido healede färra), et himmoga kuulma tullakse. Kõik siis aatavad talwifel aeval, mil aeg käes on, laulo-sõbrad kofko käima; kõrsid jäwad tühjaks, ümber hulkumine on löppend. Döeste, iggalühhel on omma lomolik mängoriist, omma heal, et kellegi käest otjimiist ehk laenamist ei olle. Paljo innimesi woiwad sedda tunnistada, et üks weike laul, arie paljo immet on teinud. Sessepärast ärge arwake mitte, et musika õppetus üksnes laulmine on; waatke üht ramatud, kelle pealkirri on „musika õppetus,“ siis tunnete ärra, mis läbbi laulmine musikaaks saab, muido on laulmine massinaga tö. — Siin ilmas on jo keik ühhe lomoliko seadusse al kui nöri peal, ja ka musikal on seadus, mis keik tenma ollemist armjaks ja illusjaks teeb. Kuuleme ühte illusjad tonitükki, siis puhhastab se meie süddant nendafammoti keigist tühjast möttetest, nenda kui üks illus kõnne sedda teeb. Olled ja musika illoga, tulloga musika õppetusse läbbi tutwaks sanud, siis aatab so südda ka selle wasto põllema, et ja tedda ka ommaks warraks teed.

Üks asji sago tähhele pantud, et mitte need wõera kele sõnnad Italia, Kreka ja Laddina kelest, mis musikas prugitakse, mitte iggamehhe ümber panna ei olle, mis läbbi paljo pudro saaks; waid olge iggaiüks sellega rahhul, kui meie neid ommas keles ärra möistame, mis nad tähhendawad ja tahhawad, — siis on musika iggamehhe wie melega möista.

Tahhad sinna, et so musika tundmine ja teadmine iggapiddi täielik on, siis te ennast ka tutwaks mönne mängoriistaga. Üht wõerast keelt ei õppi ja mitte selsepärast, et ja tedda üksnes möista tahhad, waid et ja ka sedda kõnnelda ja kirjotada woid. Möistad ja laulda, saad tonikelest arro, woid tonisid ülles kirjotada, — siis pead ka isje toni keelt kõnnelda oskama. Toni keel ei olle mitte sõnnad, waid tonid; sedda ennam püa ka mängima õppida. Musikas on kaks ollemisse wiisi: Laulo-musika ja mängo-musika. Wata mis suur jõud mängo-musikas on. Kuled ja illusjad mängimist, warsti jääd ja seisma ja kuulad. — Kuula üht sõvamängimist! Rõmwoga hüab ta keiki isfama eest sõddima; keik so liikned on, kui olleks iggalühhel ello sees. Kuula üht wõido ehk üht murre marsji! — Kuula kui orrel sind pühhapawal kirrikuse hüab so Summalat tenima, Lemmale keik kaebama, mis so süddant waewab, Tedda kiitma keige eest, mis ta sulle head teeb ja sulle so pattud andeks anab. Eks ei olle so südda rõmo täis, Tedda laulo heale, passunate ja kanneldegas kites! — Olled sinna siis õppinud musika

keelt mõistma, musika keelt kõnnelema, siis on ja jääb musika julle ühheks kunstiks, kuidas kõrwa woib melitada, süddant ligutada ja meelt rõwemaks ehk halledaks tehha. Siis laulad ja mängid sinna ta:

Paul, ja taewa ello sädde,
Taewa sugu olled sa,
Tundes sinno maggust wägge
Kulutan so kitust ma!
Sinna fergitad feik waewad
Kerjajal ja kunningal,
Waesed, würestid wennaks sawad
Sinno pehme tiwa al.

§ 1. Tonide õppetus.

Innimene woib kolmel wiisil omma seestpididist inimest ilmutada: tähtede läbbi (kæega näitades, peaga niffutades j. n. e.), sõnnade läbbi ja tonide läbbi; sellepärrast woib ka kõnne kolmel wiisil olla. — Musika kõnneleb tonidega; ei pruugi iggakord sõnnu. Agga feik mis meie kõrw kuuldeb, raua wilimine, purajomine, piffe müristamine j. n. e. ei pudu musika õppetusse sisse, sest need ei olle mitte tonid. Toni woime isse sünnitada. Kui üks wioli keel ei ligu, ei anna ta ka mitte toni, agga kui meie tedda sõrmega ehk pognaga kõmmame, ehk puhume orreli pilli sisse, siis saab luhwt wirwetama pantud ja kui se wirwetamine meie kõrwa lähhab, siis kuleme üht **toni**. — Kui toni wahhel wahhet tahhetakse tehha, kas temma kõrwa kuuldes helle, täis, terraw, pehme ehk kõrwa on, siis nimmetakse tedda **heoleks**. Sellepärrast helliseb üks ja sesamma toon (olgo c) igga mängoriista peal teistwiisi; orreli peal teistwiisi kui wloiti, klaweri, wioli, klarnetti ehk Fakotti peal. — Tonist saab heal ja on kõrwa kuuldes illusam kui toon. — Mibda ruttem üks toon wirristab, sedda kõrgem ta on.

Se feige kõrgem toon, mis inimessed senni aeani tundwad, wirristab 8192 lord ühhes sekundis. Sellest tonist funni feige madalama tonini on musikas 120 issefuggust toni, sedda kahhel wiisil üksteisest ärra woib tunda: heale kõrgusest ja nimmestest*). Need 120 toni nimmetakse ühhe sõnnaga **tonisistemiks**;

*) Kirja tähheid luggedes leiome ka, et heal tõusma ja wouma peab; loe drafi: u o a e i ja jälle taggasi i e a o u, siis näitse se kui kirjotähte on lei er ollwad.

meie ei woi neid mitte ühhe mängoriista pealt kuulda, olgo siis et keif mängoriistad kofko sawad woetud.

Kui meie toniistemit ühhest kohhast ebbasi laulma affame, siis leiame, et kolmeteistkümmema toniga jälle se esimene toon kuulda on, kui olleks ribda ümber ja affaks uus peale. On ühhe nimmi g siis on 13. ka g ja 26 ja 39 nendafammoti, j. n. e.; keigide toon ühhe korraga kuulnud, on, kui olleks üks toon. Nendest 12. tonist on seitsemel iggalühhel omma nimmi ja need teised wiis sawad ymmad nimmed, nende seitseme käest, kelle wahhel nemmad on. Need seitse nimme on: **c d e f g a h** — **c**, sedda musika ABD nimmetakse.

Need seitse toni nimmetakse seitsemeks toni=astmeks. Meie woime iggaühhe astme pealt affata, ja olleme ebbasi minnes jälle ühhe niugguse toni nimme peale sanud, kust peale affasime, siis on se üks **oktaw**. Oktaw on kahheksa toni mbedu nimmi ja tähhendab: kahheksas toni=astme.

Kui nüüd need seitse toni nimme lõppewad, siis affab jälle uus oktaw, ja nenda same toniistemist mitto oktawi. Et okta wistid teine teigest ärra woiks tunda (ja ka ühhe mängoriista laiusst tähhendada), nimmetakse neid: Suur oktaw, weike oktaw, ühhejonega oktaw j. n. e. Kui meie siis üht toni toniistemis tahhame nimmetada, siis peame teadma, kust okta wist ta on, — siis woime ka bölda: Sure oktawi **c**, ehk weikse oktawi **g**, ehk ühhejonega oktawi **a** — j. n. e. Meie woime igga oktawi tonistid ka weel lühhemalt nimmetada: Suur **c**, weike **g**, ühhejonega **a** — j. n. e. — Üks oktaw, mis weel allapool (maddalam) suurt oktawi on, nimmetakse kontra oktawiks.

Nüüd on meil keif oktawid teada ja woime nende nimmed ülles seada.

Kontra **C D E F G A H** ehk kontra tonid,
suur **C D E F G A H** ehk suur oktaw,
weike **c d e f g a h** ehk weike oktaw,
ühhejonega **c d e f g a h** ehk ühhejonega oktaw,
kahhejonega **c d e f g a h** ehk kahhejonega oktaw*) ic.

Keif sedda tonide õppetust woib issearranis klaweri ehk orreli klahwidest ärra nähha:

*) Iggaühste ühhe-, kahhe- ehk kolmejonega ic. oktawi toni kirjatähhega tähhendades, peawad oktawi nimmetawad joned tähhe **a** (kahhejonega **d = a**) ehk tähhe **ü** (kahhejonega **e = e**) seisma. (Igga nüüdsel aeal affatofse sedda wanna harjonud wiisi mahha jätma ja prugitakse jonele asemel numrid, mis tähhe ülle pannakse. Ühhejonega **c** tähhendakse $\frac{1}{c}$, kahhejonega **d = d**, kolmejonega **a = a** — j. n. e.).

Klaweri eht orreli klawwide pilt ja nooib.

The image shows a musical score for piano and organ. It consists of two staves of music, a keyboard diagram, and a list of notes. The top staff is in treble clef and the bottom staff is in bass clef. Both staves have a key signature of one flat (B-flat). The music is written in a simple, melodic style. The keyboard diagram shows the layout of the piano keyboard, with notes labeled with letters (a, b, c, d, e, f, g, a, h, c, d, e, f, g, a, h, c, d, e, f, g, a, h, c, d, e, f). The notes are grouped into sections, with a 'C' above the first group and 'c' above the others. The text 'Kontva' is written below the keyboard diagram. The notes are: K a i s. D r r e i i l a i u s. S i s f a u t. The page number '11' is at the top.

8va ++++++

8va ++++++

C

c

c

c

c

Kontva

K a i s. D r r e i i l a i u s. S i s f a u t.

Need walged piffemad wahhed, mis tähtedega tähhendatud on, nimmetakse **allumissed klahwid**; need teised lühemad mustad wahhed, essite kaks siis kolm üksteise liggi, nimmetakse **pealmissed klahwid**. Tahhame neid klahwid tundma õppida, siis peame pahhemalt poolt parremale pole peale alkama. Esimene klahw kahhe pealmisse klahwi wasto on c, kahhe pealmisse klahwi wahhel on d — siis e; esimene klahw kolme pealmisse klahwi wasto on f, siis tulles g, a, h ja jälle c, j. n. e. — Ülleültre jautakse se klahwide ridda weel kahheks jauks: Pass ja Diskant. Passi jauks on kontra tonid, suur ja weike oftaw; Diskandi jauks on ühhejonega c sadik keik teised oftawid.

§ 2. Nodide õppetus.

Nenda kui meie jedda, mis meie teistele öölda tahhame ja jedda, mis teised on kõnnelnud ja mõttelnud, kirja tähtedega illes woime kirjutada, kui meie tähhed nenda seame, et nendest sõnnad ja sõnnadest mõtted sawad: nenda woib ka musikas — toni keles — keik need 120 toni, keik healed ja wiisid mis meie tahhame, isjesugguste tonitähedega illes kirjutada, et iggamees iggal aeal neid tonisid järrele woib kõnnelda, mis üks tonimeister illes on kirjotanud. — Need pärris tonitähhed ehk märgid, miska tonid tähhendatud sawad, nimmetakse **nodid**.

Nodid on kahhesuggused: mustad nodid ja walged nodid. — Nodide tundmine on musikas pea=assi, nenda kui ramato luggemiseses ramato tähhed.

Kui nodidega tonisid tähhendakse, mis üksteise järrele peawad tulles, siis ei pea nemmad mitte üksteise ille (peale) kirjutud sama, waid üksteise järrele ebdasi; seisawad mitto notid üksteise ille, siis peawad ka ühhekorraga hellisema.

Meie teame, et nodidega tonisid tähhendakse. Agga et tonid kõrged ja maddalad woiwad olla ja noot siis toni kõrgust ja maddalust näitaks, sellepärast tarwitakse nodide kirjutamiseseks wiis üksteise ille seiswad pöif joont, neid nimmetakse ühhe sõnnaga **jonestemiks** ehk nobi harjaks:

Jonefistemi joned ja jonevahhed loetakse altpoolt üllespole nenda :

Seame üks nodidega jonefistem ülles :

Nüüd tunneme ärra, et üksi jonefistemi peale võimalik on tonide kõrgust ja maddalust ülles kirjutada.

Meie olleme tonifistemis 120 toni tundma õppinud, sedda oktavideks jaotadi; ühhes oktavis on 12 toni, — seitsemel olid ommad nimmed *) ja viis saiwad ommad nimmed nende käest, kelle vahhel nemmad on; siis sawad 70 toni ikka nimmetud c d e f g a h — j. n. e. ja 50 toni jäwad nende wahhele. Kui nüüd jonefistemi peale üksi 9 toni tähendada võib, — kuidas peawad need teised kõrgemad ja maddalamad tonid kirjutud sama? Seks prugitakse **abbijonefid**, nenda kui siin näme:

Abbijoned ja wahhed peal pool :

Jonefistem :

Abbijoned ja wahhed al pool :

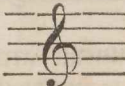
Abbijonede näitus nodidega :

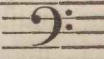
*) Nendel on jellepärast pärris ommad nimmed, et iggaühhe noot jonefistemi peal omma joneastme peal seista võib.

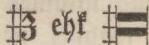

Rahhe ehk mitme jonefistemi nodid peawad siis ühhekorraga hellisema, kui nodid üksteise ülle seiswad ja jonefistemid klamridega kokko on tõmmatud.

§ 3. Nodi wõtmede õppetus.

Mis üks wõtti ja isseärranis üks **nodiwõtti** on, sedda tunnistab temma nimmi. Wõtme läbbi same teada, kus kohha peal jonefistemis iggailis toon seisma peab. Wõtti näitab, misuggust toni üks noot tähhendab, — ta panneb ühhele nobile nimme ja teiste nimmed tulleswad siis järgimöda nenda kui oftawis. Wõtmed on :

G=wõtti ehk wioli wõtti:

F=wõtti ehk pasfi wõtti:

C=wõtti ehk klaweri woi orreli wõtti: ehk

G=wõtti ehk wioli wõtti näitab, et teise jone peal ühhejonega g seisma peab; selle g järrele woib keik teised nodid ja tonid leida :

weike oftaw ühhejonega oftaw tahhejonega oftaw kolmejon. oftaw

g g a h c d e f g a h c d e f g a h c d e f

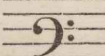
F=wõtti ehk pasfi wõtti näitab, et neljandama jone peal weike f seisma peab :

Kontra oftaw suur oftaw weike oftaw ühhejonega oftaw

F G A H C D E F G A H c d e f g a h c d e f g

Passi wöttid tarwitakse maddalade tonide tähhendamisefks, isfeärranis klaveri ja orreli mängimise jures. — Kui F-wötti

kolmandama jone peal seisab , siis nimmetakse tedda

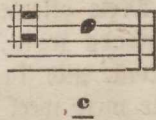
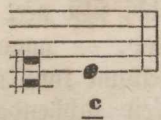
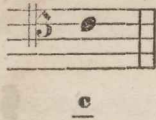
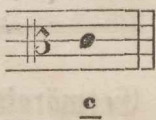
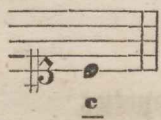
Paritoni wötmeks, siis affab ka weife f kolmandama jone pealt.

C-wöttid prugitakse kolmel wiisil: Diskandi wötmeks, Alti wötmeks ja Tenori wötmeks. C-wötmest on tähhele panna, et ta iggakord näitab, kus ühhejonega c seisma peab:

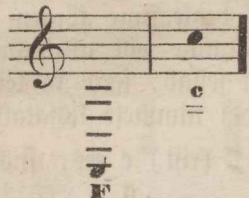
Klaveri ehk Diskandi wötti :

Alti wötti :

Tenori wötti :

Mitspärrast tarwitakse nõude kirjutamisefks wõtmeid, ja mitspärrast prugitakse neid ni mitto? Ilma wõtmeda ei woi ühtegi toni tähhendada — ja ühhe wõtmeaga ei sa ka läbbi, sest siis olleks kõrge ja maddala tonide kirjutamisefks paljo abbijonefid tarwis ja silmal lähhaks se läbbi nodi luggemine otfato raskefs. Sedda tunnistago siin üks näitus :

Agga paljo kergem on sesamma noot passi wõtme järrele luggeda :

Nodi wötti kirjotakse jonesistemi otja, — ja on iggal jone-
sistemil omma wötti ja peab iggaliks omma wõtme õigust toni-
tüüki otjani finni, kui mitte üks teine wötti temma asfemele
ei tulle.

Nodi tundmine wõtme järrele olgo lauliale ja mängiale
nenda selge, kui noot silma ette tulleb (paistab), et siis ka kohhe
toon teada on; ja nende mitme wõtme pärrast on nodi lugge-
miseses ka pea asfi, et feigeessite järrele saab wadatud, mis
wõtme järrele nodid on kirjotud.

§ 4. Eesmärgide õppetus.

Meie olleme õppinud, et wõtme läbbi üksi need seitse toni
tähhendada woib, kus iggaliks seisma peab, — agga neid wiis
teist toni, mis ka ühhes oktawis nende seitseme toni wahhel on,
ei olle meie weel tähhendada sanud. Meid tähhendakse isseär-
ranis märgidega, — need on ristid (#) ja beed (b), kedda
nodide ette kirjotakse, — siis tähhendab noot koggoni teist toni,
kui muido ilma märgida; musika õppetus nimmetab need märgid
eesmärgideks.

Üks rist (#) nodi ees teeb toni pole toni kõrgemaks, —
se tähhendab, et mitte kedda toni egga kedda klahwi wõtma ei
pea, mis sesamma noot ilma ristida tähhendab, waid selle märgi
pärrast peab toon üks healeastme kõrgem woetud sama, tulgo
siis mängides üks pealmine ehk allumine klahw wötta. Se
noot, kelle ees üks rist seisab, saab ka teist nimme, mis kerge
tähhele on panna: Nodi nimmele lisatakse se silb **is** jure.

Seisab üks # (rist)	c	ees,	siis	saab	temmast	cis,
" "	d	"	"	"	"	dis,
" "	e	"	"	"	"	eis,
" "	f	"	"	"	"	fis,
" "	g	"	"	"	"	gis,
" "	a	"	"	"	"	ais,
" "	h	"	"	"	"	his.

cis	dis	fis	gis	ais			
c	d	e	eis - f	g	a	h	his - c

c cis d dis e eis f fis g gis a ais h his c

Sellest näitusjest woib öppida, et üks ristiga noot mitte iggakord üht pealmist klahwi ei tähhenda; eis ja f, — his ja c on ühhe ja sellesamma klahwi peal, üksi nobidega tähhendamine on kahhel wiisl.

Üks bee (b) nodi ees teeb toni pole toni maddalamaks, — se tähhendab, et mitte sedda toni egga sedda klahwi wõtma ei pea, mis sesamma noot ilma beeda tähhendab, waid bee pärrast peab toon üks healeastne maddalam woetud sama, tulgo siis mängides üks pealmine ehk allumine klahw wõtta. Ühhe beega nodi nimmi on ka kerge tähhele panna: Nodi nimmese, kelle ees bee seisab, lisfatakse se silb es jure:

Seisab üks b (bee) c ees, siis saab temmiast ces,

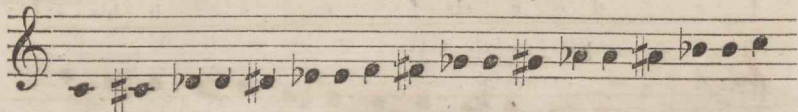
"	"	h	"	"	"	hes, lühhidelt b,
"	"	a	"	"	"	aes, lühhidelt as,
"	"	g	"	"	"	ges,
"	"	f	"	"	"	fes,
"	"	e	"	"	"	êes, lühhidelt es,
"	"	d	"	"	"	des.

des	es	ges	as	b			
c	d	e - fes	f	g	a	h - ces	c

c des d es e fes f ges g as a b h ces c

Siin woib jällegi nähha, et üks beega noot mitte iggakord pealmist klahwi ei tähhenda; ces ja h, — fes ja e on ühhe klahwi peal, üksi kirjotusse wiis on teistti.

Meie näme, et eesmärgidega (♯, ♭) keif tonististemi tonid jonestistemi peale ülles woime firjotada. Ühhe oftawi tonid woime eesmärgide abbiga 17. nimmege nimmetada :

Need tonid, kedda kahhel (ehk mitmel) wiisil tähhendakse, agga toon ifka sesamma on, nimmetakse muusika õppetuseses **enharmoni tonideks**; neid olleme klahwide jures jubba tundma õppinud, need ollid: eis ja f, — his ja c, — ces ja h, — ses ja e, — ja weel cis ja des, — dis ja es, — fis ja ges, — j. n. e.

Miskpärrast prugitakse siis risti ja beed? eks ei olle ühhest märgist kül? — Se on muusika õigest firjotamisse pruuk; rist näitab kui tulleswat aega ja beed möödaläinut aega, — sellepärast tähhendakse ka keif wahhetonid * poletoni wiisil ülles minnes ristiga ja alla tulles beega, ja ööltakse, et tonid kromati wiisil eddast lähawad, ehk lühhidelt: **kromati tonleiter**,** nenda kui siin näme:

Urwame selle näituse sees need risti ja beega tähhendatud tonid mahha, siis jääb meile **diatoni tonleiter** järrele, mis lauldes lomolikkum on, kui kromati tonleiter. Diatoni tonleiter on nenda :

*) Wahhetonid nimmetakse ka kromati-tonideks, need on eis, dis, fis, gis, ais. —

**) Nimmetakse sellepärast nenda, et wannal aenal temma eesmärgid mõnnesugguse wärwiga said tähhentud.

***) Temma näikse kahhe jätkuline ollawad: 2 terwet ja üks pool toni-

Need numrid tähhendavad siin üht täit ehk poolt toni astmet.

Kui üht risti ehk beed ärra tahhetakse feelda, et ta mitte ei pea maksma, siis pannakse selle nodi ette üks **feelmisse märk**: ♯, siis on noot jälle omma wanna bigusse sees ja kannab omma pärris nimme.

Musika bigest kirjutamise pärrast prugitakse ka nobide ees faks risti ehk doppelrist (♯♯ ehk ×) ja ka faks beed ehk doppelbee (bb). Rahhfordse ehk doppelristi läbbi saab noot faks poolt ehk ühhe terve toni kõrgemaks; nodi nimmele arwatakse siis faks fard **is** ehk **isis** jure:

c	on	siis	cisis,
d	"	"	disis,
e	"	"	eisis,
f	"	"	fisis,
g	"	"	gisis,
a	"	"	aisis,
h	"	"	hisis.

Rahhfordse ehk doppelbee läbbi saab noot faks poolt ehk ühhe terve toni maddalamaks, ja nodi nimmele arwatakse faks fard **es** ehk **eses** jure:

c	on	siis	ceses,
h	"	"	heses, võltakse bb (doppelbee),
a	"	"	aeses, võltakse asas,
g	"	"	geses,
f	"	"	feses,
e	"	"	eses,
d	"	"	deses.

Doppelristi ja doppelbeed woib doppel feelmisse märgiga (♯♯) ärra feelda; agga kui teine eesmärk jäma peab, siis feeltakse teine ühhe feelmisse märgiga ärra.

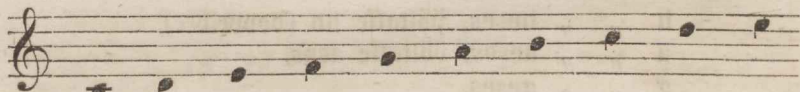
astmet, ja mõllema jätku wahhel on weel üks terve toon. Need mõllemad poled ehk jätkud nimmetakse **Tetrafordiks**. See sõnna on meil jällegi kreeka rahwa juust; sest se rahwas, jo wannal aeal üks tark ja tundmise polest terrawa waimoga rahwas, ollid ühhe weisse nelja kelega mängo-riista soetanud, kedda „tetraford“ (se on neljakeelne) nimmetadi, kelle peal laulti ja mängiti. Agga et se mängoriist wägga weike olli, ja nelja kele peal woimata olli keik loulusid laulda ja mängusid mängida, siis panti selle tetrafordile weel üks tetraford jätkuots otša j. u. e. Kenda on meie diatoni tonleiter sanud.

Kui üks tonitüki seatur jaggo eesmärgisid (♯ ehk ♭) tarvitab, siis kirjotakse neid jonefistemi otša wõtme tagga nende kohhade peale, mis nodi ees nemmad seisma peawad ja nimmetakse tonitükki eesmärgideks; — sedda tehakse selle pärrast, et siis nodide luggemine ja kirjotamine fergitud saaks. Jonefistemi otša kirjotud eesmärgid kannawad omma wigust tonitükki otšani, kui neid mitte wahhe peal keelmisje märgi läbbi ärra ei ja keeltud; uus takt peab siis keeltud eesmärgi jälle ueste mele tulletama.

Keif need märgid ♯, ♭, ♮ nimmetab musika õppetus **pro-
nati märgideks**; kui neid mitte seiswa märgideks jonefistemi otša ei olle pantud, waid taktide wahhel prugitakse, siis nimmetakse neid juhtuwa märgideks, — nende wigus käib ühhest takti jonest teise ja peawad, kui neid jälle tarwitakse, ues taktis uentud sama.

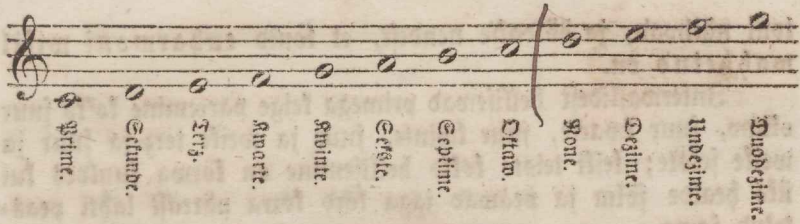
§ 5. Interwallide õppetus.

Ehk kül ühhes oftawis 12 toni on, siiski jaotakse igga oftawi tonid seitsmeks **toniaastmeks**, sellepärrast et neid seitsme joneastme peale tähhendada woib:

Musika annab ka õppetust nende toniaastmedest ja mibedab — altpoolt üllespole — iggaühhe toni wahhet, ja nimmetab sedda kaugust (wahhet) ühhest tonist teise = **interwalliks**, ja annab igga toniaastmele (interwallile) isje nimme. Ühhe oftawi esimine toon ehk:

esimine astme nimmetakse	prime ehk tonika,
teine astme	sekunda,
kolmas astme	terz ehk mediantz,
neljas astme	kwarte,
wies astme	kwinte ehk dominaute,
kuues astme	sekste,
seitsmes astme	septime,
kahheksas astme	oktaw,
ühheksas astme	none, ♮
kümnes astme	dezime, ♯
üksteistkümnes astme	undezime ♯
kaksteistkümnes astme.	duodezime. ♯

Kui ühhes oktawis mitte ennam kui seitse toni ep olla, ei ka ühteegi eesmärgi, — siis olla's meil selged, puhtad primeid, sekundid, terzid j. n. e. Agga eesmärgidega woib igga joneastme peale kolmejuggust toni tähhendada ja jellepärast on ka igga interwall kolme juggune:

Primeid :	Sekundid :	Terzid :	Kwarteid :	Kwintid :
fuur.	ühtentub.	allantub.	fuur.	allantub.
	allantub.	fuur.	allantub.	fuur.
	ühtentub.	allantub.	ühtentub.	allantub.
	allantub.	fuur. eht bir-terz.	allantub. weite eht moll-terz.	

Seksted :	Septimed :	Oktawid :	Noned :	Dezimed :
fuur.	allantub. eht weite.	fuur.	fuur.	allantub.
ühtentub.	allantub. eht weite.	allantub.	allantub.	fuur.
	ühtentub.	fuur.	allantub.	allantub.
	allantub. eht weite.	allantub.	allantub.	allantub.

Arwatakse interwallisid taggasipidi, siis panna'se weel se sõnna' allumine jure ja böldakse: allumine sekunde, allumine terz, allumine kwinte j. n. e.

Enharmonni interwallideks nimmetakse need tonid, mis ühte ja seddasamma klahwi ja toni tähhendawad, agga joneastemi peale woib neid mitmel wiisil kirjutada. Toni kaugusse polest on need interwallid e kinni dis ja e kinni es ühbed, üksnes kirjutamise wiis on teine, sest e—dis on üks üllendud sekunde, agga e—es on üks weite terz. Nenda on igga ühhe interwalliga, kedda mitmel wiisil kirjutada woib, agga ühte

toni näitvad, ja völbakse nendest, et tonid enharmonil wiisil wahhetud on.

Interwalledest hellisewad primega teige parremine kofko suur oktaw, suur kwarte, suur kwinte, suur ja weike terz ja suur ja weike sekste; teiki teiste kofko hellisemine on k6rwa kuuldes kui üks healde s6lm ja peawad igga kord korra p6rrast lahti peasetud sama.

§ 6. Nodide aea-pikkuse õppetud.

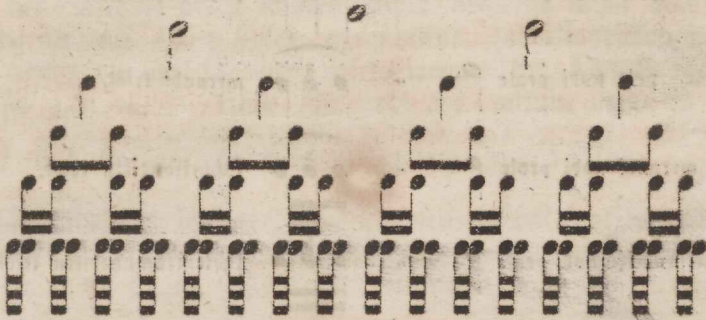
Noot ei t6henda mitte üksnes toni, waid näitab ka toni aea-pikkust, kui kaua üks nodi läbbi t6hhendud toon hellisema peab ja kummas jälle teine peale astab. Tõni aea-pikkust tunnuske nodi nõost:

- o täis noti,
- o pool noti,
- neljandil noti,
- kahheksandil noti,
- kuusteistkümnenndil noti,
- kolmkümnenndakstik noti, — $\frac{1}{128}$ u.

Siin näme, et nodi jures kolm asja t6hhele pannemisse w6ärt on, kellest toni aea-pikkust tunda wõib: 1) nodi pea (o o), 2) nodi lael (üks kriibis nodi peast alla ehk ülles pole), 3) nodi lip (noffid nodi laela külles), kust isseõrranis musta nodide pikkust tunnuske.

Kui pil — mitto sekundid — üks täielik (terwe), werand, kahheksandil noti on, ei sa meie küil mitte nodist isse teada, waid üksnes, kui palju teine noot teisest pikkem ehk lühhem on, ehk mitto noti teise peale kullub. Täie nodi peale tulleb (kullub) kaks poolt noti, sest ühhe pole nodi aeg on pool ni pil kui ühhe täie nodi aeg; ühhe täie nodi peale lähhäb nelli neljandikko, j. n. e.

Meie seame neid siin omma aea-pikkusse järrele üles:

Need joned kahhelsandikkude, kuusteistkümmendikkude, kolm-
kümmendikastikkude jures on lippude asemel, sest kirjutades
olleks se sureks aevvitiks kui iggaihhele lippu peaks tõmmama,
sellepärast tõmmatakse lippud kokku. Kui siis mitto lippudega
noti üksteise järrele tulleswad ja nenda peaks kirjutadama:

siis kirjutakse nenda:

Nodide kael, lip ehk lippu joned woivad ni heasti alpool
kui ka mäepool noti olla, — se on üks keik. Käivad nodid
wägga kõrgest; siis tehakse kaelad ja lippud enamiste alla pole,
käivad nad maddalast, siis on kaelade ja lippude kohjus mäe-
pool olla.

Nodide ülesseadmisze jures näme, et igga noot täiest no-
dist sadik woib kahhes nodis jaotada ehk politada. Igga mõn-
nikord saab ka üks noot kolmes nodis jaotud, nenda et ühhe
pole nodi peale kolm werandid noti tulles, ehk ühhe werandi
nodi peale kolm kahhelsandikku j. n. e. Nisugguste kolme nodi
aea-pikkus on siis ni suur kui muido kaks selle seltsi nodidest.
Neid nimmetakse **triolideks**. Et triolid heasti ärra woiks
tunda, seks tõmmatakse nende ülle wibbujoon ehk tähhendakse üksi
3 numriga, ehk nenda $\overset{3}{a}$. Triolid woivad iggast nodiselt-
sist olla:

Käie nodi peale tulleswad pole nodi triol,
 pole nodi peale " werandi triol,
 werandi nodi peale " kahhesandikku triol,
 kahhesandikku nodi peale " lucteistükünnendikku triol,
 j. n. e.

Kui kahhesandikku triol kahhe kahhesandikku nodiga kokko tulles mängida (ehk laulda), siis peab trioli kolmas noot teise kahhesandikku nodiga ühhes mängitud sama. Sedda on iggast trioli seltsist kahhe omma seltsi nodidega kokko mängides tähele panna.

Suhtub sedda, et trioli nodid weel ühhe teise jonega kokko on tõmmatud, nenda kui :

 ehk
 neid mängitakse:
 "

§ 7. PauSIDE õppetUS ja nende aea-pikkusjst.

Nodid tähendawad tonisid ja näitwad toni aea-pikkust. Enne kui ühhe toni aeg otsas ei olle, enne ei pea ka ükski teine toon (ehk wõeras heal) hellisema aakama, ei pea ka ühhegi toni (nodi) wahhel wahhet tehtama. Agga et toni kõnne meie kõrwale armsa kuulda olleks, jeks on muusikas seatud kohhade peal tonide wahhel lühhemat ehk pikkemat waitollemisjseb, kanna ühtegi toni kuulda ei olle. Silma healde waitollemisjseada olleks üks tonitiik kui üks kõnne, kus sõnnal sõlme egga juttul jätku ei olle, ehk üks luggemine ilma komma ja punkti pidamata j. n. e.

Muusika õppetusjes nimmetakse waitollemisje (kinni pidamisse) märka **pauSIDeks**. Neid kirjutakse nendasammoti kui nodidki, jonejistemi peale ja kässewad üht seatud aega wait olla,

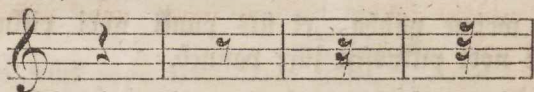
nenda kui noot üht seatud aega tonil helliseda käsib. Surusse ehk aea = pikkusse polest käiwad pausid nobidega üsna ühte, ja nenda kui meil täied, poleb, werandiffud, kahhesandiffud nobid on, nenda on meil ka täied, poleb, werandiffud, kahhesandiffud pausid j. n. e. — Ühhe täie nobi aea = pikkune pause on üks

rippum paks joon, ennamiste neljandama jone külles:

ja tähhendab, et lausia ehk mängia selle kohhal (nobide wahhel) ni pifka aega wait peab ollema, kui kaua üks täis noot lauida ehk mängida käsib. Pole nobi pikkune pause on üks paks joon,

mis ennamiste kolmandama jone peal seisab: ja täh-

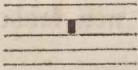
hendab et pole nobi pikkust aega puhkama peab. Nenda on ka feiki teiste pausidega:

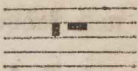
$\frac{1}{4}$ =pause. $\frac{1}{8}$ =pause. $\frac{1}{16}$ =pause. $\frac{1}{32}$ =pause.

Keik pausid on nenda piklad, kui need nobid, mis pausidega ühhesugguse surusse nimme al on.

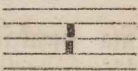
Pausid on ka, mis mitto takti laulial ehk mängial wait olla, puhkata käsjewad:

Pause, mis kaks takti wait olla käsib:

" kolm " " "

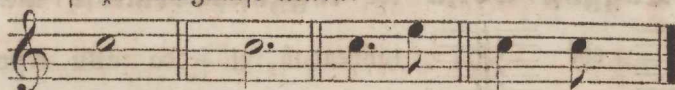

" nelli " " "

Nende pausidega woib keik waitollemisjed ja puhkamisjed tähhendada. — Kui mitme-healega tonitükkis keik healed wait peawad ollema, siis woib igga heale jauks isse pause olla, ehk üks pause selab keik healed, mis ühhe jonestemi peal on; feiki healde waitollemist nimmetakse healed=peatamisjeks.

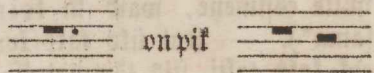
Laulatakse ja mängitakse nenda:

Sellest näitussest woime öppida, et nodi aea-pikkendamisseks punktli saggugi tarwis ei olle; agga tedda prugitakse sellepärast, et nodisid wähhem tulleks ja kirjotomine ja luggemine tergem olleks.

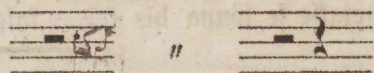
Nendasammoti prugitakse punkti ka pauside aea-pikkendamisseks. Punkti läbbi saab igga pause weel pool pikkemaks, kui ilma punktita:

Läis pause ühhe punktiga:

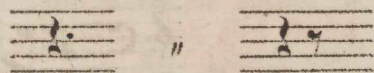
Pool pause

"

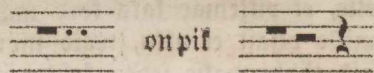
Werand pause

"

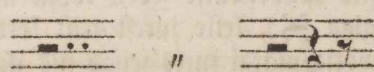
j. n. e.

Läis pause kahhe punktiga:

Pool pause

"

Werand pause

"

j. n. e.

§ 9. Nodide lühendamisse märgide öppetus.

Kes on meie seast kirjotamist öppinud ja ei tea mitte, et sõnnu kirjotades lühendada woib; ja ka triikitud ramatudes leiame sõnnu lühendud ollewad, isseärnanis piibli ramatude nimmed. Weel ennam lühendakse nodi kirjotamist ja prugitakse selle tarwis isse märka, mis surema öppimisse wäärt on, kui sõnnade lühendamine, mis mitte ülleülitsene pruul ei olle. Nodide lühendamisse märka leiame iggas nodi ramatus, kellest jüu lühidelt tähhele on panna:

Kui taks kord mängida jätkudes mõlemate korra püramisise takti nodid mitte ühte ei käi, siis tähhendakse need taktid wibbu-
jonega ja kirjutakse esimesse korra takti ülle 1ma ja teise korra
takti ülle 2da wibbujone alla:

Siin tulles esimest korda mängida kunni taggast = wõtja
mürgini, agga teist korda mängides jääb se takt wahhele, selle
ülle 1ma kirjutud on ja mängitakse eddasi 2da; wata Punschel
Nr. 186, 346 j. n. e.

Peawad mitto ühhenimmelist, ühhesurust noti järrestikko
mängitud sama, siis kirjutakse neid lühhidelt ühhe ainsa pikkema
nodiga, mis takti täidab, ja selle nodi kaelast tõmmatakse ni
paljo lippujoont läbbi, kui paljo lippusid lühhendud nodidel on.

On nodid nenda mängida:

Kirjutakse lühhidelt nenda:

Tulleswad mitmed nodi kimbud (nodi salgad) ühte wiisi
järrestikko, siis lühhendakse neid nenda, et esimesse kimbo järrele
ni paljo wilto joont tõmmatakse, kui lühhendud nodi kimbudel
lippujonesid on; need jonet nimmetakse nodi näitjadeks.

Nodid peaks nenda kirjutud sama:

Kirjutakse nenda:

Nodi näitjadega lühhendakse ka mitme takti täie nodid, mis
ühtewiisi eddasi lähawad:

Peaks nenda kirjotud sama:

Kirjotakse nenda:

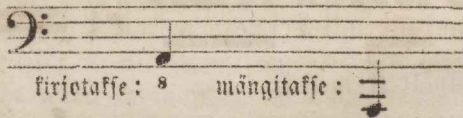

Seisab ühhe nodi ülle 8 ehk 8va või 8^a (ottava), siis peab se noot üks oktaw kõrgem mängitud sama:

firjotakse : 8 mängitakse :

agga kui 8 ehk 8^a nodi al seisab, siis peab se noot üks oktaw maddalam mängitud sama:

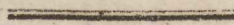
Peawad mitne takti nobid üks oktaw kõrgem mängitud sama, kui nad kirjotud on, siis tõmmatakse 8^a järrele nobide ülle weel üks niisugune joon , mis selle sõnnaga lõppeb: loco, se on: oktaw kõrgem mängimine peab mahha jäma:

8va loco.

all' 8va nodi ülle käsib nobide kõrgemat oktawi jure wõtta; all' 8va nodi al käsib nobide maddalamat oktawi jure wõtta:

all' 8va mängitakse :

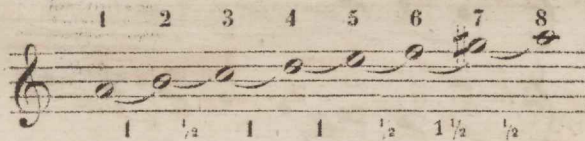

§ 10. Tonisugude õppetus.

Meie woime kõnelda, sest et meie mõttelada woime, se tähendab: meie woime omnad mõtted sõnnadega wälja wõlida. Sõnnad, kellega meie omnad mõtted, tundmissed wälja ütleme, on paljo. Tundmissed on kahhe sugused: rõemolikkud ehk kurblikud (halledat). Rõemu (lusti) ehk kurbtust (taebust) woime üksi sõnnade kokkoseadmisse läbbi wälja wõlida ja kuida meie sõnnad suust wälja tulleswad, nenda on ka meie kõnne, rõemus ehk kurb j. n. e. — Tonikõnne (tonitüü) ei olle mitte sõnnad, waid tonid, kellega nendasammoti tundmissi, rõemu ehk kurbtust, wälja wõlatakse, kui sõnnadega. Need tonid woetakse tonisistemi oktaawidest, agga ei prugita mitte keiki oktaawi tonisid, waid iggast oktaawist — ni laialt kui tonikõnne (tonitüü) käib — 7 kuni 8 toni, kedda nenda kokko seatakse, et rõemu ehk kurbtust wälja woiwad wõlida. Kui need 7—8 toniasmet waljuste, kõrredaste, kõrredaste järrestikko tulleswad, siis nimmetakse üht nisuggust tonide kokko seadmist dur-tonisugguks, — agga kui need toniasmet pehmete, tassaste üksteije järrele tulleswad, siis nimmetakse se tonide kokko seadmine moll-tonisugguks. Dur-tonisuggu helliseb waljuste ja tonide järgus on nenda:

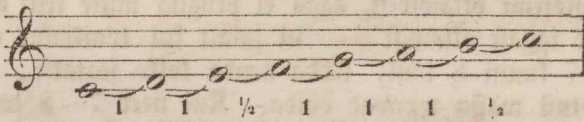
Moll-tonisuggu helliseb pehmete ja tonide järgus on nenda:

Siin näme, kuidas mõllemä tonisuggude tonide järgus on. Dur-tonisuggu tonid tulleswad: 2 täit toni, üks pool toni, siis 3 täit toni ja üks pool toni; moll-tonisuggus tulleswad tonid: 1 täis toni, üks pool toni, 2 täit toni, üks pool toni, siis 1½ toni ja üks pool toni, nenda kui kedda iggaastme jures näinud olleme. Keige suurem wahhe mõllemä tonisuggude wahhel on terz: duril on suur terz, agga mollil on weike terz; sellepärast nimmetakse ka suurt terzi dur terziks ja weikest terzi moll terziks (§ 5).

§ 11. Tonartide ja tonleiteride õppetus.

Tonide õppetuses (§ 1) olleme näinud, et iggas toni-
 sistemi oktaavis 12 iseseisuga toni on; neid woime iggäühte
 esimese tons panna ja üht dur ehk moll tonisuggu üles-
 seada, ja siis same ülleiltsse duris **12** ja mollis **12** tonarti,
 sest et oktaavis iggäühhe toni pealt affkata woime. Igga tonarti
 tonide ridda (astme wiisil ülles ehk alla pole) nimmetakse **ton-**
leiteriks ehk tonireddeliks. Tonarti nimmetakse selle
 toni järrele, kelle pealt tonleiter affkatud on ja tonid
 nenda tullerwad, kui § 10 õppetud sai. C-dur ja A-moll arwa-
 takse pea-tonartideks, kelle järrele keif teised ülles seatakse.

C-dur.

Dur-tonleiterid ristidega (♯):

G-dur.

D-dur.

A-dur.

E-dur.

B-dur.

Dur-tonleiterid beedega (♭):

F-dur.

B = dur.

E♭ = dur.

A♭ = dur.

D♭ = dur.

G♭ = dur.

Moll = tonleiterid woib nendasammoti iggallhybe toni peale
 lilles seada, kuidas moll tonisuggu nõuab.

A = moll:

1 1/2 1 1 1/2 1 1/2 1/2

Moll = tonleiterid ristidega (♯):

E = moll.

D = moll.

Fis = moll.

Moll-tonleiterid beedega (b):

Siin näme, et igga tonart omma tonleiteri üllesseadmissjeks ennam eht wähhem eesmärka (♯, ♭) tarwitab:

C=dur ei tarwita ühtegi eesmärki.

G=duril on üks eesmärk — fis,

D=duril " kaks " — fis, cis,

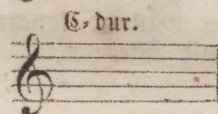
A=duril " kolm " — fis, cis, gis,

E=duril " nelli " — fis, cis, gis, dis,

H=duril " wiis " — fis, cis, gis, dis, ais.

F-duril	on üks eesmärk	— b,
B-duril	" kaks "	— b, es,
Es-duril	" kolm "	— b, es, as,
As-duril	" nelli "	— b, es, as, des,
Des-duril	" viis "	— b, es, as, des, ges,
Ges-duril	" kuus "	— b, es, as, des, ges, ces,

Järgiühhe tonitüüki (tonikõnne) tonid käivad ühhe selle tarvis vallitsetud tonileiteri tonisid möda, ehk lähhawad ühheft tonartist teise, woi durist molli ja mollist duri ja ütsewad nenda wahhel rõemu, wahhel kurbtust wälja. Kust tonartist üks tonitüüki käib, selle tonileiteri eesmärgid pannakse jonesistemi otja (§ 4) nende koshhade peale, mis nobi ees nemmad seisma peawad, tallest la ärra woiw tunda, mis tonartist tonitüüki on:

Kui üks tonitüüki ühhe moll-tonileiteri tonisid möda käib — moll-tonartist on —, siis peaks nüüd need eesmärgid, mis se tonileiter tarwitab, jonesistemi otja (§ 4) pantud sama, nenda kui dur-tonartide jures on; agga se ei olle musika pruuk, sest siis tulleks mõnne moll-tonartile (D-moll) ristid ja beed ette panna, — waid moll-tonartile antakse selle dur-tonarti eesmärgid, mis üks weike terz kõrgem on. C-moll saab g-duri eesmärgid, sest e kunnid g on weike terze; c-moll saab es-duri eesmärgid, sest es on c pealt arwates weike terz j. n. e. — Missuggustel dur ja moll tonartidel ühhesuggused eesmärgid on, jebda näitab eestulles tabbel:

Mistidega :

G-dur.	D-dur.	A dur.	E dur.	H-dur.	Fis dur.
E-moll.	H-moll.	Fis-moll.	Cis-moll.	Bis-moll.	Dls moll.

G-dur.
A-moll.

Beedega :

F-dur.	B-dur.	Es-dur.	As-dur.	Des dur.	Ges dur.
D-moll.	G-moll.	C-moll.	F-moll.	B-moll.	Es moll.

Keif teised eesmärgid, mis tonleiteri (tonarti) fisje ei pubu ja jonesistemi otša tähhendub ei olle, peavad iggakord, kui neid tarvitakse, kirjutud sama (§ 4).

Suremates tonitükkides tulles ka sedda ette, et üks pool ühhest tonartist ja teine pool teisest tonartist käib; seal kus tük teisest tonartist minnema akkab, tömmatakse taktijonele weel üks joon jure, siis keeltakse — kui tarwis on — wannad tonarti eesmärgid ärra ja pannakse ue tonarti eesmärgid üles:

B-durist : D-durist :

§ 12. Iggaühhe tonarti ärratundmise õppetus.

Seft et ühhel dur- ja ühhel moll-tonartil ühhesuggused eesmärgid on, ei woi meie ka mitte eesmärgidest üksnes ärra tunda, mis tonartist tonitük käib. Kellel hea laulu tundmine on, saab sedda muudogi kõrwaga kuuldes ärra tunda. Agga meie peame ka enne mängimist ja laulmist teadma, kust tonartist tonitük on ja sellepärast on weel teised tundmise märgid: tonitükki wiimne toon ja juhataja toon.

Du ühhel tonitükil üks \sharp ees, siis teame endise õppetuse järrele, et tük g-durist ehk e-mollist olla woiß. Et pärris ofust kätte same, peame — ühhebealega tonitükis — wiimse toni peale watama; on wiimne toon g, siis on se tük g-durist, on ta agga e, siis on tük e-mollist. Du tonitükile kaks \flat ette

tähhendatud, siis võib tül b-durist ehk g-mollist käia; on wiinne toon b, siis on tül b-durist, on ta agga g, siis on tül g-mollist.

Juhhatajaks toniks nimmetakse iggäihshe tonleiteri wiimast toni; c-duri juhhataja toon on h, sest h järrele tulles jälle c ja siis on tonleiter lõppetust teinud, — g-duri juhhataja ton on fis, — b-duri juhhataja toon on a, — es-duri juhhataja toon on d; — e-molli juhhataja toon on dis, — d-molli juhhataja toon on cis j. n. e. On ühhel tonitükil kaks $\frac{1}{2}$ ette tähhendatud, siis võib tül b-durist ehk g-mollist käia; tulles iggas kohhas — juhhataja toni-astme peal — g-molli juhhataja toon fis ette, siis on tül g-mollist, agga kui fis ette ei tulles, waid ikka f, siis on tül — teadagi b-durist j. n. e.

Neljakealega tonitükis võib — eesmärgide peale watades — esimesest ehk wiinsest passi tonist ärra tunda, mis tonar-tist tonitük on.

§ 13. Tonarti suggu-arrude õppetüs.

Kui meie keik dur-tonleiterid § 11 läbbi watame, neid üksteise kõrwale seame, siis leiame, et mõnned tonleiterid tonide polest enam ehk wähhem kokko käiwad. C-duri tonid käiwad g-duri ja f-duri tonidega enamiste keik kokko; g-duril on üksi fis ja f-duril on b wõerad tonid, mis c-duri ei puudu. Ja need tonartid, kelle tonleiteride tonid nenda kokko käiwad, on ommaksed ehk suggulased. Mõdda enam tonleiteride tonid ühte käiwad, sedda suremad suggulased on ka tonartid. Nenda olleme leidnud, et c-duri keige liggemesed suggulased g-dur ja f-dur on; wähhemad c-duri suggulased on d-dur ja b-dur j. n. e. Igga dur-tonarti mõllemad liggemesed suggulased leiame üllemise ja allumise kwinte pealt.

Ühhel moll-tonartil on ka kaks liggemest moll-tonarti suggulast, sedda üllemise ja allumise kwinte pealt leida võib. A-molli keige liggem suggulane — üllemise kwinte peal — on e-moll ja — allumise kwinte peal — d-moll j. n. e.

Nenda kui dur-tonart dur-tonartiga ja moll-tonart moll-tonartiga suggulane on, nendasammoti on ka dur-tonart moll-tonartiga ja moll-tonart dur-tonartiga suggulane. Need dur- ja moll-tonartid on suggulased, kessel ühhesuggused eesmärgid on; c-duri suggulane on a-moll, g-molli suggulane on b-dur j. n. e. Pealegi on weel need dur- ja moll-tonartid suggulased,

mis ühhe toniafime pealt allawad; c=dur on c=molliga fuggulane, g=moll on g=duriga fuggulane j. n. e.

Mikspärrast on muſika õppial tarwis teada, et tonartid fuggulafed on? — Tubba ſai kord nimmetud, et üks tonitüf mitte ühheft tonartift ei käi, waid lähhab wahhel durift molli ja mollift duri ja ühheft tonartift teife. Se käimine on ennamifte feige liggema fugguarrude wahhel — ja ſe ühheft tonartift teife minnek nimmetafje **modulerimisfeks** (ſe on: tonide käimine, tõusmine ja ſaddamine).

C=durift modulerib f=duri. — C=d. modulerib g=d.

j. n. e.

§ 14. Toni liikumise, ritmuse ja ritmuse aktiſendi õppetus.

Ma peal ei olle ühtegi lodud aſja mis ei ligu, waid teikis leiame liikumift, ja ka need lodud aſjad, ſedda meie arwame ſeiſwad, liikwad ſtiiski. Agga kus iſſeärranis ello on, ſeal peab ka liikumine ollema, ſeft need mõllemad ei woi ial lahhutud olla, waid midda täielikkum ja ſurem ello on, ſedda täielikkum ja ſurem on ka liikumine, ja nenda woime elluſt liikumift ja liikumiseft ello tunda. — Kui nüüd innimene omma ſeeftpiddiſt innimeſt, ſeeftpiddiſt ello ja ommad tundmifeſed tonide läbbi ilmutada woib, ſiis peab ka toon liikuma, ſeft muido ei woi ta ühtegi ollemift wälja võlda. Meie mängime üht toni — temma woib meile armas, puhhas, helle ehk käre kuulda olla; agga kas woime ſedda toni liikumiseſeks nimmetada? Ei küll mitte. Agga laſſeme ſellel ühhel tonil kõwwemaks miina ſiis jälle taſſamaks jäda, laſſeme temma healel paiſuda ja jälle allaneda — ja meie leiame, et ka üks toon liikuta woib.

Endiſeft õppetuseft (§ 1.) teame, et toon heale kõrguſt tähendab. Selleft näme, et üks toon mitte kõrgemaks egga madalamaks woi ſada ehk omma ſeiſatufſt muta; agga heal woib teif toniaſtmet läbbi käia, woib ruttemine ehk aegamine wirris-

tada ja ta jääb iika sels healeks. Kui meie kaugekst orrest, wioli, trummi ehk mu teise mängoriista healt kuleme, siis ei woi meie mitte nende tonidest mängoriista ärra tunda, waid nende healest, sest iggal mängoriistal on omma heal ja heal jääb igga toniastme peal muutmata, agga toon saab igga toniastmega teiseks. Heale käimist ühhest tonist teise, nimmetasse ka toni liikumisefeks.

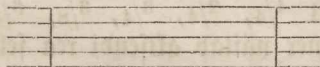
Meil on niüüd kahhesuggune toni liikumine; neid nimmetasse: seestpiddine toni liikumine ja wäljastpiddine toni liikumine; wäljastpiddine toni liikumine on heale käimine ühhest tonist teise ja seestpiddine toni liikumine on ühhe toni paisumine ja allanemine, ehk toni kõwem ehk tassam heal.

Keik mapealse asjade sündimine (muutmine) wõttab aega. Toni liikumine, olgo kül kui ruttu, ei woi ka ilma aeawitmata sündida, waid igga liikumine nõuab omma seatud aega ja annab liikumisele maggu; sedda leiame isseärranis igga kõnne jures. Nendel sõnnadel, mis wennites sawad räkitud, on teine tähhendus, kui nendel, kedda ruttu suust wälja wõldakse; kõnnel on paljo surem maggu ja jõud, kui heasti, wiispärrast ette saab loetud, sest need sõnnad, kellega pea asja tähhendasse, peawad isseärranis tonitud (heal lihtutud) sama ja wõldakse pikkamissti, wennites wälja, ja need sõnnad, kelles wähhem tähhendus on, wõldakse ruttemine wälja — ja nenda waub ja tõuseb kõnne heal. Sesamma luggu on ka tonikõnnega (tonitükkiga), et hopis teine maggu (ello) sees on, kui tük wiispärrast räkitu ehk pikkamissti, tassa ehk kõwaste laultud ehk mängitud saab; sellepärrast peawad isse tonid (novid) tonitud sama ja teised ilma tonitamata jäma, peawad wiispärrast paisuma ja allanema. — — Prugine tonide jures sedda kahhesuggust — seest- ja wäljastpiddi — liikumist: mängime ühhe tonileiteri tonid keik üks pikkad — ja jälle mõnned nende seast ruttu teised pikkamissti, kõwemine ja tassamine, tonitame neid wiispärrast, — ja meie leiame, et se kahhesuggune toni liikumine ühhe tonitükkile kui ello sisse annab.

Iggas tonitükkis on mõllemad toni liikumised ühhe korraga, agga igga liikumine woib ommal wiisil olla; kui mõllemal toniliikumisel üks seatud kord on, siis nimmetasse sedda **ritmusseks**. Kahhesugguse toniliikumise pärrast on ka kahhesuggune — seest- ja wäljastpiddine — ritmus. Seestpiddine ritmus on igga toni kõwem ehk tassam tonitamine, agga wäljastpiddine ritmus tähhendab nende järrestikko tulleswa tonide (novid) hulka, kui pikkad tonid (novid) on. Mängime üht tonilei-

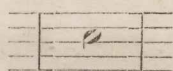
tüüki otjani. Aktfendi järgusse ehk rea ueste peale affamist nimmetab musika õppetus **taktiks**. Nodidest woib takti ärra tunda jonefistemi peale tõmmatud risti jonedest, mis nodidid lahutatavad ja ka filmale uut aktfendi järgusse affatust näitwad, kummi tonitüüki otjani; need risti joned nimmetakse selsepärast ka **taktijonedeks**.

üks takt:

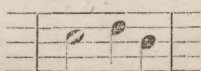
Reif nodid, mis ühhes taktis on, nimmetakse ühhe takti jaggo; takti jaod woivad iggasuggu nodidega kirjotud sada (§ 6), selsepärast ei olle ka tarwis, et takti wahhed ühhepikkad on, sest ühte takti woib täis noot, poled nodid, neljandikkud nodid ehk kahheksandikkud nodid täita j. n. e.; agga sedda on tähhele panna, et keikil taktidel peab ühhefurime aeapikkus ollema:

üks takt:

ehk

üks takt:

ehk

üks takt:

*)

Tonitüüki taktid ei ja ühji iggasuggu nodidega täidetud, waid ka iggasuggu pausifdega:

Watame keik seitse aktfendi rea seltsi lehhef. 40 läbbi, siis selame, et iggas seltsis küll mitto fergemad aktfendi, agga mitte ennam kui üks isseärranis raske aktfent olla woib, sellega iggaord jälle ueste sesamma aktfendi ridda ja uus takt affama peab.

*) Kui nodid, mis ühhes tonitüüklis järrestikko tulleswad, mitme-suggusest aeapikkusest on, siis woib iggaühhe nodi pikkust te'geparremine sel wiisil kätte sada, et takti jaod loetud sawad ja nodipikkus luggemise järrele wälja saab peetud; tulles nenda luggeda:

Kus takti jaod takti liikmetesse jaotud on, seal wo'ib ka takti küll mede järrele loetud sada. —

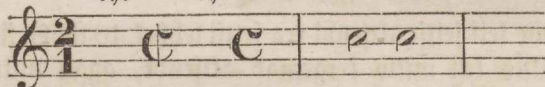
Kui meie nüüd küsime: Kust woime ühhe tonitükki aktfendi ridda tunda ja — et taktid iggasuggu nobidega woivat kirjotud sada — kui pikkad peawad need nobid ollema, kelle peale aktfendid peawad pantud sama? Musikas on ka selle tarwis isse märgid, mis meie küsimisje peale wastawad; need märgid nimmetakse **takti-eesmärgideks** ehk **takti-märgid**, kedda jonesistemi otsa nobi-wõtme ja nobi-eesmärgide tagga murtud numri wiisil $\frac{4}{4}$, $\frac{2}{4}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{8}$, $\frac{6}{8}$ w. ehk **E** ülles pannakse; ossanummer näitab aktfendi rea selfsi ja nimme-nummer näitab kui pikkad need nobid ühhes taktis peawad ollema, kelle peale aktfendid peawad pantud sama. Dn ühhes taktis üks noot, siis sullawad keil selle takti aktfendid selle ühhe nobi peale, agga kui nobid wähhemad on kui nimme-nummer näitab — kedda siis takti-liikmedeks nimmetakse, — siis tulleb aktfent takti-liikme esimesje nobi peale (ehk).

Dn üks werand notitrioliks jaotud, siis saab trioli essimene noot aktfendi ().

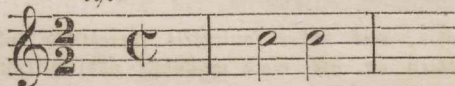
Mitmesugguse takti jaode ja aktfendi reade pärrast on ka musikas mitmesuggused takti - selfsid, kedda takti-märgist ära tunnusse.

Takti - selfsid:

- 1) Suur Alla-brewe takt; takti-eesmärgid on $\frac{2}{1}$ **C**, **C**
ehk ehk

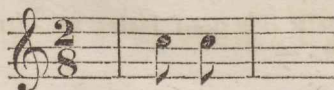
- 2) Weike Alla-brewe takt; takti-eesmärgid on $\frac{2}{2}$ ehk **C**
ehk

- 3) Kaks neljandikku takti; takti-eesmärk on $\frac{2}{4}$

- 4) Kaks kahhesandikku takti; takti-eesmärk on $\frac{2}{8}$

Nende nelja takti = seltsi aktsendi ridda on:

5) Nelli neljandikku takti; takti = eesmärk on $\frac{4}{4}$ on **C**
ehf

$\frac{4}{4}$ aktsendi ridda on:

6) Kolm kahheksandikku takti; takti = eesmärk on $\frac{3}{8}$

$\frac{3}{8}$ aktsendi ridda on:

7) Kolm poolt takti: $\frac{3}{2}$

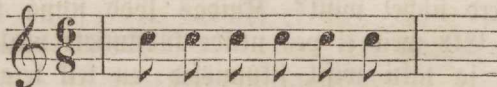
8) Kolm neljandikku takti: $\frac{3}{4}$

Kolme pole ja kolme neljandikku taktil on möslematel ühhe-
suggune aktsendi ridda:

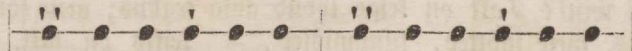
9) Kuus neljandikku takti: $\frac{6}{4}$ —

10) Kuus kahheksandikku takti: $\frac{6}{8}$ —

$\frac{6}{4}$ ja $\frac{6}{8}$ = takti aktsendi ridda on:

11) Ühheksa kahheksandikku takti ($\frac{9}{8}$) aktsendi ridda on:

temmal ka keige surem takt keisis, mõtlemiseses ja ollemiseses, sõnnas ja waitollemiseses, seistes ja kõnbides — ülleültse. — Sellepärast waatke mõnne harritud mehhe peale — iggas sõnnas, iggas sammus — keisis on takt; ei kuskil kommistamist, — ja kuidas on üks nišuggune mees sinno melest?

§ 16. Tempo ehk taktiaca õppetus

Meie teame, et tonišuggude läbbi (§ 10), ja takti ja takti-
seltsi läbbi (§ 15) ommad tundmisesed wälja ütleme. Rurb
kõnneleb muidogi pikkamisjema kui rõemsa ehk nahakas. —
Meie olleme ka nobišid ülles seades (§ 6) õppinud, et üks pool
noti pool ni pik ja werand noti üks neljas osja ja üks kah-
heksandik noti üks kahheksas osja ühhe täie nodi acapittussest
on j. n. e. Igga kui pik üks täis, pool, werand ehk kahhel-
sandik noti on, kas ühhe sekundi ehk ühhe minuti pikkune, sedda
ei woi nodi näost siiski teada sada, ja sellepärast ei woi ka
mitte nobidest (werandikkudest ehk kahheksandikkudest j. n. e.)
ärä tunda, kuidas ruttu üs tonitüf liikuma peab, sest mõnni-
ford tullewad werandid nodid ruttemine laulda ehk mängida,
kui kahheksandikkud nodid. Siiski peab igga tonitükki tonide
liikumine ehk taktiaeg laulial ja mängial teada ollema. Selle-
tarwis kirjutakse igga tonitükki pabHEMA pole affatusse otja
nišuggused sõnnad, mis ütlewad, kas tonitükki nodid (täied, po-
led, werandid j. n. e.) pikkamisši ehk ruttu laulutud ehk mängi-
tud peawad sama, ja igga pikkamisjema ehk ruttemist laulmist
ehk mängimist (ehk takti) nimmetakse **tempo**s. Kui siis ühhe
tonitükki affatusses leiame kirjutud se sõnna ruttu, siis tähhen-
dab se, et igga takti nodid (olgo $\frac{1}{4}$, $\frac{2}{4}$ ehk $\frac{3}{4}$, $\frac{3}{8}$ taktis)
peawad ruttu laulutud ehk mängitud sama; nišuggusel tonitükil
on siis ruttuline tempo.

Musikas jaotakse tempo wieks peajawts ehk kradiš woi
seltšiks, need on:

- 1) õige pikkamisši — Largo, ehk Largo assai, ehk
Larghissimo (otjato pikkamisši);
- 2) parrajast pikkamisši — Larghetto;
- 3) parrajast ruttu — Allegretto;
- 4) ruttu — Allegro, ja
- 5) õige ruttu — Allegro assai, ehk Allegrissimo.

Igga kradi wahhel tehakse weel wahhed; nenda on ešši-
mesje ja teise kradi wahhel:

Adagio ehk Adagissimo (pikkamisfi),
Lento (webbedes),
Grave (raskel pikkal wiisil);

teise ja kolmandama kradi wahhel on:

Andantino (parrajaste, astumise wiisil),
Andante (nattuke ruttem kui Andantino),
Sostenuto (pikkalt),
Commodo (fergeste);

kolmandama ja neljandama kradi wahhel on:

Moderato (parrajast wirgaste),
Allegro moderato (parrajast usfinaste),
Allegro ma non troppo (usfinaste);

neljandama ja wiendama kradi wahhel on:

Animato (ellawaste),
Allegro con brio ehk brioso (fermeste),
Allegro con fuoco (usfina ruttuga),
Allegro agitato (ruttades ruttu),
Allegro appassionato (immelik ruttu).

Pärrast wiendamad kradi kuni lõpmata ruttu, on weel:

Allegro vivace (ellawast ruttu),
Vivace, Vivacissimo (lennates ruttu),
Presto, Presto assai ehk Prestissimo (ni ruttu kui
woimalik).

Keik need sõnnad, kellega tonitülki tempo tähhendakse, nimmetakse sellepärrast **tempo sõnnadeks**. Tempo-sõnnad on enamiste Italia kelest, agga prugitakse ka nende asemel makele sõnno, mis ka seddasamma tähhendama peawad, — nenda kui neid iggast nodiramatusst leiame*).

*) Üks mees, nimmega Mälzel, on ühhe nisugguse riista ehk masiina wälja mõtteinud, kellega iggäihhe temposeltki takti karwa peal ärra wõib teada. Mälzel nimmetis selle riista metronomiiks ehk taktifellaks; temmal on üks tikli, nenda kui tunnikellak, ja selle tikli peal on joned tõnnatud, kedda krabiks nimmetakse, iggal krabil on omma nummeer. Tikli külles on üks kuul, ja kedda kuuli woib kõrgema ja maddalama lükkata, ja sellepärrast woib ka tikli ruttemine ehk pikkamisfema käia. Kui nüüd üks tonitülki-teggia tähhendada tahhab, kuidas ruttu ühhe tonitülki werandi nobide takt (ehk

§ 17. Wiitmisfe-märgi ja teiste tempomurdja sõn- nade ja märgide ja dinami-märdige õppetuis.

Tempo-sõnnadega tähhendakse ülleülitsest tonitükki tempo (takti); agga ennamiste ei jä tonitük mitte ofjani selle ühhe tempo fiske, waid wahhel woiwad keigesuggused muutmised ette tulla: tonid wiitwad, tempo jääb pikkalisemaks ehk lähhab ruttemaks, on weddeldes woi ruttades, mõnned jätkud ehk taktid peawad

tempo) ollema peab, siis kirjotab temna tonitükki ille parrema pole

M M $\text{♩} = 60$, se tähhendab: wõtta Mälzeli metronom ehk taktikel, liikka kuul 60ma kradi peale ja panne tikli käina, ja nenda ruttu kui tikli siis käib, ni ruttu peawad selle tonitükki werandid nodid lautud ehk mängitud sama j. n. e. (seik teised lühhemad ja pikke-
mad nodid ja pausid peawad ka selle järrele rehkentud sama). Se taktikel ei petta ilmafi, agga ta on meile kallis osta. Meie woiwe hennesele isfegi ühhe nifugguse riista teha. Te esfite üks 60^{ne} tolli pikkune, tollipu aruline liist (ehk tollipu); — mõeda offast ni palju tolli kui siin ööldud saab, ja tõmma igga nende tolli koh-
hale, tollipu peale joen, — akka offast mõedma: 5 tolli, 6 tolli, 6 ½ tolli, 7, 7 ½, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 24, 26, 29, 31, 34, 38, 41, 44, 47, 50 ja 55 tolli; nende tolli kohhade ehk munwide peale panne (5 pealt affates) need munwid: 160, 152, 144, 138, 132, 126, 120, 116, 112, 108, 104, 100, 96, 92, 88, 84, 80, 76, 72, 69, 66, 63, 60, 58, 56, 54, 52, 50, siis on metronomi tollipu walmis. Wõtta nüüd teisets üks julle pikkune tüf penikest niiti ehk lõnga ja seu selle ofsa üks kuul (püsfli kuul). On tonitükki tempo tähhendud

M M $\text{♩} = 96$, siis mõeda enma metronomi tollipuga kuulist nidi pikkus 96 kradi, ja wõtta sealt kohhast niit ehk lõng sõrmede wah-
hele, tõsta kuul rippuma ja panne käina, ja nenda ruttu kui siis kuul käib, ni ruttu peawad poleid nodid lautud ehk mängitud sama. Seni sinna siis tempo-sõnnade järrele pärris tempo ehk takti toni-
tükkile ei mõista wallitseda, siis prugi enma tehtud metronomi (se on: metronomi tollipund ja kuuli). Esfinene tempo kraat ligub

M M $\text{♩} = 50$, teine tempo kraat ligub **M M** $\text{♩} = 60$, kolmastempo kraat ligab **M M** $\text{♩} = 90$, neljas tempo kraat ligub **M M** $\text{♩} = 120$ kunni 130, wies tempo kraat ligub **M M** $\text{♩} = 140$ kunni 160. — Selle järrele woiib siis Allegro ja Largo ja teiste tempofeltfide ja seiki wahhekradide takii teada.

kõnnemad ehk tassamad ollema, ehk paijuvad ja allanevad, mõnned tonid peavad liies (stackato) ehk piddades, nihkudes woi lipades (legato) üksteise järrele tulles, ehk lõppeb taktipidamine koggoniste ärra j. n. e., pealegi on weel isjääranis tonid tonitada. Nende mitmesugguste muutmiste tähhendada on weel isje tempo-märgid, kedda nende kohhade peale nodide ülle pannakse, kus muta tulles ja woi sönnahest ehk märgidest ärra tunda, mil wiisil muta on.

Ühhele harritud muusika tundiale kõrwale ep olleks se ka mitte melitamissels egga lomolik kuulda, kui tonitük ühte modi, saeleikamise wiisil ebdasi lähhaks, — sellepärast peawad keigesugused tempo ja tonitamisse muutmised muusika surema illo pärast ette tulles, ja mis lauliale ja mängiale wägga tähhelepannemisse wäärt on.

Ühhe ehk mitme toni wütmist tähhendatse **wütmisse-märgiga** ehk . Temma käsib ni heasti nodi kui ka pauzi pärris aega wiita.

Wütmisse-märk (ehk wermate == Fermate), ülle ehk al pool noti ehk pauzi, ei näita mitte isje, kui kawa aega wiita on, waid laulia ehk mängia peab kedda pikkust tonitükki tempost teada sama: ruttuliszes tempos on wütmisse-märk lühhem, pikkaliszes tempos on wütmisse-märk pikkem. Wütmisse märgi läbbi saab ikka takt murtud ehk rikkutud. — Tahhetakse wütmisse-märgile üht seatud pikkust anda, siis kirjotakse mitto — kui pikka wütmisse-märki tarwis on — lühhenimmelist noti järrestilko ja tõmmatakse wiibujonega kokko:

Sönna, kellega mitmesuggused pikkalissemad ehk ruttemad tempo muutmised tähhendatse, on mõnnesuggused:

- ritenuto = rit. (wiites),
- ritardando = ritard. (wennites),
- rallentando = rallent. (pikkalissemaks jäma),
- accelerando = accel. (ruttemaks minnema),
- stringendo = string. (ruttemaks),
- senza tempo. = (ilma taktida) j. n. e.

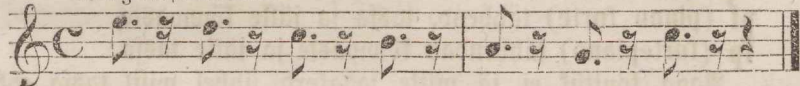
Kui ühhe tonitüüffi tempo mudetud on sanud ja pärrast jälle wanna tempo järrele ilma muutmata eddasi peab minnema, siis pannakse nodide ülle a tempo.

Tonid, mis liies ehk rõhhudes (ühhe kaupa) peavad laultud ehk mängitud sama, nende nodide ülle pannakse punktid ehk kommad, mis kül nodi pikkust lühhendavad, agga mitte takti ei murra. Punktid tähhendavad, et tonid wähhem liies (stackato), agga kommad tähhendavad, et tonid ennam liies (stackatissimo) laultud ehk mängitud peavad sama :

firjotakse nenda :

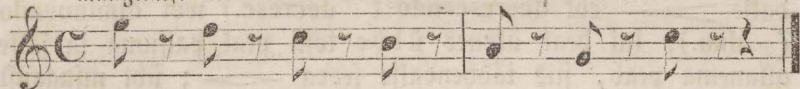
mängitakse nenda :

firjotakse nenda :

mängitakse nenda :

Tonid, mis piddades (legato) laultud ehk mängitud sawad, kui sullaks ühhe toni heal teise sisse, nende nodid tömmatakse wibbujonega kokko :

Seisawad kahhe ehk mitme ühhenimmelisje nodi ülle punktid ehk kommad ja wibbujoon, siis woib neid liies mängida ehk ni kaua toni piddada, kui keiki nodide pikkus lõppenud on, sellepärrast woime iggailht noti politada ja mitto ühhenimmelist noti wibbujonega kokko tömmata ja ühhe assemel laulda.

Keik need märgid, kellega isseärranis toni jõudo, tonitada tonisid ja kohhasid tähhendakse, nimmetakse **Dinami:märgid:deks**. Ühte isseärranis tonitada noti tähhendakse > ehk λ , woi prugitakse nende märgide assemel sõnno, kedda ärra lühhen-

daſſe: sf (sforzato), fz (forzando), sfz (sforzando), rfz (rinforzando), need tähhendawad kōwwentud; ſſf (sforzato assai), ſe tähhendab kōwwaste kōwwentud; kui mitto toni ehk terned tonide read kōwwentud peawad ſama, ſiis tähhendaſſe ſedda marcato. — Iſſeärranis ennam ehk wähhem tonitaba jätkud ehk taktid tähhendaſſe teiſte märgidega:

p (piano) tähhendab taſſa, taſſaſe healega,

pp (pianissimo) tähhendab väge taſſa,

ppp (piano assai) tähhendab ni taſſa kui woimalik,

f (forte) tähhendab kōwwaste, kōwwa healega,

ff (fortissimo) tähhendab väge kōwwaste,

fff (forte assai) tähhendab ni kōwwaste kui woimalik,

mf (mezzo forte) tähhend. kōwwemine ehk pool kōwwaste,

mp (mezzo piano) tähhend. taſſamine ehk pool taſſa,

pf (piano forte) tähhend. taſſa ja jälle kōwwaste,

fp (fortepiano) tähhendab kōwwaste ja jälle taſſa.

Agga tonitüſ ei jä mitte iggakord ühhel wiſil taſſa ehk kōwwaks, waid mudab taſſamast kōwwemaks woi kōwwemast taſſamaks; need kōhjad tähhendaſſe iſſe märgidega ehk ſõnma- dega: kuſ heal paiſuma peab, ſedda tähhendaſſe < ehk crescendo (=cresc.), kuſ heal allanema peab, ſedda tähhendaſſe > ehk decrescendo (=decresc.) woi diminuendo (=dim.); kui heal üksnes ühhe toni peal paiſuma ja jälle allanema peab, ſiis tähhendaſſe ſedda < ; üht niſugguſt toni nimmetaſſe: tonipaiſuſ.

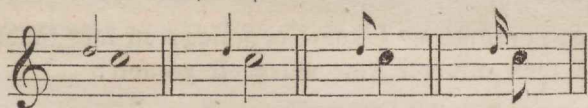
§ 18. Toni wigguride ja nende abbinodide õppetuuſ.

Muſika tahtmine on, meie kōrwa iſſa melitada ja ſüddant rōemadega rōemaks, kurwadega kurwaks teha; ta püab igga tonitüſküſe feigipiddi väged illo anda, ja ehhitab ſellepärraſt iſſe- ärranis wiſiheale tonid ja harmoni mitmeſugguſte tonide jook- miſte ja toni wigguridega, ſedda weikeſte nodidega ülleſ kirjotakſe, ehk prugitakſe iſſe toni wigguride tarwiſ iſſe märgid, et ſiis nodiſid wähhem kirjotada ollekſ. Need weikeſed nodid nimme- takſe abbinodidekſ; need teiſed (ſuremad) nodid, kelle ees abbinodid ſeiſawad, nimmetaſſe peanodidekſ. Abbinodid ei pea mitte taktijaodekſ ehk takti liikmedekſ arwatud ſama, waid igga takt on ilma abbinodida täielik, üksnes peanoot annab

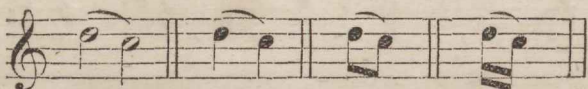
omnast aeapikkusfest abbinodile mõnniford suremat; mõnniford wähhamat jaggo, et abbinoot omma wiggurid woiks tehha; sellepärrast ei pea ka mitte abbinodide wiggur enne peale affama, kui peanodi aeg peale affata on, ei tohhi ka ildamaks jääda, waid igga peanodi külge pantud wiggur peab peanodi taktiaea sees ollema, olgo siis abbinodide wiggur liggi peanoti ehk peanodist kaugel, ehk peanodi affatuses woi lõppetuses. Toni wigguridest ja nende abbinodidest on tähhele panna:

Pit-tõmbus (langer Vorschlag) saab peanodi poolt aeapikkust; peanodiks woi igga noot olla:

firjotakse nenda:

mängitakse nenda:

On peanoot punktiga, siis saab abbinoot terwet peanodi aeapikkust ja peanodile jääb üksi punkti aeg, ehk: abbinoot saab taks osja ja peanoot kolmandama osja aeapikkust, nenda kui siin näme:

firjotakse nenda:

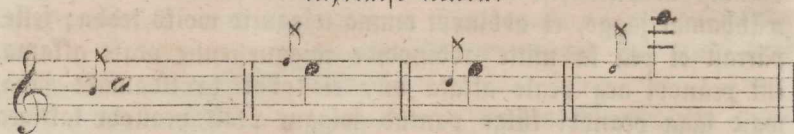

mängitakse nenda:

Lühhike tõmbus (kurzer Vorschlag) saab liht wige weifest osja peanodi aeapikkusfest. Lühhikest tõmbust woi pikkast tõmbusfest sellest ärra tunda, et abbinodi lippust iggaord kriips läbbi on tõmmatud (♯):

kirjotakse nenda:

mängitakse nenda:

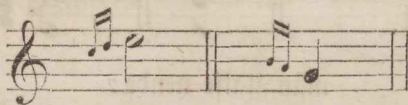

Doppeltömbus (Doppelvorschlag) on kaks lühikest tömbust, üks toon altpoolt teine mäepoolt peanoti:

Doppeltömbusje suggulasfeks olleks arvata weerlus (Schleifer) ja liugus (Schneller). Weerlus (Schleifer) on kaks (ehl kolm) astme wiisl tömbwad eht sabbawad lühikest tömbust:

kirjotakse nenda:

mängitakse nenda:

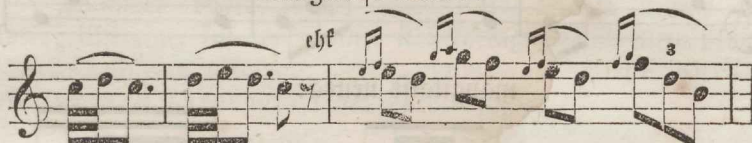

Liugus (Schneller) wõttab peanodi toni ja weel ühhe toni mäe poolt tömbusfeks; liugusje märk on üks terrawa nurgaline u (↘):

firjotakse nenda:

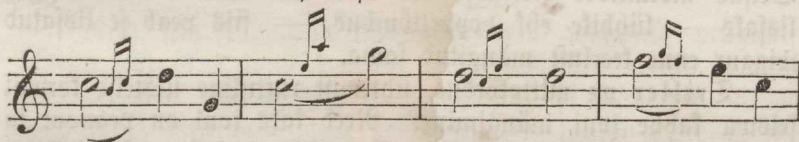

mängitakse nenda:

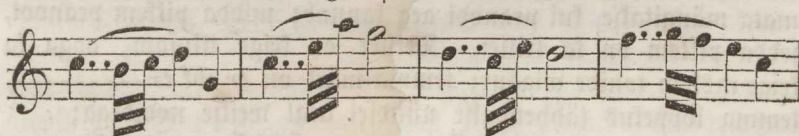

Wahhetõmbussed (Zwischenvorschläge) on peanodi takka ja peavad peanodi aeapikkusse lõppetusele mängitud sama, agga nenda et eestulles noot ommast aeapikkusfest ühtegi ei kauta:

firjotakse nenda:

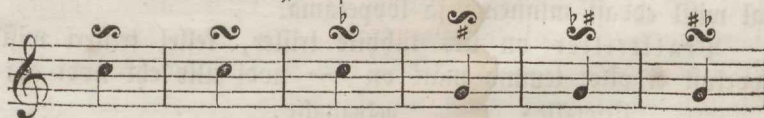

mängitakse nenda:

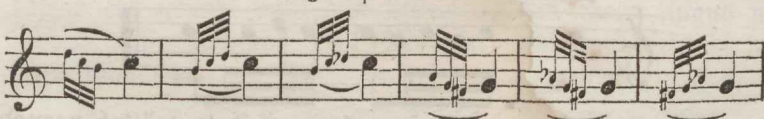

Keerlus (Doppelschlag) on kolm abbinoti peanodi ees; ta on üks wägga illus tonide wiggur. Keerlust tähendakse märgiga ∞ ehk ∞ , kellest tähhele on panna: akkab märk alt poolt (∞), — siis peab üks toon alt poolt peanoti mäe pole mängitud sama, akkab märk mäe poolt (∞), siis akkatakse üks toon mäe poolt peanoti mängima, nenda kui siin näme:

firjotakse nenda:

mängitakse nenda:

Kui keerlusse märk mitte peanodi ülle ei seisä, waid peanodi

firjotakse nenda :

mängitakse nenda :

Wiimaks olleks tonide wiggurideks arwata mitme toni kookohellisemine, kui tonid mitte ühhekorraga, waid ruttu üksteise järrele hellisema akkawad; sedda nimmetakse tonide murdeks ehk murrus (Arpeggio, loe: harpeddshjo):

firjotakse :

mängitakse :

Neid siin lühhidelt nimmetud toni wiggurid prugitakse üksnes seal, kus tonitiik nende läbbi tõeste illusamaks ja armsamaks saab. Reikis, mis meie laulame ehk mängime, ei woi egga tohhi meie neid mitte pruuti, sest siis kantab wiisheal, mis issegi illus on, omma illo ja saab halpiks. Üksnes seal, kus wiisheal tõesti tühhi ja ilma illota on, kõlbab böigel kohhal keerlus, triller, liugus, j. n. e., agga peab ka wägga ette wadatud sama, et neid mitte liig saggedast ette ei tulle, sest siis woib tonitiik peagi ommast illost ilma jada. Toni wiggurid on kui wäljastpidised illoehked, mis meile keige esste silma paistawad, sellepärast ei kõlba nemmad mitte heasti harmonise, waid keigeparremine wiishealele, sest wiisheal on iggas tonitükis se peamees ja temmale sünnib siis ka keige surem au ja illo anda. (Kui kegi ennast ehhitada tahhab, siis ehhitab temma ifka omma pealmist riet ehk kube, agga mitte allumist, kelle ehked wälja ei woi paista.) Meie olleme näinud, et igga toni wiggur ommal wiisil on, ja et üks ühhes ja teine teises kohhas sureks illuks woib olla. Kus wiisheal sured sammud wõttab ehk tasfane on, seal ei woi ükski teine toni wiggur kõlblikum olla, kui keerlus; pikad üsikud tonid woib triller illusaks ja ellawaks teha. Kui mitto toni ühhe astme peal ebdasi lähhawad ehk sekundi wiisil alla tullewad, siis woib liugus need kohhad wälja ehhitada, ehk Mordent, kui tonid sekundi wiisil ükses lähhawad.

§ 19. Wiisi eht wiisiheale ja harmoni õppetus.

Wiimses paragrahvius olleme ühte suurt jaggo ommaft musika õppetusest lõppetanud. Meie olleme siit sadik kui ühhe maeaehhitamisse kramist, kiwidest, palgidest ic. ic. kõnnelnuud ja woime nüüd sam ebdasi astuda ja ka maea ehhitamisest, maea siiseseadmissest, maea illost j. n. e. mõnni sõnna juttu aeada ja teine teist selle asja polest õppetada. Modisid tundma õppides olleme ka toniga keigipiddi tutwaks sanud nenda kui ühhe wõera kele sõnnadega, üksnes nende sõnnade kofkoseadmine on meil weel tundmata, sest kui sõnnad kofko ei olle seatud, ei woi nemmad ka mitte ühtegi mõttet tähhendada egga juttu fesselatada. Neg aealt olleme ommas õppetusses ka sedda ärra tunnud, et musika ommad mõtted ühhegi mu läbbi wälja ei üttele, egga meie tundmissi ei tähhenda, kui üksnes toni ja ritmusse läbbi, ja kuidas tonid ritmusse järrele kofko on seatud, se mõtte on ka tonitükis; sest nende sõnnadega, kellega minna ühhe juttu ollen kõnnelnuud, woin minna ka teist juttu kõnnelda, kui minna neid sõnnu selle teise juttu mõtte järrele kofko sean, — nendasammoti woin minna ka ühhe tonitükki tonid teistwiisi ja teise ritmusse järrele seada ja teist tonitükki tehha. — Eht küll ühhe üksiku sõnnaga selle läbbi üht mõttet tähhendada woiw, kuidas se sõnna suust wälja saab wõldud, sõbralikkult eht wiisuga, agga siiski ei woi meie ühhe sõnnaga tätelikkud mõt- ted ärra kõnnelda, waid meile on paljo ja mõnnesuggusid sõnno tarwis, mis meie mõttele järrele kofko peawad seatud ollema. Ütlen minna „tubba“, siis tähhendan minna selle sõnnaga küll üht asja, agga mis minna selle sõnna jures mõtlen, sedda ei sa sinna enne teada, kui minna selle sõnnale weel teist sõnno jure pannen, mis minno mõttet fesselatwad. Nenda woiw ka küll üks toon omma helli eht heale läbbi ja mitto toni ühhe- forraga omma mitmesugguse kofkohellisemisse läbbi üht ollemist tähhendada, agga siiski ei woi üks toon meie seestpiddist tund- mist, seestpiddist innimest mitte ilmutada, ei woi ka mitnest ühheforraga kofkohellisewaist tonidest täit musika mõttet sada, waid tonisid on mitto tarwis, mis niheasti ebdasi minnes (jär- restikko) kui ka ühheforraga kofkohellistes nenda peawad kofko seatud ollema, et meie seestpiddist ello ja ollemist ilmutada, tähhendada ja ligutada woiwad. Se kahhesuggune tonide kofko- seadmine, ükssteise järrele ja mitto ühheforraga, annab tonile ja ritmussele pärris tähhendusse. Sellepärrast on ka

hele, — agga on üks puduline, siis katab ka teine. Need kats
asja leiame isefarranis iggauhhe salmiku (Gedicht, Poesie) ehk
laulo-salmi jures, sest seal on täielikkud mötted, leit sõnnad
illusad ja ümmargused (rimis) ja ritmus sees; agga ühhel
juttul woib peagi üks ehk teine, illo ehk mötte woi maggu pu-
duda. Sellepärast jääb meile ja isefarranis lastele igga
salmik ennemine pähha kui juttul (Prosa). — Nenda on siis
ka tonitüik kui üks salmik, kus wiishealele ja harmonile illo ja
mötted ehk maggu tarwis on.

Kui meie nüüd küsime, mis läbbi ütleb wiisheal ja har-
moni omma illo ja mötted ehk maggu wälja? siis same peagi
wastust leidma. Esite peame sellest finni piddama, et üksikud
tonid järrestikko wiisheal on, ja mitme toni kokkohellisimine
on harmoni. Musika woib üksnes intervallide, tonisuggude,
tonartide ja ritmusse läbbi middagi wälja wõlda; sellepärast
woib siis ka üksnes nendel wiishealedel ehk wiisil ja harmonil
(ülleültse tonitüikil) illo ja maggu ehk mötte olla, kelle tonid
intervallisid möda, ühhest seatud tonartist ja taktiseltüst käiwad.
Agga need toniread, mis karrelde, ühhest ja teisest tonleiterist,
ühhest ja teisest taktiseltüst käiwad, ei woi ilmaški wiisi ks nimme-
tada, ja nende mitme toni kokkohellisimine ehk wiishealega affordid,
kelle intervallid ühhest ja teisest tonartist, siit ja sealt kokko on kor-
jatud, ei woi ialgi harmoniks arvata, — kus on seal illo,
maggu ehk mötte. Kui ka mõnikord ühhe wiisheale tonid
ühhest ja teisest tonartist, ühhe ja teise taktiseltüst järrele käiwad,
siiski peab igga wõeras toon täielikku möttet tähhendama ja
peamõttega kokko sündima ja illus ollema. Ütlen minna:
„tubba on külm,“ siis ei woi minna jälle wõlda: tubba on soe,
waid ma pean ütlemä, „agga woib soeaks sada.“ Ehk kõnneled
sinna üht juttu, siis woid sinna juttu sees küil teist kõrwalisst
asju ka selletada, kelle läbbi jut weel selgemaks saab, agga sinna
ei woi kõrwaliste asjadega omma juttu lõppetada, waid pea-
asjaga, kellest sinna kõnnelema affasid. Kui siis ka wiisheal ehk
harmoni eddasi minnes wõeraid tonisid ühhest ja teisest tonartist
wõttab ja ühhe ja teise taktiseltüst järrele küib, ikka jälle lähhab
taggasi, kust peale on affanud, et omma wanna mötte sees ka
lõppetada woiks.

Missuggust asja ehk mötted wiisheal ehk harmoni wälja
ütteleb, sedda woime intervallidest, tonisuggust ja tonartist, rit-
mussest, takti- ja tempo-seltüst teada sada, — agga kust woime
kelle mötte jätud ja lõppetust ärra tunda? Se küsimine woib

meile keige parremine ühhe näitusse läbbi selgetš sada. Wõt-
tame ühhe ramato kätte ja loeme üks tüf. Meie leiame kom-
masid, punktisid ja teisi kirja märgisid, — iggas kohhas on isse
märgid; kus üks mötte otsas on ja teine peale atkab, seal on
märk, — igga sõnna eht mötte jätku wahhel on märk x. x.,
ja kui meie luggedes igga märgi jures omma jaggo peatame,
siis same luggemisest keige parrem arro. Utlen minna: „lap-
soke, kes weel weike,“ siis on se üks mötte; pannen minna selle
möttte jure weel „ja nõbder,“ siis on mötte küil pikkemaks sanud,
agga ei olle weel koggoniste otsas, sest kõrw ootab weel lõppe-
tust; pannen minna senna jure weel: „kaswab sureks ja woib
paljo õppida,“ siis on mötte täielik ja lõppetud. Igga jätku
jures tunneb meie waim üht peatamisese punkti ja mõistab, mis
lapsokeseest võldud saab. Sedda keik woib ka meie kõrw ühhest
tonitüüfist tähhele panna ja film nobidest ärra tunda, kuidas
wisihéal ja harmoni jätkude kaua tonitüüfi mötted ärra selletab
ja wälja ehhitab, sellepärast ei woi meie ka kuski muialt
tonitüüfi mötted ärra tunda, kui üksnes tonide peatamisest.
Kui kõrw harmoniga rahhul ja melitud on, siis on mötte lõp-
penud, agga kui kõrw kahhewahhele ja ootma jääb, siis on
möttte lõppetud weel ees.

Et meile wisihéal ja harmoni vieti tutwaks saaks, siis on
weel mõnda tähhele panna. Illo leiame sellel tonitüüfil, kus
wisihéale ja harmoni tonid lomolikkul wisil käiwad ja interwal-
lid ükssteisest ni kangel on, et kõrw nende käigist pea arro saab
ja neid tähhele woib panna. Sedda woime isseärranis seal
näha, kus wisihéale tonid astmewisil, parraja sammudes eddasi
lähhawad, ja kus harmoni sees ni wälja kui woimalik tonide
korusid (Dissonanze) ette tulleb; midda enam meie sedda leiame,
sedda illusam on tonitüüf. Nõuab tonitüüfi illo ja maggu eht
möttte, et intervallid kargamisese wisil käiwad, ja mõnnesuggused
toni korud ette tullewad, siis peab se keik nenda ollema; agga
neid on lühhikeseks aeaks ja korud peawad jällegi lahti peas-
tetud ja kõrwale armsaks ja maggusaks tehtud sama. Lomolikk
seadus on, et keik astmewisil ja aeg aealt eddasi lähhab, ei
mitte tormi jookstes. Kui meie seestpidijes ellus ka mõnnikord
tormab ja kahhiseb, siis woib sedda keik tonidega wälja võlida
ja tähhendada (nenda kui mängotüüfiga üht swa wõidomarssi);
agga meie loom ei woi mitte kauaks selle sisse jääda, waid
iggatsseb ja nõuab peagi rahho randa sada, se on, et keik tormi
tähhendawad jooksmisest ja tonide korused käigib peawad wiimaks

rahho teggema ja illusjal harmonil lõppetama. Dn harmoni selgest mõnnudest (Consonanze) kokko seatud, siis on ta keige illusam, — agga ka mõnni tonide koord on ommal aعال wahhe peal wägga sündsja. — Wisibeal, mis wisakalt käib, harmoni, mis illusti helliseb, se on kui üks rahho ja rõwemo sõnnum meie kõrwa ja süddamele, kui üks kewwadene soe wihmoke ja lõwuna tuul kaswajale rohule. Nenda lähhab siis wisibeal astmest astmese häällites eht figutes, harmoni affordidest toetud kui laenete peal eddasi, ja igga interwalli jures tunneme uut ello.

Müüd tunneme küll wisibeale ja harmoni ülleühtse, agga meie peame ka nende wahhega tutwaks sama, mis wisibeal ja mis harmoni on. Üks tonitüüf — wisibeal ja harmoni — on kui üks tonide owaminne. Selle tonide owamisje seest kuleb meie kõrw wisibealt keige enne, kui üht isseärnanis tonide ridda, ja leiab sealt seest tonitüüfi mõtteid; agga harmoni on keif teiseb tonit, mis wisibealega ühhes lähharwad ja kokko hellisewad. Et meie kõrw wisibealt keigist teistest harmoni tonidest keige enne kuleb, tulleb sellest, et wisibeale sees on tonitüüfi pea mõtted ja lähhab ühhel tonireal eddasi; agga harmoni on mitto toni ja mitto toni ridda, ja ütleb sedda wälja, mis wisibeal wälja wõlba ei sa. Wisibeal on kui tonitüüfi peamees, riffas tonide käimise polest, keigipiddi harritud ja wisakas, ja mis temma wälja ütleb, sedda selletab weel harmoni omma tonidega, et ka keigewähhem tonitüüfi mõtte warjule ei pea jäma, waid et keif täielik peab ollema; sellepärast woib wisibeale tähendus hea harmoni läbbi selgemaks ja sandi harmoni läbbi sassisemaks sada. Wisibeal on wieta kui musika eht tonitüüfi hing ja harmoni on selle hinge ihho, ja mõllemad peaks ifka kous ollema, ei ialgi lahhutud, — sest ihho ilma hingeta on furnud, keif au ja illo on otjas, ei wõlba kuhhugi ja peab ärramäddanema. Agga kui hing ihhost lahkunud on, siis on küll ihho furnud, agga hing ellab ifka eddasi. Nenda on ka wisibeale ja harmoniga luggu, kui teine teisest lahhutud on. Wõtame ühhel tonitüüfikil wisibeale ärra — tal ei olle ühtegi tähendust; agga jättame wisibeale ilma harmonida, ta on ifka weel täielik ja meie woime tedda iggal aعال laulda, kui meie laulo sõnnad jure panneme. Sellepärast on ka weel üksnes ühhebealega laulmine kõblilik, ja sedda woime sellest nähha, et iggas kohhas ennamiste wisibealt laultakse, olgo firrikus, kolimaeas, koddus, nurme peal, mõtsas, tö jures, hommiko eht õhto, mis ka wägga illus ja kiidowäärt on; kui mõnni siis ka

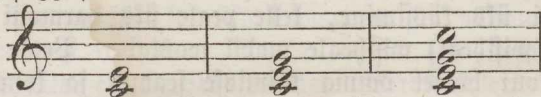
üht teist healt jekka laulab, siis ei olle se küil mitte harmoniks arvata, waid sellest tunneme, et Summal inimessese lauloannet ja harmoni tundmist on annud. — — Kui musif täielik on, wisihéal ja harmoni kous, siis woib wisihéale kõrwal ka harmoni healedest üks tonide ridda wisihéale modil káia; pea wisihéal on siis kui üks küisimine, kelle peale üks harmoni healedest (kõrwaline wisihéal) wisihéale modil wastab. Peale selle on iggal harmoni healel omma káimisse seadus ja kombe; agga igga heál harmonis ei woi mitte jedda nõuda, et nendel ka se illo on, mis wisihéalel, waid neimad peawad wisihéalele illo andma ja toeks ollema, ja woiwad isse jaggedast suri sammusid ja kromati wisil astuda, agga ei pea mitte wisihéale illo egga maggu rikkuma, waid ifka sündsaste kofko hellisema. Wisihéal peab agga isse keigest efsilikkust kramist ja politikust mõttest puhhas ja ommal wisil täielik ollema.

Meie olleme jubba üksford mõdamines selletanud, et tonitükki mõtted üksnes tonide peatamisest árra woib tunda; sellepárrast peab ka feik, mis meie ial laulame ehk mángime, játkudes jaotud ollema, mis isseárranis wisihéalest ja harmonist árra tunneme. Kui jutto sees sõnnade játkusid ja mõtte wá- hestid, ja tonitükki sees tonide peatamisest ehk harmoni lõppetust ep olleks, siis ei woiks meie ühhestgi juttust egga tonitükki árra sada; ka keige wáhhemal tonitükki on tonide peatamisest ja lõppetusdest. Ütlen minna: „pissuke tullu, suur mõts, lagge ma,“ siis on need küil üksitud mõtte rasufesed, mis inimene unnes kõnne wisil sonnida woib, agga táieks mõtteks ei woi neid kegi nimmeta, olgo siis, et nende sõnnadele weel teised sõnnad ja mõtted wáhhele pannakse, siis woib neid táielikkus mõtteks kofko seada, kui meie ütleme: „wata mis pissuke tullu woib suurt mõtsa póllema panna ja feik laggedaks maaks tehha.“ Sesamma luggu on ka musikas igga tonitükki. Üks, kaks, kolm ehk mitto affortu, siit ja sealt kofko woetud, ei olle weel musif ehk tonitük, waid affordid peawad üksteise otta sündima ja feik kofko ühhendud ollema, siis woiwad middagi táhhendada.

§ 20. Healedé õppetus j. u. e.

Wisihéale ja ritmusse peatamisest tunneme musika kõnne játkusid, ja nende játkude tonide úkumisest ehk káimisest ja

peatamisest tonidest — wiisheale tonist ja feige maddalamast harmoni tonist — tunneme tonitükki tähhendust. Kui üks tonitükk mitte wiisheale musif ei'olse, waid harmoni musif, siis on meile endisest õppetusest teada, et harmoni (ehk afford) on mitto isfesuggust toni

ja harmoni musif on mitmesuggused harmonid (affordid) üksteise järrele, nenda kui siin nähha woime:

Wiishealest ja nendest üksteise järrele tulleswa harmoni tonidest sawad mitto üksteise ülle seiswad tonide ridda, kellel iggalühhel isse wiis on ja ommal modil käiwad. Neid nimmetakse iggäüht harmoni healedeks. Et inimene üksnes üht toni korruga laulda saab ja meie harmonis laulda tahhame, siis tarwitab igga tonide ridda feigewähhem üht lauljat. Ugga mitto kolloühhendud tonide ridda woime harmoniks nimmetada? Se küsimine on mödamannes jubba mitto kord wastatud ja woib siin lühhidelt weel meletulletud sada. Üht tonide ridda nimmetasime wiisiks ehk wiishealeks ja mitmest tonide reast — kedda harmoni healedeks nimmetasime — saab harmoni, feige vähhem kahhest tonide reast. Sellest näme, et harmonid mitmesuggused on: kahhe-, kolme-, nelja- ja weel ennama healega. Müüid tahhaksime ka teada sada, mitme healega üks täielik harmoni ollema peab? Harmoni on siis täielik, kui ta nelja healega on. Reige kõrgema healt, mis teiste ülle seisab, nimmetakse essimeseks healeks, sellest maddalamas on teine heal, siis on kolmas heal ja feige maddalama nimmetakse neljandamaks healeks. Iggäüht nendest neljast healest nimmetakse weel isse nimmega:

Esimine heal nimmetakse Sopran (Italia kelest woetud ja tähhendab: ülleweel) ehk Diskant (Kreka kelest woetud); temma heal on hörn, helle, terraw, läbbileikaja ja woib feigeparremine naeste rahwast ja lastest laulud sada.

Teine heal nimmetakse **Alt** ehk **Alto** (Laddina kelest woetud ja tähhendab: kõrges) ja woib sellest ärra tunda, et temma heal pehmem, tasfasem, ümmargusem ja maddalam on kui **Sopran**; **Alto** woib ka keigeparremine naeste rahwast ja lastest laultud sada.

Kolmas heal nimmetakse **Tenor** (Laddina kelest woetud ja tähhendab: kandja, ehk kandja heal).

Neljas heal nimmetakse **Bass** ehk **Basso** (Italia kelest woetud ja tähhendab: sügaw, maddal heal). **Bass** ja **Tenor** on mõllemad meeste healed.

Kust se tulles, et need healed nenda nimmetakse? Wannal aeal laulsid kirriko laulsid üksnes meeste rahwas, ja pealegi ühhe healega, mis ni kõrgest käis, kui **Tenori** heal käib. Pärast tulli selle healele weel üks teine maddalam heal jure ja sedda nimmetadi **Basso**; se heal olli kui üks saatja heal. Pärast panti suremaks täiusseks weel üks heal esimesse ehk wiisheale ülle ja nimmetadi **Alto**. Wiimaks panti weel üks heal kui laulo illuks **Alto** ülle ja nimmetadi **Tiskant**, ehk sellepärast et ta kõrges olli, nimmetadi tedda **Soprano**. Se pärri wiisheal, fedda esite **Kantus** nimmetadi, sai nüüd **Tenori** nimme. Sellepärast, et esimene heal ehk wiisheal muutmata on — sest teised healed woiwad ka teist wiisi seatud sada — siis nimmetakse tedda ka **kantus firmus**, se tähhendab: jädam, muutmata heal ehk laul.

Iggaiüks harmoni, mis nelja healega, on täielik, feik teised harmonid — 2= ja 3= healega — on pudulised ehk — 5= ja weel ennama healega — on üllelia; nisuggusid tulles musikas wägga paljo ette. — Nenda kui täielikust harmonist mõnne heale mahhajätmise läbbi puduline harmoni saab, nendafammoti woib ka üllelia harmoni sada, kui täielikku harmoni healedest mõnni heal kahhefordne ehk doppeltud on, sest iggaiüks heal on kahhesuggune kõrgem ehk maddalam; kõrgemat **Bassi** nimmetakse: **Pariton**, maddalamat **Tenori** nimmetakse: **Kontra**tenor, maddalamat **Alto** nimmetakse: **Kontra**alt, maddalamat **Soprano** nimmetakse: **Mezzo**sopran. Et iggaiüks harmoni heal kahhesuggune on, siis woiwad ka kahhesuggused täielikud harmonid olla. Agga iggas harmonis, olgo ta täielik ehk üllelia ic., nimmetakse keige kõrgemat ehk esimest healt pealmisseks healeks ja keige maddalamat healt nimmetakse

allumisjeks healeks, ja möllemad kofko: wällimissed healed; need healed, mis täielikku harmoni wällimiste healde wahhel käiwad, nimmetakse: sissemisjed healed; peale nende on veel üllelia harmonis käiusse healed.

Wägga tähhelepännemisse wäärt on meie iggaihhe harmoni healede käimine. Wöttame meie ühhest neljakealega harmonist ühhe affordi ja lasseme küll keigil tonidel helliseda, healed ei woi siiski mitte käia, waid kui affordid eddasi lähhawad, siis saab healede käimine. Se käimine on wägga mitmesuggune. Esite woiwad eddasi minnes keif healed käia, se on: igga ue affordiga lähhab ka igga heal teise toniastme peale. Agga iggaihhe heale käimine on jällegi mitmel wiisil: 1) keif healed käiwad ühhel mobil, 2) kolm healt käiwad ühhel mobil, ühhel on isse mood, 3) kaks healt käiwad ühhel mobil, kaks teisel mobil, 4) kaks healt käiwad kumbki omma modi, kahhel on ühhesuggune käimine ja 5) iggal healel on isfesuggune käimine: üks tühseh, teine sabbab (wastastikko), kas terzi woi kwarti kaupa, ehk üks käib ruttemine, teine pikkamissema, ehk wiisheal käib keige ennam ja teised healed wütlewad ja peatawad, ehk affab pärrast keifide healede peatamist igga heal korda möda wiisi mobil käima, ja kui ka wimane heal peale on affanud, siis käiwad keif üksteisest läbbi ja ei anna ükski teisele wiisi polest järrele, — agga keifiks peab harmoni sees ollema. Keige wähhem tonide käimissi leiame kahhehealega harmonis, kus möllemad healed ennamiste ühte mobi käiwad; üksnes neljakealega harmonis woiwad healed keigel mobil käia. — Ehk küll harmoni healede käimine wägga mitmesuggune on, siiski on iggal healel üks seadus, kuidas laialt käia woib, mis meie peagi ärra same tundma.

Kellele Summal lauloainet on annud — ja sedda on ennamiste keigil — sellel on ka heal laulda, olgo meeste rahwas ehk naeste rahwas. Meeste heal on naeste healest ühhe oltawi maddalam; naeste heale suggusse arwatakse ka posstikste heal. Kui meie nüüd üht neljakealega harmonid laulda tahhame, siis peawad igga heale jaoks lauljad wäljawallitsetud sama. Mikspärrast? Sellepärrast et iggale inimessesele on Summalast omma jaggo tonistid antud, ja ni laialt kui nende raiad ullatawad, ni laialt woime meie ka laulda, ei mitte üht toni kõrgema egga maddalama ülle selle raia. Keif se terve tonide hull, mis meil on, niheasti meeste rahwal kui naeste rahwal, jaotakse kahheks heale registriks, need on: rinna-

heal ja pea=heal eht kele= woi kurgu=heal. Rinnaheale tonid on kõrva kuuldes lomolikkumad, hellisewad täieste ja kõrwaste, ja rinna=healega kõnneleb ka igga inimene; agga pea=heale tonid on terrawamad ja penemad, ja meie prugime neid üksnes seal, kus heal lauldes wägga kõrgest käib ja rinnahealega ni kõrgesse ei ullata. Kui meie siis igga heale jaoks lauljad wälja olleme wallitfenud ja harmonis laulame, siis nimmetakse sedda: laulo=musiik. Sedda jaotakse kahhels jaoks: 1) Solo=laul, kus ühhehealega laulo üks laulja laulab (Solo=jätkuks nimmetakse iggäiht mitmehealega laulo, kui igga heale peal üksnes üks laulja laulab), 2) Kori=laul, kus mitmehealega laulus igga heale peal mitto lauljad on (lauljad nimmetakse kori=lauljadeks). Et kori=lauljad meeste eht naeste rahwas olla woiwad, sellepärast jaotakse ka kori=laulud kolmeks jaoks: Segga=koor, naeste=koor ja meeste=koor. Meeste=kori laulawad üksi meeste rahwas eht meeste healed, naeste=kori laulawad üksi naeste healed; üht neljhealega segga=kori peawad esimest ja teist healt naeste rahwas eht poestikejed laulma, kolmas ja neljas heal peab meeste rahwast laulnud sama. — Meeste heal jaotakse kolmeks jaoks: Tenor, Bariton ja Bass. Tenor on keige kõrgem meeste heal ja käib weikse c ja ühhejonega a wahhel. Baritoni heal käib sure G ja ühhejonega f wahhel. Bass on se keige maddalam heal ja käib sure E ja ühhejonega e wahhel. Naeste heal ja poestikeste heal jaotakse kahhels jaoks: Sopran eht Diskant ja Alt. Sopran on se keige kõrgem heal ja käib ni kõrgest, kui inimesse heal ial ullatab, agga ta jääb enamiste ühhejonega c ja kahhejonega b wahhele. Alto heal käib weikse g ja kahhejonega e wahhel. — Nüüd olleme ka arro sanud, kuidas täielikkus segga=koris ja meeste=koris iggäiht healt nimmetakse. Segga=kori healed nimmetakse Sopran, Alt, Tenor ja Bass. Bassi (ja Baritoni) heale nodid kirjutakse F=wõtmesse; Tenori heale nodid kirjutadi wannast Tenori wõtmesse, agga nüüdsel ael kirjutakse G=wõtmesse, agga tonid hellisewad siis üks oltaw maddalam kui nodid näitawad; Alto heale nodid kirjutakse ka G=wõtmesse, nendasammoti ka Soprano heale nodid. Kui leik nelli healt kahhe joneistemi peale kirjutakse, siis on Sopran ja Alt G=wõtmeft ja Tenor ja Bass F=wõtmeft:

Segga = koor.

j. n. e.

Meeste-koori healed nimmetakse: esimene Tenor ja teine Tenor, esimene Bass ja teine Bass. Mõllemad Tenorid ja mõllemad Bassid hoiavad kous, ja nende nodid kirjotakse kahhe jonefistemi peale: mõllemad Tenorid G-wõtmesse, mõllemad Bassid F-wõtmesse:

Meeste = koor.

j. n. e.

Et wiishealt ja iggäiht üksiku tonide ridda mitte harmoniks nimmetada ei woi, sellest saab iggäiht musika õppia arwo, Dlgo ka küil, et wiisheal mitmest innimessest laultakse ja mõnned healed pärris laulo healt oltaw kõrgem ehk maddalam laulawad siiski ei woi sedda harmoniks nimmetada, sest harmoni nõuab mitto isesuggust toni, teigewähem kaks toni j. n. e. Selle-pärrast nimmetakse iggäiht laul healede järrel kahhe, kolme-ehk neljabealega lauluks. Nendel on ka teised nimmed: Kah-hebealega laul nimmetakse Duett (Duo), kolmebealega laul nimmetakse Terzett (Trio), neljabealega laul nimmetakse Kwartett (ja weel ebdasi: Kwintett, Sekstett, Ottet kummi täielik Orkester-musik).

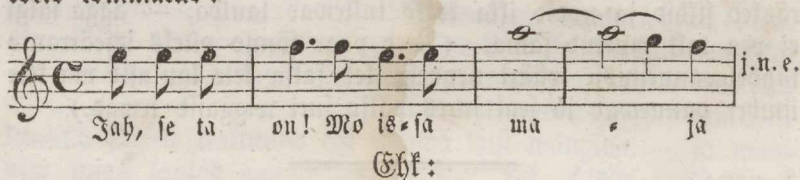
Kui üks harmoni laulmisse tarwis tehtud on, siis peawad healede nodid nenda jaotud ollema, et iggäihthe laulo-sõnna siibi ehk kõlksu peale üks noot tulleb. Need nodid, kelle peale

üts silb ehk kõlts tulleb, moivad iggast nodide suggust olla, kas täied nodid ehk kahheksandikud nodid r.; agga igga silb ehk kõlts peab selle nodiga kofko laultud sama, kellel ühhefuggune raskus on, se on: raske silb tulleb raske nodi ehk takti-
jao peale, kerge silb tulleb kerge nodi peale:

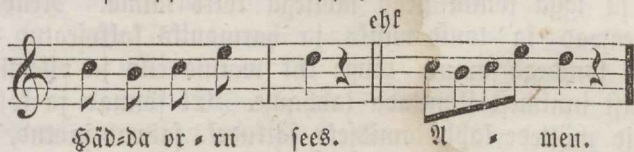

Agga ka neid tonitülka on, kus nodid mõnnes kohhas nenda jaotud on, et laulo-sõnna silbidest, ehk nodidest ydus tulleb, se on: nodisid on ennam kui silbisid, ehk silbisid on ennam kui nodisid, ja sellepärast peab mõnnikord ühhe silbi peale mitto noti tullema, ehk — on silbisid ennam — mõnni noot peab politud sama.

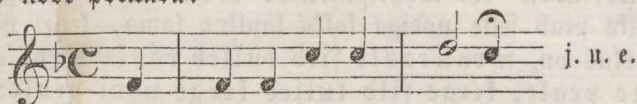
Kui ühhe silbi ehk kõltsu peale mitto noti peab laultud sama, siis on need nodid wibbu- ehk ühhendamisse jonega kofko tõmmatud :

Tulleb igga lippuga nodi peale üts silb ehk kõlts, siis on iggal nodil isje lip, agga tulleb neid mitto ühhe silbi peale, siis tõmmatakse lippud kofko lippujoneks:

Kui silbisid enam on kui nodisid, siis tulles sündlikul kohal üks noot politada:

j. u. e.

Esimene jätk: Oh hüt-ta Tal, oh Je-sus.

Kolmas jätk: Suur ol-li sin-no kanna-tus.

— Siin tulles kolmandama jätku aeal noot d politada, sellepärast et silbide arvo surem on kui nodide arvo.

Alleiltsse olgo siis teada, et igga nodi peale üks silb ehk kõlks ja igga silbi peale üks noot tulles: raske silb raske nodi peale, kerge silb kerge nodi peale. On nodisid enam kui silbisid ja mitte tähhendud ei olle, mis nodid ühhe silbi peale kofko tõmmatud peawad sama, siis tehko laulja sedda musika õppetusse järrele ja sullatago lauldes üllearvo nodide heal ja pikkus ühhe silbi peale kofko (wata Punschel № 321. a.); agga kui silbisid enam on kui nodisid, siis politago laulja isse üht noti kõlkslikul, sündsäl kohhal musika õppetusse järrele, nenda et ühhe-raskest silbid ja nodid ifka kofko tulleswad laulda, — agga ialgi ei pea takt murtud sama. (Need paar sõnno olleks issearranis tähhelepannemisse wäärt nendele, kes saksa kele laulusid ma kele ümber pannewad ja seal jures paljo suri wiggasid tewad.).

§ 21. Tonitükkide õppetus.

Kes üht keelt kõnneleb, olgo emma keelt ehk üht wõerast keelt, se woib ommad mõited ja himnud sõnnade läbbi teistele ilmutada; agga sõnnad ei woi mitte juhtumisse kombel — siit ja sealt — kofko panna, waid peawad mõtte järrele kofkoseatud ollema ja igga sõnna peab mõttega kofko käima. Nendasamoti peawad ka tonid wiisiks ja harmoniks kofkoseatud sama, kui meie tonidega omma hinge ehk waimo ello ja ollemist ehk seestpididist innimest ilmutada tahhame. Et sõnnad ja kofkoseatud tonid mõttele lahutamisselks jätkudeks saiwad jaotud, sedda olleme jubba § 19 näinud. Pealeselle olleme ka ärratunnud, et igga musikatükil on kui üks sõnnade salmil ja ei woi sellepärast mitte keik-suggu jätkusid kofko seada, et seläbbi üks hull mõttid w. wälja woiks wõlida, waid ka iggas musikatükkis on ennamiste üks peamõtte, mis selletud peab sama, ja sellepärast

woime õigusfega igga musikatükki ka tonisalmikkuks nimmetada. Kui meie sõnnade salnikkude peale watame, siis leiame ühhe ja teise wahhel suremat ehk wähhemat wahhet, niheasti wäljastpiddise pikkusse ehk mõdedu ja sõnnade rimi, kui ka seestpiddise mõttele ehk ollemisse ja lomo polest, ja näme, et üks salmik on ühhe ja teine teise wormi järrele tehtud. Kui nüüd igga musikatük üks toni salmik on, siis peab neid ka mitmesuggusid ollema, nenda kui sõnnade salnikkuid. Meie peame siis siin paragrahwis musikatükide ehk tonikõnne woi tonisalmikkude mitmesuggused wormid selletama, kuidas nad on ja ollema peawad. — Üks täielik tonikõnne ehk tonisalmik nimmetakse tonitük. Iggal tonitükil on omma täielik worm, mis tonitükki-teggia ommalt poolt selle järrele annab, mis tonitük tähhendama peab ja mis ta peamõtte on. Sedda woime sellest ärra nähha, et ialgi kahhel ehk mitmel tonitükil, kellel ühhesuggune mõtte ja tähendus on, ishesuggune worm ep olle. On üks tonitük teisest jaost kui teine — teisel teisesuggune tähendus, siis on ka iggaliühhel omma worm. Sellepärast same jubba tonitükki wormist temma tähendust ja tähendussest temma wormi teada.

Meie kuleme saggedast ja mõnnikord ka liigpaljo musikat — laulnikst ja mängimist. Paljogi noort ja wanna on, kes wiolit oskawad tõnnmata ja selle peal mõnnesuggust tükkifest kuultud järrele trallitada ehk mõnda wiisi mängida, — ja mõnne mees laulab omma „aido raido“ ehk „kas'le kan'le“ woi teist jähhärdust. Agga kas woime neid ka tonitükiks nimmetada? Musika õppetusse akkatusses § 1 ütlesime, et keik, mis kõrw kuleb, ei pudu mitte musika õppetusse sisse, waid üksnes tonid, — agga nüüd peame üttelema, et keik, mis musika tonidest kokko on seatud ei woi weel musika ehk tonitükiks nimmetada. Tonitük woiw liwuta mis wormil ta ial tahhab, agga ikka peab ta üks tonisalmik ollema, kellel keik korra peal on, mis meie hinge ehk waimo ello ja meie seestpiddist innimest ilmutab; pealegi on musika hinge keel ja woiw meie seestpiddist innimest üksnes selletada, ei mitte nenda kui üks sõnnade salmik, mis keik ärra woiw juttustada, kuid üksnes sõnnadest pudus ei tulle. Se ollemine ehk tundmine woi hinge ello, mis üks tonitük ilmutab ehk selletab, sedda woiw tonitükki-teggia ommast ellost wõtta ehk wälja mõttelda ehk kellegi peale tähhendada, ehk sõnnade järrele tehha; agga se on temma kunst, et ta tonitükki feigipiddi täielikkus tonisalmikkus ehhitab. Sellepärast et musika hinge keel on, siis woiw temma läbbi ka üksnes meie hinge ja waimo

tundmisst wälja bölda, ja keit mis meie tundmisst ei selleta egga tähhenda, nende asjade tarwis ep olle ka tonikeles sõnno egga märgisid; ja kui meie sedda ka tahhaks tehha — tonide läbbi muid asju sellestada x. — siis ei saaks sellest tonikelest kegi arro egga woits ärra mõista, mis tonid wälja tahhawad bölda, sest et se tonikele lomo wasto on. Se ollefs nendasamoti, kui tahhaks meie kasse pu otjast marjo noppida, ehk wibbo-püssi (noli) püssirohhoga lasta, woi kaerad peaks ruffid kaswatama j. n. e.

3gga tonitük on tonisalmik, mis üht hinge ollemist wälja ütleb ja mil wisil, kombel ehk modil se ollemine on, seddawisi on ka se tonisalmik. On se ollemine ehk tundmine kurblik, murrelik, siis on ka tonitük seddawisi, sest tonitükki tonid liguwad ehk käiwad siis nenda, et körwalt kuuljas ka üks nisuggune ollemine ehk tundmine ärratud saab ja ellama atkab. On se ollemine rõwmsa, siis on ka tonitükki mood rõwmsa. Mis läbbi tonitük omma ollemist ehk lomo wälja ütleb, sedda olleme jubba tundma õppinud, se sündis tonarti, ritmusse, tempo, wisi ja harmoni tonide kokkoseadmisse läbbi. Kui üks hinge ollemine kurblik on ja tonitük sedda kurblikko ollemist ilmutab, siis ei woi meie mitte sellest ilmutamisest teada sada, kust ja mispärast se kurbtus on, waid meie same üksnes sedda leinamist, mis hinge ehk waimo koormab, tonidest ja nende liikumisest teada ja tunneme ülleülitse ärra, misjuggune selle hinge ello on ehk mis se hing tunneb. Isseärranis on se wägga immetspannemissee wäärt, et midda selgem ühhe ollemissee ehk tundmissee ilmutamine ehk wäljaütlemine on, sedda ennam panneb kuulja omma ello selle ollemissee ilmutamissega ühte. Kui meie üht leino-laulo laulame, siis ei tea meie mitte, kust ja mispärast se leinamine selle laulo sees on, agga siiski ärkab meie süddames üks wallotundmine ja leinamine, ja meile tulleb lohhe üks leinaluggu mele, mis meie ellus juhtunud on; pealegi tunneb se innimene keige ennam sedda leinamist, kes ommas ellus jubba mõndagi leinanud on. Sellepärast ligutab üks ja sesamma musikatük üht innimest ennam, teist wähhem. Kui sinna lapse põlwes kolis käisid ja sul üks isseärranis armas laul olli, mis sinna heamelega laulsid ja sinna kuled sedda laulo wannas põlwes jälle; efs ei tulle sul tedda kuuldes se wanna armas koli aeg mele? Mängi omma wannale hallipeaga isfale üht tükki, mis ta nores põlwes armastis ja isse mänginud on kui weel sõrmed kerged ollid, ehk laula temmale sedda laulo, mis temmal

poestikesse põlves tarja hoides armas laulda olli, siis ja nääd kül, kuidas wannake rõemfaks ja fergeks lähhab, kui olleks ta noreks sanud. Agga mispärrast on se keif nenda? sellepärrast et se mäng ja laul temma nore põlwe aega temmale mele tulsetawad, agga sinnole on se mäng ja laul wiist üks keif.

Iggaiüks tonitük peab sedda ollemist ehk tundmist, mis temma läbbi wälja wöldakse, keif täieste wälja üttema, nenda et kõrwalt kuulja keigest arro saab, muido ei woi tonitükki mitte täielikkuks nimmetada. Kui mõnniford meie seestpidine ello ja tundmine ka seggane on ja meie mõtted nendasammoti tükkilisjed, mis agga lühhikeseks aeaks kestab, siis peab sedda tonitükki jätkudes wälja wöldud sama. Agga siiski on meie seestpidises innimeses ennamiste keif täieste ritmuses. On meie hinge ollemine nenda, et ta ühtainust tundmist tähhendab, siis on ka se tonitük, mis läbbi sedda wälja wöldakse, lühhike ja käib ühhest tonartist ja ühhe ritmusse järrel. Agga kui hinge ollemises mitto tundmist on, siis peab ka selle tonitükki surus ja ollemine sedda wiist ollema, et keif tundmisssi wälja woiks wölda. — Et meie hinge ehk waimo ollemine ja meie seestpidine ello ni mitmesuggune on, sellepärrast on ka tonitükka ni mitmesuggusid, — mõnned lühhikesjed, teised pikkad ja kunstlikult tonidest kokko seatud w. (Enne kui meie tonitükkidest ehk tonitükki wormidest kõnneleme, tulsetame weel mõnned nimmed mele: kiriko-, teateri-, kammer-, kontserti-, swa- ja tantsumusik).

Keif tonitükid ehk musika wormid jaotakse kahhiks jaoks: laulo-musika tükkid ja mängo-musika tükkid. Igga mängo-musik on nisuggune tonitük, mis üksnes ühhe mängoriista peal ehk orkesteris (mängoriistade hulgaga) mängitud saab; agga laulo-musik on laulmine innimeste healedega. Laulo-musika wormid on mitmesuggused ja sellejärrele, kuidas hinge ehk waimo ello musikas ilmutakse. Kui tonitükki-teggia ühhe salmikku musikaspe panneb, siis annab temma sõnnadele omma tundmissee järrele sündsat wiist ja harmonit, nenda et nemmad (sõnnad) tonide läbbi ellawaks peawad sama; ja sellepärrast on laulmine hinge ello ilmutamine sõnnade ja tonide läbbi. — Laulo-musika tükkidest on meile keige ennam tähhelepannemise wäärt:

T a u l

on üks sõnnade salmik, mis üht hinge ello ehk tundmist wälja ütleb, ja kui sõnnad tonidega ühhendud sawad, siis on mõllematel — sõnnadel ja tonidel — ühhesuggune ehk üks tähhend-

dus. Laul on üks ühhehealega tonitlik ehk üks sõnnadega wiisheal woi laulo=wiis, mis iggapiddi kerge on, ja kui laulo ka mitmehealega ehk harmonis laultakse, siis on harmoni wiishealele üksnes selletusjeks, agga wiishealel on isse pea tähendus. Laulo=õõnnad woiwad üht tundmist ehk ollemist mitmeks mõttejätuks jaotada, siiski käib keigidest üks tundmisje nõõr läbbi; sellepärast jaotakse igga laul salmideks, selle silbide arro keigil ühhesurune on, ja igga salm laultakse ühhe wiist järrele. Pealegi ütleb jubba igga wiisheal sedda wälja, mis laulo sõõnnad wälja ütlewad, nenda et ka laulo=wiis la la la x. peale lauldes ehk willistades meie tundmist nendasammoti ärratab, kui olleks meie selle laulo=wiis sõõnnadega laulnud; üksnes sedda on tähhele panna, et laulo=wiis siis tutaw ollema peab. Se tundmine ehk ollemine woi hinge ello, mis laulo sees — olgo sõõnnadega ehk tonidega — wälja wõõdakse, annab laulule üht tähhendust, kas ta on rõõmsa, murrelik, kurblik, trõõstlik, lustiik, naljakas, armolik ehk ähwardaw x. x., ehk liihhidelt wõõdud: ni mitmesuggused kui innimesje tundmisjed on, ni mitmesuggused on ka laulud.) Neid jaotakse siiski kahheks jaõõs: waimolikkud laulud ja ilmalikkud (aealikkud) laulud. Waimolikkud laulud on nisuggused, mis waimolikku tundmist wälja ütlewad ja meie mõõttid tulleswa ello ja Summala peale juhhatawad; ilmalikkud laulud ei üttele mitte waimolikku tundmist wälja, waid üht teist tundmist, mis ilmast on ehk mis meil iggapawafes ellus ette tulles ja täidab meie mõõttid siitpoolse elloga. Neid woiõ ka nende liikumisjest ärra tunda: waimolik laul ligub pikkamisjema ja ennamiõte palwe mobil, agga ilmalik laul ligub ruttemine. Keige tutawam waimolik laul on

K o r a l,

mis meie igga pühhapäwa kirrikus laulame. Temma ligub pikkamissi ja ühtewiõ ebdasi, ja igga sõõna (ehk sõõnade jätku) wahhel on üks peatamine ehk wiitmine (Koral on kirriko laul; kirriko laulud on need, mis Summala tenistusje jures laultakse ehk laulda woiõ.)*). — — Ilmalikkud laulud on wägga mitme-

*) Koralit woiõ ka ühhel isjemobil laulda, et keis tonid (ehk notid) järrestikko mitte ühhepikkad ei olle, waid kord pikkemad ja lühhemad, mis ühhe isseärranis takti ja aktiendi järrele seatud on; nisuggused koralid nimmetakse ritmusje koraliks. Nende liikumine on koggonist ellawam, kui muido igga teise koralit jures, pealegi ka wägga illusad kui heasti sawad

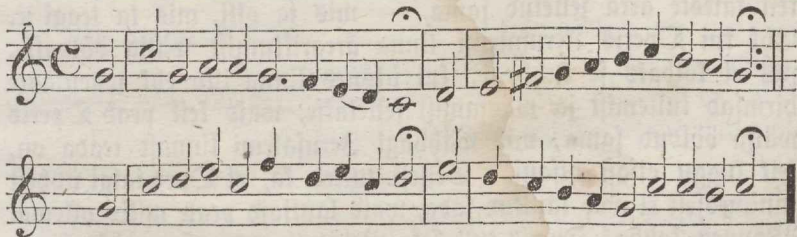
suggused, sest et inimesele ello siin ilmas ka mitmesuggune on, ja peagi igga lodud asst woib meie sees üht tundmist ärratada, mis laulo läbbi wälja woime wölda. Meil on siis söbruse laulud, armastusse laulud, lotusse laulud, iggatsemise laulud, murre laulud ic. ic.; nende wiisid eht tonide kokkoseadmissed on keigil sedda modi. Meid on arwamata hulk. Siis on issama laulud, kus sönnade ja tonide läbbi armastust, waprust ja truust issama wasto wälja wöldakse. Pealeselle on suur hulk ellowiside eht seijusse laulusid: pöllomehhe laulud, kallamehhe laulud, soldati laulud, söwa laulud, leikajate laulud, figo laulud, kewwade laulud, süggaise laulud, norepöhwel laulud ic. ic. Siis on laulud, mis isseärranis laulda on, nenda kui: hommiko laulud, matmisje laulud, pulma laulud ic. — Eht kül laulud ni mitmesuggused on, siiski on nad wormi polest keik ühhe; üksnes nende loom eht se, mis nad wälja ütlewad, on iggaliühhel isst modi eht seltsi *). Sggaiühhe laulule eht laulmisjele woib mängoriistaga kasa mängida; sellepärrast olleks wägga sowida, et nored inimeseled ommas öppimisje pölwes ka mõnda mängoriista mängima öppiks, isseärranis wiolit, kitarrit ja orrelit ic. — — Kui se wäljawöldaw asst enam kui ühhe tundmist tähhendab — kus mitmesuggust hinge ollemist wälja wöldakse, mis ükssteije läbbi käiwad, siis nimmetakse üht nisuggust laulo

A r i e.

Arie on üks ühhehealega laulda laulotük, kus tonid hinge ollemise ja sönnade tähhendusse järrele kokko on seatud, nenda et wiishealest sönnade möttid ärra woib tunda, ja kellele ka män-

laulud. Mis modil ritmusse koralid on, woib siin üks näitus öppetada:

Eull', sull' Jehowa tahhan laulda!

*) Wödda usklikkum ühhe rahwa seestpididne ello — nende südda — ja wäljastpididne harrimine on, sedda usklikkumad on ka nende laulud ja nende tundmissed ic. Meie wannad laulud — kirriko ja muud laulud — woiwad kül Gesti rahwa endist ollemist hinge ja ihho polest tunnistada.

goriistaga kasa mängitakse. Arie on wormi polest laulo suggulane; agga et ta mitmesuggust tundmist wälja ütleb, siis ei olle ta mitte kui ühhes wormis wallatud, waid mitmest jätkubest kokko seatud. Keik jätkud on kui liikmed, mis üksksteisest lahitud ei woi sada, ilma et arie isse rikkutud ei sa. Arie woib ka harmonis laultud sada.

On se wäljaböldaw tundmine nenda, et ta feigide ommandus on, ilma et norede ehk wannade, meeste ehk naeste rahwa wahhel wahhet tehakse, ja pealegi lühhikestes sõnnades feigil üks sowimine on, siis nimmetakse sedda ka koor. Et meie laulo (solo) ja kori (ehk tutti) wahhet ärra tunneme, siis tulletagem „Postimehhe“ reist laulo mele: „Ma ollen pikka te peal käind ja woin teil' mõnda räki x.“ Sedda ei woi meie mitte iggailks kui ommalt poolt wälja bölda; agga meie woime kül keik koris (tutti) wälja bölda: „Se olli wägga wige, mis ja teggid x.“ Koris ütlewad keik lauljad üht mõttet, tahtmist, himmo, sowimist ehk tundmist wälja. Koor on sedda möda, mis ta wälja ütleb — üks laulotük ja woib ka mängoriistadega kasa mängitud sada. Koridest olleme jubba § 20 laiemalt kõnnelnud.

Surematest laulo tükkidest, mis mitte ühhehealega laulda ei sünni, on tähhelepannemisje wäärt

O p e r.

Dper on üks nisuggune tonitük, mis mitmest teistest tonitükkidest (korid aried, terzettid, x.) kokko on pantud, kelle läbbi üht sündinud asja ehk luggu otfast otsani, ei mitte kõnneldes waid lauldes ärra selletakse ja mängo-musikast (orkesterist) toetakse. Dperis peab keik selletud sama, nenda kuidas üks täielik sündinud luggu nõuab. Kui Dperis ühhe auwäärt mehhe surma mällestakse, siis peab selle mehhe ello sündimisest sadik surmani keik täieste ärra selletud sama, — mis ta olli, mis ta teggi x. Ehk kui Dperis Jerusalemi linna ärrarikkumist wälja böldakse, siis ei kõlbaks se kuhhugi, kui üksnes linna illo ehk waenlaste hirmsad tullemist ja mäsjamist selletakse, waid keik peab Dperis wälja böldud sama, mis wähhagi Jerusalemi linnast teada on, keik luggu otfast otsani. Sellest tulleb ka, et Dper ialgi ühhest innimesest ei woi laultud sada, waid lauljaid peab mitto ollema. Wõnnes kohhas Dperis tulleb ka Retfitatiw ette, se on üks kõnne modil laulmine*). Igga wähhem Dper nimmetakse Dperette.

*) Wasto-laulud kirrikus laultakse ka ennamiste keik Retfitatiw kombel.

Oratorium

ei olle ka muud kui üks Oper, üksnes se asfi ehk luggu, mis Dratoriumis wälja saab ööldud, on üks waimolik ja saab lauldes (orkesterist toetud) ärra selletud. Dratorium on siis üks waimolik Oper, kelle sünnad piiblist on woetud (nenda kui Kristusse kannatamine). Ehk küll Dratorium ialgi ilma Retfitatiwida ei olle, siiski on temma laulmine ennam laulso kombel kui Operi jures. Et Dratorium waimolik on, siis on ka temma must Operist teist wisi ja kannab keigipiddi waimolikku ja tõemelekikku lomo. Dratoriumis tulleswad ka laulud, aried ja korid ette. — Wannal aeal said nisuggused tonitüüfid palwe-maeas (se on: Oratorium) laultud, kelle järrele ka nende nimmi on. Keige wannem sedda seltsi tonitüü sai aastal 1600 Roma linnas laultud. — Üht weikest ehk lühhikest Dratoriumi nimmetakse

Kantate.

Kantate on ennamiste üks kirriko laulotüü, kus korid, aried, duettid, kwartetid, Retfitatiw ic. ette tulleswad ja kellele ka mängoriistadega (orkesteriga) kasa woib mängida. Temma ei prugi mitte iggakord waimolikku asja tähhendada, waid woib ka ilma-lik olla, mis sünnadest ärra woib tunda.

Motette

on üks isjeselsti waimolik kori laul, kelle sünnad piiblist kirjast (piiblist) woetud ja lühhikesed on, ja iggal salmil on isse wiis ja harmoni. Temma on üks mitmehealega koral, kus ka solo kohhad ette tulleswad; healede käimine on saggedast seggatud (fuga ja kanoni wiisil), isseärranis siis kui igga heal omma wisi laulab ja keif ükssteisest läbbi käiwad. Motette saab üksnes laultud.

Himne ehk Hymnus

on üks waimolik kitusse laul, kus ka solo jätkud ette tulleswad. Healede käimine on nendasammoti kui Motette jures — mitmesuggune. Ta on mönnikord böge lühhike. Himnebest olleks mele tulletada: Sind Jummal kidame, Sind Issand tänname.

Kanon

on üks abheli modil laulmine, se on üks mitmehealega tonitüü, kus teine ehk teised healed otsast otsani ja toon tonist sedda järrele laulawad, mis üks heal ees laulab, nenda et keif healed sedda üht laulo laulawad, agga igga heal laulab isse jätku.

Kui Kanon lõppeb, siis hakkab igga heal ilma peatamata jälle ueste peale (Canon infinitus). Millal ehk kust iggailks kanoni heal peale hakkab, need kohhad tähhendakse märgiga (∞), kellest ka ärra tunnukse, mitme healega Kanon on (Canon clausus):

Jõsandat tiitto sel el-to sin on! Laulge keif rõemsast sest temma on saur!

Mis i-al li-gub, se siit-to ta tö! A-men, a-men!

Siitsabil olleme mõnned tonitükkid sellestanud, mis nenda on tehtud, et neid laulda woib ja neid nimmetakse sellepärast laulo-tükkideks. Nüüd selletame ka mängo-tükkidest. Mängo-tükkid on sedda modi, mis üksnes mängoriistade peal mängida woib. Nendest on esite tähhelepannemisse wäärt tantso-tükkid, mis niisugused on, kelle järrele tantsida woib ja kelle ritmus, wiisheal ja harmoni tantsomobil liguwad ja näitwad, kuidas tantsida tulles. Mõnned arwawad tantso-musikat (tantsomängo) üksna tühjaks ja kurrati mängoks; agga musika õppetud ei woi koggonist mitte selle järrele anda ja üttele: nenda kui kõlbmata laulusid on, nenda on ka kõlbmata tantso-tükkisid, — agga üks illus ja kenna, musika kunsti järrele tehtud tantsotükk ei olle talgi tulest woetud. Nenda kui meie omma seestpididist ello ja tundmist tonide läbbi ilmutame, ja tonid weel ellawamaks sawad, kui sõnnad nende jure pannakse, nenda woib ka üht rõemu, mis tantsotükk wälja üttele, kehha liikumisse läbbi ilmsiks tehha; sest meie ütteleme saggedast: „temma hüppas rõemu pärrast.“ Kui meie selle üttele järrele mõtleme, siis same küll arro, et saggedast jubba innimesse kändmine ja astmine tunnistab, mis luggu temmaga on. Agga mitte keif, mis tantsuks inimmetakse, polle kõlblik, egga igga tantsomusik kita, — agga kui musik kerge ja illus on ja armas kuulda, pealegi kennal wiisil ja harmonil, mis ellusas ritmusfes eddasi lähhab, et meie ennast selle musika järrele ligutada woime, siis on se ka muudogi toni keel. Ja nenda on siis illusa laulotükki ja tantsotükki mängimine meie seestpididise ello ilmutamine tonide läbbi. Tantsotükkid on keif rõemsad ja naljakad, ja iggal rahwal on neid

isjesuggusid. Eesti rahwa seas polle ma küll weel tantsmist näinud, mis wägga kibowäärt on, siiski nimmetame siin mõnne tantsotükki: 1) Waltz (Walzer), mis Põimi maalt tulnud on; muusik on wägga rõõmsa, ennamiste wägga illusa wiisiga ja ligub $\frac{3}{4}$ taktis. Waltzi tantsitakse kerutes. 2) Polka on ka wägga illusa wiisiga ja ligub $\frac{2}{4}$ ($\frac{2}{8}$ ehk $\frac{4}{4}$) taktis; tedda mängitakse ja tantsitakse ruttu. 3) Polka-masurka on ka nenda-sammoti Pola tants kui Polka, agga käib $\frac{3}{4}$ ehk $\frac{3}{8}$ takti järrel. — Pealeselle on suur hulk mängotükkisid, mis aewiteks mängitakse.

Mängo-muusika peaks peame nimmetama mars. See sõnna on küll wiist keigil tuttav. Mars on nisuggune muusik ehk mäng, mis meie astmisse jures teme ja kelle ritmus nendasammoti on kui meie astmine. Subba weike lapsote laulab marsi wiisil, kui ta astub. Marsi tähendus on wägga suur: ta peab meie waewa ja waewalist käiki ja rasket astmist toetama ja fergitama, ja meid rõõmsaks teggema, sellepärast peab ta ka sedda lomo ollema. Igga terve innimesse sammud on keit ühhepikkad, ja astmisse jures woime sedda ka ärra tunda, — sellepärast peab igga marsi muusik paris-taktis ($\frac{4}{4}$, $\frac{2}{4}$ ehk $\frac{6}{8}$) käima, ja wiis, harmoni ja ritmus peab nenda seatud ollema, et paris-takti astjendi järgus täieste ärra woib tunda. Mars peab meie ritmusse tundmist taggakihotama, astmist seadma ja korra peal hoidma. Sellest tulleb ka, et üks hea marsi muusik meie liikmete le kui üks elektri sädde on, mis meid tagga aeab, et mitte seisma ei woi jada, kui weel jallad kannawad, waid marsi järrele tassamine ehk ruttemine taktis astume. Isseärranis on sōamarsil temma ritmusse polest üks nisuggune jõud, mis keigipiddi täit mehhist julgust hingab; sest isjama waenlase wasto sõddima minnes langeb mõnnegi mehhe peale kartus ja ahvastus, agga kuleb ta illusad marsi healt, siis on keit kartus ja ahvastus kaddunud ja südda julgust täis iggas kohhas wasto seista. Sōamarsil on isseärranis ka weel se tähendus, et ta sōawägge juhhatama ja korra peal hoidma peab. Iggakiks trompeti, trummi, pilli ehk sarwe heal on kui üks kommando (käskja- ehk juhataja-) sõnna; kuhho ühhegi pealikku sõnna ei ullata, senna ullatab marsi heal ja iggamees lähhab rõemoga isjama eest sõddima. Sōamarsid on mitmesuggused. — Marsidest on weel tähhelepanemisse wäärt furno- ehk leino-marsid, mis isseärranis furnokandmise jures mängitakse, kui furnud hauda kantakse, nenda kui se surdes liinades pruul on, kus

muusikandit on. Muusik on pikkamisist ja leinowissil ja ka ritmus sedda möda; healed käiwad jaggedast weredes (weremisese mobil), kui tähhendaks nemmad leinaja filmawe pisjaraid.

Wimaks on weel nimmetamisese wäärt kontserti-tükkid. Se sõnna saab küll koggonist wöeras ollema. Mis on siis üks kontsert? Se sõnna on Laddina kelest ja tähhendab meie keles nipalho kui woitlemine. Agga selle sõnnaga tähhendakse muusika-ehk tonitükkisid, mis awwalikkus lohades, kuhho paljo kuuljaid kokko tulleswad, mitmest (ehk ühhest) innimesest laulutud woi mitme (ehk ühhe) mängoriistaga mängitud sawad; lauljate ehk mängiate seas on kui üks woitlemine, kuidas (ja kes) keige parremine kuuljatele laulda ehk mängida saab, — se on siis kui omma möistmisese näitmine ja wöbdakse lühhidelt: kontserti andmine. Kus ja milwissil üht kontserti antakse, sellejärrele jatakse neid mitmeks jaoks: laulo-kontsert, mängo-kontsert, söa-kontsert (söa mängoriistadega), wioli-kontsert, orreli-kontsert ic. ic. Kui kontserti kirikus antakse, siis nimmetakse tedda kiriko-kontsertiks.

§ 22. Mängoriistade õppetus.

Sedda ollema küll iggawiks tähhele pannud, et need innimesed kokko seltsiwad, kellel üks keel, ühhed mõtted ja ühhesuggused tundmisjed on. Nendest kolmest jurest kaswawad keige suremad armastusse ühhendamised, mis meid keige ennam ühte seuwad ja kous hoiawad. Kele läbbi — sõnnadega kõnneldes — woime meie keisjuggusid mõttid süddame põhjani teistele ilmutada, ja kõnnest teiste mõttid teada sada; agga kui meil kõnneande pudub, ehk kui meie üht keelt ei möista, siis ei woi meie mitte ei iseennese egga teiste kasjoks ellada, sest meil pudub se, misläbbi mõttid ilmutakse. Sellepärrast peab igga weike lapsoke üht keelt kõnnelema õppima, — ja midda ennam kelesid üks inimene möistab, sedda laiemalt woib ta omma mõtteadega käia, se on: ta woib mitme rahwaga kõnnelda; pealegi peab igga harritud inimene heasti ja täielist kõnnelemist ja keelt kele-õppetuse ehk kramatika läbbi puhastama ja harrima, et iggast mõttest ja mõtte wahhest arwo woiks sada ic. Kui nüüd mõttele ilmutamine nenda on, kuidas on siis luggu meie tundmistega? Misläbbi woime meie ommad tundmisjed teistele ilmutada ja teiste tundmisjed teada sada? Selle küsisi-

misse peale leiame jubba mödaläinud paragrahwides mõnda wastust, kus ööbdu sai: musika on hinge keel, — sest täielikud tundmissed woime üksnes tonide läbbi ilmutada ja wäija ööbda. Mis üks toon on, teame jubba ammogi (§ 1); ja olleme ka ärra tunnud, et ühtegi toni muido tehha ehk sünnitada ei woi, kui meil mitte selle tarwis üht nisuggust toniriista ei olle. Üksnes toniriista peal woime tundmissi ilmutada ja tonikõnnet piddada. Agga et keif need mitmesuggused toni- ehk musika- kõnnet ja tundmiste ilmutamissed toniriistade peal iggapäwase prugi järrele mængoks nimmetasse, sellepärast nimmetame ka keif toniriistad **mängoriistadeks**. Kui siis siin paragrahwis mängoriistadest õppetust antasse, siis polle se muud, kui hinge kele ehk kelemurdede õppetus; sest nenda kui mõttid mitmes keles ilmutada woi, nenda woi ka tonikeles tundmissi w. mitmesugguste mängoriistade peal ilmutada. Et meie mitte mängomehheks ehk musikandiks õppida ei tahha, siis polle meil mitte iggäühhe mängoriista tundmist põhjani tarwis, waid olgo meile sest kül, kui mängoriistad ülleülitse tunneme. Süiski on üks toniriist, mis iggäühhe musika sõbrale keigipiddi tuttaw ollema peaks, ja se on:

Innimeselik heal.

Innimese heal on kül üks toniriist, agga mitte mängoriist; ta on se lomolik toniriist, kelle tonid musikaks kokko seades lauluks nimmetasse, ja sellepärast woime tedda ka wigussega laulo-riistaks nimmetada. Summal on meile kül selle kalli ande — lauloande — annud, ja wäähhe innimesi on, kessel sedda pudub, agga süiski on ta weel wägga tundmata, prugitasse ja harritasse wägga wäähhe*). Kui meie nüüd omma healt läbbi alkame katsuma, siis leiame peagi, et mitte üksi suuga ei laula, waid terve inimene on lauldes teggew; inimene on se laulo-riist. Toni sünnitades ei prugi meie kül mitte iggäühht omma liget, süiski ei woi meie sel aeal (lauldes) omma liikmeid teise paika ehk mu asja peale prukita. Meie teame kül, et wioli jures keel toni annab, ja kui keel katki on,

*) Mõnned arwawad linnokeste laulo ka innimese laulo sarnaseks; süiski on se wahhe wägga suur. Linnokeste laul on kui kelloke, ifka ühte- modi lodud wiil järrele, agga innimese laulmine on temma tabmise järrele ja woi igga toni mitmel wiil prukita ja keifuggused laulowisid pähha õppita.

ei woi wioli mängia enam mängida; agga kas woib ka ilma wiolita keelt üksi mängida, ehk annab keel siis head toni, kui wiol wiggane on? Keif need liikmed, mis toni sünnitades ehk lauldes isseärranis prugime, on kops, hingefõrri (hõngofõwr), kurgufõlm, healerihmad, helli ehk healepillud, moffad (huled), keel ja kõrw. Toon saab luhwti läbbi sünnitud, nenda kui orreli pilli ehk torro jures. Kops on se lõtts, kellest keif teifed tonisünnitamisse liikmed luhwti sawad, mis tonisünnitamissjeks tarwis lähhab; hinge sisse tõmmates täidab kops ennast luhwtiga ja wälja puhhudes saab jälle tühjaks. Kui nüüd luhwt kopsust läbbi hingefõrri jookstes kurgufõlmesse saab, siis sünnib ta sealt läbbi tulles toniks, mis laulmissjeks ja kõnnelemissjeks prugime; kõnneledes lasseme sedda toniks sündinud luhwti tükkkaupa ehk puhhuwisil suhho, ja su, keel ja moffad seawad tedda silbide kaupa sõmadeks ic., agga lauldes jookseb toon ennamiste ühtepuhko ebdafi. Sessel kurgufõlmel, kus toon sünnib, on isse näggo ja ollemine; peal oftas on temmal üks kaas ehk flap, mis kurgunisjaks nimmetakse ja mis sõnedest kurguango peale litfuda ehk tõmmata woib, misläbbi luhwti sisse ja wäljajooksmist ärra woib keelda ja toni kinni sulguda ja jälle lahti lasta. Kurgufõlmes on ka se healepillu, kellel ühbel ja teifel pool üks rihm on, mis healerihmadeks nimmetakse; healepillu muutmisse läbbi woip iggajuggu healefid ja tonisid sünnitada. Kui luhwt kurgufõlmest läbbi jookstes, healerihmad wirisema pannes toniks on sündinud, siis tungib ta healepillust ja kurgufõlmest wälja ja lähhab läbbi kurgupärä suhho ja pannes ka suus seiswad luhwti wirisema; kurgupäräst wälja tulles suhho, peab laulja toni korraliste juhhatama, biendama ja painutama, et keigipiddi illusal healel juust wälja tulles ic ic. Hambad on suule raiaks; kui toon tahhaks laiali minna, siis peawad moffad tedda kous hoidma ja tonile heale illo andma. Kõrw — teada muidogi üks harritud kõrw — on kui üks toni mōet ehk kaal, mis toni kaluma ja mōedma peab; kõrw peab jubba enne toni sündimist toni kõrgust ja maddalust, illo ja jõudo ic. ärra tundma, ja on sellepäräst laulmissje jures se peamees. — Rauko heal on selle järrele, kuidas need nimmetud tonisünnitamisse liikmed on; on need harritud ja tuggewad, siis on ka tonid nenda. Kes laulawad ja laulda tahhawad, need kandko nimmetud liikmede eest hoolt, et ifka terwed sawad hoietud, kuidas terwisshoidmissje õppetus õppetab; nimmelt harrige hõlega kõrwakuulmist. Kellel ka wägga wäbbe laulo-

anded on, ta woib siiski laulmist õppida ja weidi sees ustaw olla; üksnes kurbid ei sa laulda, muido iggaliiks.

Kui inimene alles noor on, siis on ta ka kerge ja keif liikmed painuwad, agga aastadega lähhab keif teiseks, ja ka heal on wanna ea sees koggonist teine kui nores põlwes; sest meie ellus on üks aeg millal meie heal mudab ja teiseks saab. Se muutmine ninmetakse heale murdmisjeks. Meeste ehk poestikeste heal murrub 16—18 aasta ja naeste ehk tiiddarlaste heal murrub 14—16 aasta sees. Poestikeste heal saab murdmisse läbbi koggoni teiseks, mõnnikord 1½—2 oktawi maddalamaks kui enne; tiiddarlaste heal saab murdmisse läbbi kindlamaks ja täielikkumaks, agga harwa nattuke kõrgemaks ehk maddalamaks. Kuudas heale murdmisjega on, woib murdmisse aal laste jures tähhele panna. Isseärranis peawad laste wannemad ja koolmeistrid sel aal sure hõlega selle ülle walwama, et heal milgi kombel rikkutud ja kahjo ei sa, mis ialgi ennam parrandada ei woi; olleks küll wägga sowida, et heale murdja laps sel aal üksnes neid tonisid laulaks, mis temma healele mitte kõrged egga maddalad polle, — weel parrem, kui laps heale murdmisse aal suggugi ei laulaks. Se murdmisse aeg on wägga mitmesuggune mõnne innimesse jures pikkem, mõnne jures ka wägga lühhike. Millal poestikeste healemurdmisse aeg on, woib sellest ärratunda, et heal ärratõmbab, kui alkaks ta kinni jäma ja lõbb mõnnikord kõnneldes ülle (ehk murrub); poestike näitab ummine ollewad, pikkaline ja nukker. Tiiddarlaste heal lähhab murdmisse aal weel illusamaks, agga wässiwab ja näitab lauldes mõnnikord wärrisewad. Riheasti poestikelst kui tiiddarlastel on healemurdmisse aal raste laulda ja kisuwad lauldes suud wilto.

Keif need toniriistad, kedda meie mængoriistadeks ninmetasime, agga puust ehk metallist (wasfest, tinnast ic.) kunstlikkul wiisil tehtud on, ninmetame illeilke:

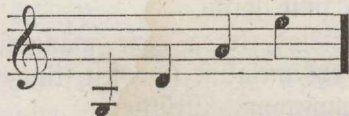
Kunstlikkud mængoriistad.

Keif musika mængoriistad käiwad sellepolest ühte, et nende peal üht jaggo tonisid meie surest tonisistemist sünnitada woib; siiski on nende wahhel se wahhe, et ühhe peal woib kõrgemad, teise peal maddalamad tonisid sünnitada. Kui keif mængoriistad ühte on stinmitud, siis helliseb üks toon (olgo e) keift peal leplikkul kokko, sellepärast polle ka tarwis, et iggal mængoriistal ühewõrra tonisid on. Se peaast, mis igga mængo-

riista wahhel wahhet teeb, on nende heal; iggäüks woib järrele katfuda, et iggal mängoriistal isse heal on. — Need mängoriistad, kellega ühhe tonitüüffi üksikuid healesid (wisihhealt ehk üht teist healt § 20) mängida woib, nimmetakse solo=mängoriistadeks; kui solo=mängoriistadega üht mitmehealega tonitüüffi harmonis mängitakse, sedda nimmetakse orkester. Sessel sömmal on mitto tähhendust: keik musikas prugitawad mängoriistad nimmetakse ülleüütsse orkesteriks, nendasammoti ka keik mängiad ehk mängiate foggo, kes ühhes mängiwad, pealegi weel se koht, kus nad mängiwad.

Need mõnnesuggused mängoriistad jaotakse mitmesse seltsi, selle järrele, kuidas nende peal toni sünnitakse; mõnne jures sünnib toon kele läbbi, teise jures annab toni ühhe torro sees wirrifema pantud luhwt; ühhe jures sünnib toon lües, teise jures hõerudes ic. Meie jaotame need keigetuttawamad mängoriistad neljaks seltsiks: keledega, puhkumisese, lömisese ja klahwidega mängoriistad.

I. Keledega mängoriistad on nisuggused, kelle toon kele läbbi sünnib. Agga et kele wirrifema pannemine mitmel wiisil sündida woib, — poognaga ehk sõrmega tõmmates woi lües — sellepärrast woime selle seltsi mängoriistad kolme jaosse jaotada: 1) kelle toon keelt poognaga tõmmates sünnib, need on wiol ja kontrapas, mis teine teisega suggulasjed on ja ka näo polest üzna ühte käiwad. Wiol on iggäühhele tuttam, et suurt selletust tarwis polle; temmal on nelli keelt, kolm küluskeelt ja neljas sidist penikesese tradiga mässtitud, mis keige jämmedam on, — keik teised keled on üksteisest penemad, ja pearwad nenda stimitud ollema ehk heales seisma:

Wioli peal woib keik tonid kromati intervallidega (poles tonis) weiksest g kuni kolmejonega c mängida; heal on wägga armas, hõrn ja painuw. Wiol kõlbab orkesteris mängides keigeparrem wisihheale peale. Sedda woib ka kahhehealega ehk harmonis mängida, agga siiski wägga pudulikkult. Mängides hoietakse wioli ots löua al; parremas käes on poogna, kellega keled wirrifema tõmmatakse, agga pahhema käe sõrmedega wõetakse tonisid. Toni woib keigel mobil wõtta: piano, forte ehk staccato, legato, kas pikkamisst woi ruttu. Sea wioli mängimine nõuab suurt

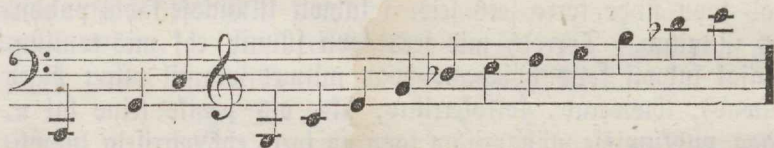
ja wässiinata õppinist ja penikest laulotundjat kõrwa. — Kontrapass ehk suur-wioli on küll wioli sarnane, agga siiski wiolist paljo surem, peagi täie mehhe pikkune. Temmal on ka nellid üksteisest jämmedamad kõluskeelt, mis sure G pealt kwar-tide kaupa (E, A, D, G) heales on, kelle peal keik poleid tonid kummi ühhejonega a mängida woib; nodid kirjotakse F-wõtmesse, agga tonid hellisewad ühhe oktawi maddalam, kui nodid näitwad. Se mängoriist mängib orkesteris keige jämmedamad ehk pöhjahealt. — Wioli ja kontrapass on mõllemad solo-mängoriistad.

2) Need, kelle toon keelt sõrmega tõmmates sünnib; nendest nimmetäine Kitarr. Kitarr on ka wioli näoline, agga heasti surem. Temma kuus keelt — 3 kõluskeelt, 3 sõdist penikesse tradiga mässtitud — peawad nenda heales ollema: E, A, d, g, h, e; neid woib ka mitmel teisel mobil healde seada. Nende kuu keele peal woib keik kromati interwallid kummi kahhejonega e ja weel kõrgemale mängida; nodid kirjotakse wioli wõtmesse üks oktaw kõrgema kui tonid hellisewad. Se mängoriist on omma toni polest wiisheale mängida wägga puduline ja kõlwab keige sündsamine wioliga kokko ehk laulule kasa mängida. Kitarr on se pärris naesterahwa mängoriist, ja minna sowiks wägga, et meie nored tüddarlapsed temmaga tuttawaks saaks.

3) Nendest keledega mängoriistadest, kelle keel liies (hamwiga) wirrisema ja toni andma alkab, on klawer, agga meie arwame tedda isse seltsi.

III. Puhkumisse mängoriistad. Nende juures saab toon ühhe torro sees seiswa luhwti liikumisse läbbi puhkudes sünnitub. Torrod, mis sees toon sünnib ehk mis tonisünnitajat luhwti kous hoiab, woiwad mitmel wormil olla: õiged (õktrad), kõwwerad, kofkoferritud, üks ots penike teine lai r. Sgga puhkumisse mängoriista toon on torro ehk wirriseja luhwtisamba pikkusse järrele kõrgem ehk maddalam, sest midda ruttem luhwt wirriseb, sedda kõrgem toon. Selle seltsi mängoriistad on wägga mitmesuggused, neid woib siiski kahheks jaoks jaotada, kelle järrele, kuidas torrod on, kas puust (luust) ehk metallist. Need puhkumisse mängoriistad, kelle torrod puust on, nimmetakse ka torro-mängoriistadest; nende heal on ennamiste pehme. Tähhelpannemisse wäärt on: 1) Wõlde ehk wille — temmal on wägga tassane, pehme ja mahhe heal, ja tonide laius lähhab keikti kromati interwallidega ühhejonega d kummi kolmejonega a ja weel kalgemale. Wõtel on kuus toniauko ja mitto sõrmeklappi; temma saab mängides parremale pole pöörtud su

ees hoietud ; nodid kirjotakse wioli wõtmesse. Wlõted on mitme-
suggused ; willespillid, mis karjapoeetikessed isse tewad ja puhhu-
wad, on ka wlõte suggulased. 2) Klarnett ; selle mängo-
riista tonid on kõrwad ja painuwad, sellepärast kõlbab ta keige-
parem wiisheale toetada ; tonide laius lähhab kromati wiisil
weisse e pealt kunni kolmejonega e ja weel kaugemale ; nodid
kirjotakse wioli wõtmesse. Klarnettil on ka mitto toniauko ja
sõrmeklappi ja saab willespilli modil otsast puhhutud. Et klar-
netti peal mitte heasti wõimalik ei olle iggastiühhest tonartist
mängida, sellepärast prugitakse neid mitinesuggusid, nenda kui :
C=, B= ja A=klarnett ic. ; nendel on iggalliühhel isjemodi heal.
Svamusikas prugitakse ka weel teisi klarnettid. (Klarnettid leidis
ülles üks Nürnbergi mees, nimmega Denner, aastal 1700.)
3) Fagott — on üks pikka torroga mängoriist, kessel puhkmise
otsas üks kelepil (nimmetakse S) on, miska tedda puhkma pan-
nakse ; heal on pehme ja täis, agga weidike kui läbbi nõnna ;
tonide laius on kromati wiisil kontra-B pealt kunni ühejonega b ;
nodid kirjotakse F=wõtmesse. Fagottil on ka toniaugud ja sõrme-
klappid. — Teine jagger puhkmise mängoriistadest on need, kelle
torrod metallist on, neid nimmetakse sellepärast ka wask-mängo-
riistadeks. Tähelepannemise wäärt on : 4) Horn, Wald-
horn ehk sarn. Temma torro on wägga pik (19 jalga) ja
sellepärast kofkoferritud ; puhkmise ots on penike ja mofkade
ehk huledede järrele tehtud, teine ots on lai ; toon on küll wägga
kõrwa ja täis, süiski ka pehme. Horni lomolikkud tonid on :

Need tonid sis, gis, a, h, cis, dis peawad kät torro otsa sisse
litsudes sünnitud sama ; nende heal on sellepärast weidike tumme
ja nimmetakse kunstlikuks tonideks. Kui Horni teise tonarti
seatakse ehk stinmitakse, siis pannakse temmale üks jätk torro
otsa. Et horniga leik tonartid kergeste mängida wõiks, selle-
tarwis on neid mitto jagger : C=, B=, D=, Es=, E=, F=, G=, A=horn
ic. ; nodid kirjotakse wioli wõtmesse. Meie aegse hornidele
on kunstlikko tonide sünnitamiseks sõrmeklappid ehk wentilid
leitud. 5) Trompet — on ka horni näoline, agga
pole pikkusse torroga (8 jalga), mis ka kofko on keritud ;
temma peal wõib needsammad tonid mängida, mis horni peal

ja woib ka horni modil stimitud sada. Et ka trompet tonide polest waene on, sellepärast prugitakse temmale mitmed wendtsid, ja on mitmesuggused trompetid: C-, D-, Es-, F-trompetid u. Trompeti heal on helle ja wägew, kõwwa ja läbbileikaja ja kõlbab isseärranis swa-mängoriistaks. 6) Passun — woib sureks trompeti seltsiks arwata; temmal on kaks torro, mis üks teise sees käiwad, et seläbbi torro pikkust pikkendada ja lühhen-da ja keisjuggusid tonisid sünnitada woib. Passuna heal on ülli wägew, sest ühhegi mu mängoriista tonid ei leika nenda süddamesse, kui passuna heal. Passunad on ennamiste kolme suggused: Alt-, Tenor- ja Bass-passun; iggalühhel on omma tonide laius, — Bass-passuna tonid on sure E pealt kunni ühhejonega b. — Kolmandamaks jaoks puhkmisse mängoriista-deks olleks „orrel“ arwata, agga meie panneme tedda isse selst. Siiski on weel üks jaggo selle selst mängoriistadest, mis ka orreliga suggulasjed on, ja need on need keigile tuttawad leierkastid. Rasti sees on üks jaggo pillisid, üks lööts, kellest pillid luhwti sawad ja üks jämme wöl, kelle sisse tihwtid on lödud. Kui nüüd leierkastimees wänta ümber affab aeama, siis affab rattaste läbbi lööts käima ja ka wöl ümber minnema ja ümberminnes litsuwad tihwtid klahwide peale ja pillid affa-wad puhma; agga need tihwtid on nenda kunstlikult seatud, et nemmad klahwide peale käies weiksid tükkisid pillidel mängida lassewad. Tihwtid on nenda lödud, et ühhe leierkastiga mitto tükki mängida woib; igga ue tükki aeal peab wöl liiffa-tud ehk seatud sama. Leierkast posse muud kui üks mängoriista massin, mis isseennesest mängib, kui fegi wändast ümber aeab.

III. Lõmisse mängoriistad — on nahhaga kummitud riistad, kelle peale pulgaga liies toon sünnib. Nim-metamisse wäärt on trum, mis ühtainust toni ehk toni kārri-nat annab; ta kõlbab keigeparrem ritmusse liikumist tähhendada ja prugitakse sellepärast swamusikas, kus neid mitmesuggusid on. Paukid on ka trummi sarnased, wassest kummitud riistad.

IV. Klahwidega mängoriistad. Selle selst mängoriistadest on tähhelepannemisse wäärt, et nende peal ni-heasti wiishealt kui ka harmonid mängida woib, mispärast neid täielikkus mängoriistadeks nimmetakse. Klahwidega mängoriistad on klawer ja orrel. — Klawer on üks wägga tuttaw mängoriist, tedda peagi iggas harritud ja kolitud rahwa toast leiame, ja olleks keige parrem, kui se, kes tedda tundma tahhab õppida, isse tedda ülles otsiks, et omma silmaga nähha

saaks ja siis tundma õppiks. Siiski tahhan paar sõnno ommalt poolt ka anda. Klaverid on kahhesuggused: 1) neljanurgalised ehk kappisarnased, mis nelja jalla peal seisavad ja 2) kolmenurgalised; nende klahwid on nisuggused, kui lehhelülg 11 näinud olleme. Seestpidine wärk on mitmel mobil tehtud. Igga toni jaoks on isse keled (kaks ehk kolm), ja nipaljo kui ühhel klaveril tonisid on, nipaljo on temmal ka klahwisid. Klaveri sees, igga klahwi teise otsa jures on üks weike hamer, mis nenda seatud on, kui klahw alla ehk mahha saab lödud ehk litfutud, siis löbb hamer alt keledel külge, mis siis wirrifema affawad ja seatud toni andwad; iggaihhe klahwi hamer löbb omma keledel külge. Ükski toon ei akka enne hellisema, kui klahw mahha saab lödud, ja nipaljo kui klahwisid mahha saab lödud, nipaljo toni affawad ka hellisema, ehk nipaljo kui tonisid hellisema peawad (mis nõdideft ärra woib nähha), nipaljo klahwi peab mængia mahha löma ehk litsuma. Klaveri tonid posse mitte painuwad, nenda kui mõnnel teisel mængoriistal, siiski woib ta peal kehsuggused piano ja forte mængida. Keledel peal on „keeljad,“ mis kele wirrifemist ja toniandmist klahwi üllestõusmisega ärrakeelwad; keiki keeljad woib alt jallaga (pedaliga) ülles litfuda, misläbbi ka klaveri toon suremaks saab. Klaveri nõdid kirjotakse kahhe jonestistemi peale, mis klamriga kokkotõmmatud, wioli ja passii wõtmesse.

O r r e l*).

Kas peaks ka mõnni meie seas ollema, kessel se mængoriist koggonist tundmata asfi on? Igga pühhapäwa, enne kui kirrikus Jummalal tenistus akkab, on temma se eesimene, kes meid omma healega nenda kõrgeste terwitab, et ärra peaksi me teadma, kus meie olleme ja istume; temma on se mængoriist, kes omma armsa ja ka tugewa healega meie laulmist akkab**),

*) Ee nimmi „orrel“ on Laddina kelest (Organum) woetud ja tähhendab toniriist.

**) Ee mæng, mis enne laulmist mængitakse, nimmetakse „eesmängiks“ (Präludium). Rahwas arwab (ma ollen isse paljode suust kuulnud) ja ütleb: orrelimängia otsib toni; se posse mitte tõssi, — parrem woiks öölda, orrelimängia a nu ab toni; sest eesmängi on sellepärrast tarwis, et rahwas peawad laulotoniga tutwaks sama ja laulowie käiki (ruttu ehk pikkamissi ic.) eesmängist tähhele pannema. Kui laulowiis koggodussele tundmata on, siis mængitakse laulowiis eesmängiks. Üleks meie kirriko orritide registride seas ka trompete ehk kornet, sellega woiks otsato hõlpaste wiishealt koggoa

toetab ja lõppetab; tedda ja temma tähhendust peame meie siis ka keigeennam tundma õppima. — Orrel polle muud, kui wägga paljo ja mitmesuggused puhkmise mängoriistad ühhendud, mis mitte innimestest ei sa puhhutud, waid lõõtsad annawad tarwilist luhwti ehk tuult, mis mængia klahwisid alla liisudes torrode ehk pillide siise lasseb ja need affawad puhkma. Orrelis woiß wägga paljo torrosid ehk pillisid olla, ja midda surem orrel, sedda ennam pillisid; neid jaotakse siiski healeõrgusse ja healejuggu järrele mitmeks pillireaks (nimmetakse lühhidelt: registri). Igga orreli surus arwatakse pillireade ehk registride ja healeõrgusse järrele; sellepärast on orrelid 2, 3, 4, 5, 6, 12. kuni 80 ja weel ennama registriga, ja igga registri toon kannab ja lla nimme, kas on toon 8 jalga, 4 jalga, 16 jalga 12*). Igga registri torrod ehk pillid on nenda tehtud, et nende heal ühhe isjeärranis mängoriista heale sarnane ollema peab, sellepärast nimmetakse ka igga registri selle mängoriista nimmeaga,

dußele kui sõrmega ette näidata. — Igga korali laulmisele peab orrel „lõppetast“ teggema; kui orrel laulmist mitte ei lõppetaks, siis saaks laulmine ühhekorraga kui mahhaleigatud; lõppetus melitab laulotundjat kõrwa ja peab sellepärast sünda affordidest kookopantud ollema. — Wiimaks, kui kogodus kirikulust wälja lähhab, mængib orrel „lõppomängi“ (Postludium). —

*) Kuit tulleb se, et ühhe registri toon 16, woi 8 jalga 12. nimmetakse? Sedda nimmetakse torrode (pillide) pikkusse ja surusse järrele. Se luhwt ehk luhwti sammas ühhe puhmise mängoriista torro sees (nenda kui orrelis), mis kahheksa jalga pik on — torro peab ka 8 jalga pik ollema — annab puhhudes sure C toni ja on keige maddalam toon orreli klahwide peal, selle järrele keif teised tonid mõdetakse. Üks nijamma-juggune teine kahhepikkune torro (16 jalga pik) annab maddalama oktawi ehk kontra C toni, ja jälle kahhepikkune torro (32 jalga pik) annab jälle maddalama oktawi toni, mis ühhe oktawi maddalamas on, kui kontra C toon; — agga üks polepikkune torro (4 jalga pik) annab jure C kõrgema oktawi toni, se on weike c — ja nenda lähhab eddasi. — Selle mõetmise järrele nimmetakse mitmed registrid orrelis 8-jallalisseks 16-jallalisseks, 4-jallalisseks 12. 12. Se orreli registri, selle süggawam ehk maddalam toon (suur-C) üht pealt lahtist 8 jalga pikka torro nõuab, nimmetakse kahheksa jallalisseks, ja se regisiri, kellel keige maddalama toni lahtine torro 16 jalga pik on, nimmetakse 16-jallalisseks j. n. e. Üks lahtine torro on nisjuggune, kellel ühtegi troppi otsa ees ei ole, waid ots on koggonist lahti. Pealt kinnikaetud torrod (Sedakt 8 jalga) annawad ui kõrget toni, kui nendest kahhepikkused lahtised torrod (Prinzipal 8 jalga). Weie näme kül alleültje, et kõrge toon lühhikest torro ja maddal toon pikka torro nõuab, agga siiski polle musikas mitte pärris toni kõrgust; ükski toon, ei ka sure C toon polle keigis ja iggal aial ühheõrgune. —

felle heale järrele registri tehtud on; kui ühhe registri pillide heal passuna heale sarnane on, siis nimmetakse registri „Passun“, on registri heal trompeti heale sarnane, siis nimmetakse registri „Trompete“, on registri heal wioli heale sarnane, siis nimmetakse registri „Viola di Gamba“ ic. Üks registri, mis innimesse heale sarnane on, nimmetakse „vox humana“. Pealeselle on weel mitmed registrid, kelle heal mitte järrele polle tehtud, waid kedda üksnes orreli jures prugitakse, nenda kui Gedackt, Oktave, Mikstur, Prinzipal ic. Prinzipal on orreli registride pea, kelle torrod ehk pillid tinnast on ja kirriko orrelis teiste torrode ees seisawad, nenda kui sedda kirrikus nähha woime. Keif teised registrid on Prinzipali järrele heales ehk stimmitud, ja midda pikkem ja jämmedam üks torro on, sedda jämmedam ehk maddalam on ka ta toon. Kui ühhes orrelis keigepikkem pealt lahtine torro 32 jalga on, ehk 16 jalga pif ja pealt finni, se on keige surem orrel; meie kirriko orrelide keige jämmedam toon on 16 jalga.

Ëgga orrel, suur ehk weike, mængitakse klahwidest. — Ëgga registri torrod ehk pillid seisawad riddastikko, otsad ühhe isseärranis laua sees augus. Peale selle on (keifi registride tarwis) üks kast, kedda tulekastiks nimmetakse, kelle sees lõõtast tulnud tuul ehk luhwt mængmisse tarwis walmis seisab. Sellest tulekastist lähhab iggäühhe registri pilli ehk torro jure üks luhwti ehk tuletee (woi auf), kedda üks weedriga klap (tulewärraw) finni hoiab, et luhwt ühhegi torro ehk pilli sisse ei pease. Need klapid ehk tulewärrawad tulekasti sees seisawad klahwidega nenda kous, et kui klahw alla ehk mahha saab kitsutud, siis tulleb ka klap tuletee augo eest ärra ja luhwt tungib torro sisse ja sünnitab toni; kui mitto klahwi korraga alla kitsutakse, siis sünnib ka mitto toni. Ëgga pil puhhub ni laua, kui laua klahw mahha jääb ehk kui laua sõrm klahwi peal seisab; tõuseb klahw sõrme ärra wõttes ülles, siis kitsub ka weedri jälle klappi ehk tulewärrawa tuletee augo ette ja toon jääb seisma. — Meie teame, et iggal orrelil ennamiste mitto registrid on. Et orrelimängia keifi registrid finni woiks panna, et ka klahwisid alla kitsudes luhwt tulekastist ühhegi registri pilli jure ei pease, sellepärast woib igga registri tuleteed finni panna ja igga registriga isseärranis mængida. Selle tarwis on orrelimängia parremal ja pahhemal pool isse pulgad, mis registri pulgaks ehk lühhidest registriks nimmetakse; igga registri pulga jures on selle pillirea ehk registri heale nimmi, kelle tuleteed registri pulk lahti

teeb ja finni panneb. Kui registri pulk wälja saab tõmmatud, siis tulles tuletee lahti, kui ta finni saab lihtsitud, siis on ka tuletee finni. Orrelimängia peab juba enne mängimist tarvilised registri pulgad wälja tõmmama ja woiw neid ka iggal aeal wahhetada. — Nenda woiw siis orrelimängia klahwide peal keisfuggused wiisid (tonitükkid) ja registrid pruukites mitmel modil, tassa ehk kõrwaste r. mängida; temmal peab se teada olla, misfugguste klahwide peal ja misfugguste registridega ta mängima peab; sedda kunsti ehk mõistmist nimmetakse orreli mängimisjeks.

Klahwid, kelle peal orrelit mängitakse, olla juba leheskülge 11 tundma õppinud. Iggal orrelil on kül ennamiste ühhe klahwid, agga mõnel surel kiriko orrelil on kahhe klahwid, sest kahhe klahwireade peal woiw nenda mängida, kui mängiks kahhe issefugguse orreliga. Igga klahwide ridda, mis sõrmedega mängitakse, nimmetakse: Manual ehk käsijalat. Peale selle on üks isseärranis klahwide ridda, mis jalgega mängitakse, neid nimmetakse: Pedal. Pedali klahwid on ka nenda sammoti seatud, kui manuali klahwid, agga on paljo tuggewamad, pikemad ja laiemad. Manuali laius on sure C pealt kunni kolmejonega d ehk f; pedali laius lähhab surest C kunni ühhejonega d. On orrel nenda tehtud, et manualil isse ja pedali isse registrid on — mis suurde kiriko orrelide jures ikka nenda on — siis woiw orrelit ka nenda seada, et manuali registrid pedali peal ja pedali registrid manuali peal mängides kasa puhhuwad. Se manuali ja pedali ühendamine sünnib seläbbi, kui üks isseärranis registri pulk wälja saab tõmmatud, kelle nimmi on: Koppel. — Ni paljo kiriko orrelist. — Tubba-orrel (Positiv) on ka nenda sammoti kui kiriko orrel, agga ta on keigipiddi wähhem ja ilma pedali; registrid on weidi (kaks ehk kolm) ja pealegi on lüüts mängia sõtkuda tehtud. Tubba-orrelid on meie päwil, tänno Summalale, kaminis tutwad mängoriistad. — Orreli nodid kirjutakse kahhe jonestipeale, wioli ja passi wõtmesse ja igga noot tähhendab ühhe klahwi peale. Agga misfuggused registrid üht eesmägi ehk korast mängides wälja peawad tõmmatud sama, ei tähhenda tonitükkiteggia mitte ülles, sest keigil orrelidel polle mitte ühhe wõrra registrid; sedda jättab tonitükkiteggia orrelimängia hole alla, kes sedda muidogi mõistma peab.

Selle paragrahwi lõppetussjeks kõnneleme weel paar wennaliko sõnno orrelist. Orrel on keigi teiste mängoriistade kunnin-

gas ja pea, ja sellespärast sünnib ta ka keigeparremine kirrikusse, kus ta kui kuningas omnas rigis ja pealinnas wallitseb ja juhatab. Agga temma wallitsemine ei olle mitte üffi se, et ta meie laulohealt toetab ja peab, et ta ei lange, ehk et ta meie korali laulmissole üffi kasa peab mängima, ja laulmist kandma ja harmoniga täitma, waid temma heal peab keigeesfite meie keifi süddamib ärratama ja walmistama, et meie tössise melega Summala auuks ja meie hinge kassuks ja süddame rõwemuks laulda woiks. Selle peale on orrel keige kõlbolissem, sest tapeal woib wistheal ehk wisi (kantus armus), mis ifka kuulda on ja ka harmonid mängida. Need mitmed registrid, mis mõnnesuggused on, annawad harmonile täiust ja illo, kui ükski mu teine mängoriist. Orreli toon ei woi mitte painuda, se on, ta ei wõi mitte kõwemaks ja jälle tasjamaks miina, waid igga toon helliseb ühtewisi, ja sellespärast on orrelil mitmed registrid, kelle läbbi orreli heal kõwemaks ja tasjamaks woi pehmemaks sada woib. Kui registriks „Prinzipal 8 jalga“ weel „Flöte 4 jalga“ jure tõmbad, siis tunned kohhe, et orreli heal kõwemaks on sanud; weel ennam saab heal kõwemaks, kui „Oktaw 2 jalga“ jure wõttad. *) Nenda woib orreli healt kõwemaks ja tasjamaks ehk pehmemaks teha. Registride pruukmine ehk kõwra ja tasfa mängimine on isseärranis orrelimängiale tähhelepanemisse ja õppimisse wäärt, kui ta laulmist ja isseärranis korali laulmist kirrikus wallitseb ja harrida tahhab; ja keif koggodus peab omma laulmist orreli järrele seadma, kas kõwaste woi pehme healega, kas ruttu woi wirgaste ehk aegamõda woi pikkamisfi — keif peawad omma laulmist orreliga juhataada lastma. Selle polest on mõnnes koggodusse suur kaebamist. Agga kelle sii se on, ei tea ma mitte koggonist võloda; üksford ühhel, teistford teisel. Mõnnige mees kannab kirriko sure orrelt ees pengi peal istudes orrelimängia nimme, kes waewalt nodi järrele sõrme tarwilikku klahwi peale panna teab ja kui koormat weddades pikkamisfi nodibest ärra saab mängida, mis illes on kirjotud; agga kas üks nisuggune mängia ka terve koggodusse laulo juhatajaks ja eestwõtjaks kõlbab, woib iggawiks mõistlik

*) Kahhe 8-jallalise registri peale arwatakse üks 4-jallaline registri; kolme 8-jallalise registri peale arwatakse kaks 4-jallalist ja üks 2-jallaline registri j. n. e.; 8- ja 2-jallalised registrid ei pea ial kollo tõmbama. Täiusse registrid (nenda kui kwinte 2²/₃ jalga) ja segga-registrid (Mixtur, Kornet) ei pea ial üffi pruugitud sama.

ärä arvata; kas peaks üks särane ka teadma, mis registrid ühhe ehk teise korali mängida kõlbavad, — sest polle juttogi, waid tehakse nenda: on kirik rahwast täis, siis tõmmatakse ka teie registrid wälja, olgo siis laul: „Meil tulles abbi Summa-
last“ ehk „Oh Jesus sinno wallo“ woi „Nüüd hing'wad inni-
messed“ x. Sedda wiggadust ei te mitte iggakord ka need, kes orrelimängimiseses maddalama astme peal on, waid ka suur hull nendest, kes orrelimängimiseses kaunis kaugele on. Se wig-
gadus woiks ka teggemata jada kui orrelimängia mitte iggakord nobiramato peale ei lobaks, waid enne mängimist laulo-sõnnad läbbi watab, mis registrid need nõuawad. Wõnmed orrelimän-
giad näitse sellepolest koggonist holetu ollewad, teised jälle, kes sellest mibdagi ei tea, ja mängiwad pealegi need laulud (koralid) ja tonitülkid kõwwa registridega, mis tasfa peaks mängima x. Wõnne orrelimängia pruul on nenda: esimest ja wimist salmi mängiwad kõwwa registridega, teised salmid tasfa; se polle mitte üks teie, kuidas kegi teeb. Sppigem iggaüks, ni paljo kui woimalik, musikat ja temma illo ja maggu tundma, küllab siis woib ka selle asja polest arro sada. — Ei kõlba sellepärast mitte igga mees kiriko orreli pengi peale orrelimängiaks, kes omma tubba-orreli peal nattute mängida mibistab, ja kui ni-
suggune ka igga pühhapäwa ilma koppikuda (palgata) mängiks, siis ei woi minna sedda mitte kiita, waid pean ütlima: se mängimine ei maffa mibdagi; koggodusel polle nisuggust orre-
limängiaist ühtegi kasjo. Kiriko orrelimängia peab ommas ammetis terwe meistri ollema, ja — teada muidogi — ammet peab ka meest toitma, agga päiline on ifka päiline. Meie ei lähha mitte üksnes jutlusse pärrast kirikusse, waid ka laulma; sedda enam on meile kirikus orrelit ja orrelile head korralist mängiad tarwis, et meil lust on temma mängimist kuulda ja selle järrele laulda. Sest need sõnnad ja salmid, mis sinna laulo-ramatust laulad, need juttustawad ja kidawad Issa, Poega, ja pühha Waimo ja sinna omma laulo healega teed sedda ellawaks, agga orrel peab meie keikide kitusse, tänno ja palwe laulo healt kui Summala ette kandma. Ja nenda kui siis üks kõrraline orrelimängia orreliga laulmist eest wõttab, nenda käigo ka teie koggodus lauldes ühhelmelel järrel, olgo siis kõwwaste ehk tasfa (pehmeste), pikkamissi woi ruttu x. — Orrelit män-
gimine polle mitte üks mäng, mis lihhikese aea ehk weikse waewaga õppitud saab; küll olleks siis igga karjapois orrelimän-
gia, kui assi nenda kerge olleks, waid ta tahhab wägga paljo

ja kirretad õppimist; ei mitte ükski käed, vaid ka jallad peavad mängima.

Need kogudused, kes omma kirrikusse üht head, illusat, suurt orrelit on soetada jõudnud, neid palluks minna iseseärranis: kandke omma orreli eest hoolt, et igga aasta (kui võimalik on) ehk ülle aasta ükskord healde saab seatud ehk stimmitud *re.*, sest jõlleamat ei woi ka palju enam olla, kui üks healest läinud orrel *). Iseseärranis lööb se wigga kirriko orrelide külge, sest nemmad peavad keife wälja kannatama, külma, soja, tolmu, paisumist *re. re.* ja iseseärranis talwe ael suril pühhil, mil kirrik rahwast täis on, niiskust ja kohhe jälle külma, misläbbi peagi healest ärra lähhawad ja keifsuggused teised wead sawad. Meie teame iggailks, et igga asfi korralisje hoidmisje ja järrelt parrandamisje läbbi palju enam aega wasto peab, kui holetul wiisil; sesamma luggu on ka orreliga *).

*) Minno arwates kõlbaks se healdefeadmisje ja muido parrandamisje hool orrelimängia kätte anda, sest temmale saab orrel ja keif temma wead keige tutwomad ollema, kui kellegi muile; teadafi peab kogodus keif kullo omma peale wõtma. —

**) Kes esšimene orreli wäljamõtlesja on oluud, on alles teadmata (1 Mos. ram. 4, 21.). Wist on wannad Kreeka rahwas esšimest otša ülles mõtund, sest nende farjaste jures leiame esšimesjed jäljed, et nad (jubba aastal 1500—2000 en. Kr.) üht pilli suuga on puhhunud, mis mitmesuggust toni andis ja Papageno-pilliks nimmetadi; selle üllesleidja olla Pan. Et selle riista puhumine — pillid seifid riddaestikko kofkolimitud — hingega (hõngoga) wägga raske olli, seks said pillitotšad ühhe kaszi sisse pantud, kelle sisse luhwt sai puhhutud. (Nenda on ka Juidid Ealomonit templis omia mängoriistadega Migrepha ja Maschrokita teinud). Reed pillid, mis mitte hellisema es pea, jaid sõrmega finni preetud; aega möda mõtlefšid nemmad weifšed wentilid (tulewärrawad) wälja, mis luhwti ehk tuult pilli sisse minnemast ärra keelšid. Reed wentilid said klahwi sarnaste käsšilatega pillide otša eest ärra liššutud. Et inimessesed eunam hinge ehk luhwti ei pidanud puhhuma, seks leiti luhwtis ehk tulekot, kellest wimati lõõts wälja sai mõtteltud. (Ka meie wanna korrepil on wist Kreeka ja Roma rahwa jures tuttaw oluud.) — Nenda läks Kreeka maal ifka eddafi, ja sealt tullid ka orrelit aega möda õhtomale. Aastal 757 pär. Kr. sai Wrangide kuningas Pipin Kreeka kuningas Konstantini VI. (Kopronymos) käest ühhe orreli finkitusšeks, mis temma Kompiegue liina, Korneliusje kirrikusse ülles lastis seada. Saksa male tullid orrelit „Karl sure“ ael, kes aastal 812 Afani (Ahan) liina ühhe tehha lastis. Aastal 822 lastis kuningas „Ludwig wagga“ ühhe orreli tinna pillidega tehha, mis ka Afani liina ülles sai seatud. Selleaegse orrelidel olli 9—12 klahwi, kellest nähha woime, et wanna aea lanlowisid mitte laialt polle künud. Klahwid ollid eunam 3 tolli laiad, 1½ tolli pakšud ja liggi ühhe küünre pikkad, keif jämmedal wiisil tehtud ja kofkošeatud; neid ei woid

§ 23. Laulmisje ja mängimisje kunstist.

Enne kui meie laulmisje ja mängimisje kunstist — mis laulmisje ja mängimisje jures tähhele tulleb panna, ebdasi õppime, watame weel kord taggasti mödaläinud paragrahwide peale. Meie leiame, et sedda keik, mis „musikast“ siitjadil õppinud olleme, on iggailhhele tarwis, kes ennast musikaga tuttawaks tahhab tehha. Agga nüüd lähhab musika õppetusse tee kahhele pole. Üks tee on se, mis õppetab musika ehk tonitükkisid tegema ja keik sedda prukima, mis senni aeani õppetud sai. Teine tee on se, mis tonitükkiteggiate tehtud walmid tonitükkid laulma ja mängima õppetab ja mis iggailks tonitükk lauldes ja mängides nõuab.

Meile on jubba teada, et iggailks tonitükk — iggast wõrmist — on üks tonide ehk musika salmik. Salmikud woiwad parremad ehk sandimad olla, agga keik, kus üks mõtte salmi wisil (mõwdo järrele) wälja böldakse, on salmikud. Üks tonide salmik polle weel kohhe musik, ta peab musikaks tehtud sama. Kui minna praego „Gesti lauliko“ nobi ramato ehk Punscheli wist ramato kätte wõttan ja senna sisse watan ja hõlega ka nodisid loen, agga kas woiw sedda tegi musikaks nimmetada? Ei küll mitte! sest musik on üks kuultaw näitus, mis ennast laulmisjes ja mängimisjes ilmutab. Enne laulmist ja mängimist on igga tonitükk surnud ja polle mitte musik; üksnes lauldes ehk mängides saab igga nobibega ülles kirjutud tonitükk ello, lihha ja werd — ja se on musik. Subba mitmele tonitükkiteggiale on se paljo ja suurt kurbust teinud, et nende tonitükkid lauldes ehk mängides ärra sawad-rilkutud; sest nad ei te mitte tonitükkisid isse ennesele laulda ehk mängida, waid ka teistele, kes musikat armastawad, kessel teadagi wähhem musika tundmine on, kui neil, ja siiski nõuawad nemmad, et nende tükkid nendasammoti peawad laultud ehk mängitud sama,

mitte neuda märgida, kui nüüdsel aeal, woid piddid rusfikaga mahha lötud sama; sel aeal ei woiuud mitte bölda orrelit mängima, waid orrelit „löma.“ Harmonis mängimine olli weel tundmata aassi, üksi wisihel sai lönd. Wega möda läffid orrelit ifka täielikkumaks ja penemaks; flahwide arro tehti ennamaks, wahhetonid ehk kromati tonid said wahhele lisatud, ja ka löötsad tehtud (mõnnikord 10—20 löötsa). Wastal 1470 leidis üks orrelimängia (Saksama mees) nimmega Bernhard Wenediko liinas pedali ülles. — Terrased Saksama mehhed on orreli ehhitamisje ja mängimisje kunsti polest feige ennam teinud. —

kuidas nemmad isse neid on laulnud ehk mänginud. Agga fellestarwis, et tonitükkiteggiad mitte isse üksi omma tehtud tükkid ei laula ehk mängi, egga ka mitte keikis olla ei woi, kus neid laulatakse ehk mängitakse, on musikas keiksuggused märgid ja sõnnad, miska tonitükki laulmisse ehk mängimisse wisi ehk modi ja tonitükki lomo tähhendakse, mis laulja ja mängia tähhele peab pannema; sest igga tonitükki tähendus ja illo on jedda möda parrem ehk sandim, kuidas need tonid, fellest tonitükk kofko on seatud, laultud ehk mängitud sawad, misugguse healega, mil kombel, mis likumissel ehk taktil j. n. e. Tonitükkiteggiatel on wigus, kui nad ütlewad, et nende tö ja ammet nendest wälja paistab, kes nende tükkid laulawad ehk mängiwad. Nad ütlewad: tuhhat kord ennam woiks meie tö kasso sata ja wähe olleks santi, kui meil särased lauljad ja mängiad olleks, kes meie tööst viete arro sawad ja ärra möistatawad, mis meie omma tükkide sisse olleme pannud ja siis nenda laulawad ehk mängiwad, kuidas meie isse olleme laulnud ehk mänginud. Nad tähhendawad wöldes: paljo parremine sawad sõnnade salmikud loetud, kui tonitükkid (toni salmikud) laultud ehk mängitud; peale selle woib ülleiltsse igga meistri omma tö ülle rõemustada, kui tal asfi walmis on; agga kas on ka neid paljo, kes meie tööd ärra möistawad ja tunnewad, ehk sellest illost w. arro sawad, mis meie tonitükki sisse olleme pannud, ehk kes laulab ehk mängib meie tükkid nenda, kuidas meie isse olleme laulnud ja mänginud, et meie tö wälja woiks paista.

Et tonitükkiteggiad nisuggust tunnistust annawad, peame üttema, et nad sulla töd räginwad. Agga kelle peale langeb nüüd sü? teadagi nende peale, kes laulawad ehk mängiwad. Sest meie olleme isse ärra tunnud ja same weel tundma, et toni- ehk nodifiri ni täielik on, et temmaga keik, mis tonitükki lomo ja illusa laulmisse ehk mängimisse tähhendada tarwis lähhab, ülles woib panna ja kes nende märgide tähhendusse tunneb, woib ka illusti laulda ehk mängida. — Laulmisse ja mängimisse illo on essite ses, et tonitükkile bige tempo saab wallitsetud ja kõwiva ja tassa (pehme) wahhel bige wahhe saab petud. Laulja ja mängia peab issearranis se hinge ehk seestpiddise ello, mis tonitükki sees wälja wöldakse ehk mis toni-tükk ilmutama peab, täieste ärra möistma ja arro sama; ta peab tähhelepannemissegga nende märgide järrele minnema, mis tonitükkiteggia ülles on pannud. Laulja ja mängia peab

ennast selle tonitükki siise mõtlema, mis ta laulab ehk mängib. Kes mitte polle isse ennese süddames rõõmsa, kurb, murrelik *ic.*, se ei wõi ka rõõmu, kurbtust, murret *ic.* kuulutada. Nenda ka feik, mis laultakse ehk mängitakse, peab selge, korrapärrast, täielik, puhhas ja teigipiddi vieti ollema; sellepärrast ei pea laulja ehk mängia ial niisuggusid tonitükkisid ette wõtma, mis ülle temma mõistus wõimust ei woi sada, waid ifka neid, kellest temma musika tundmine ülle käib, sedda parrem saab temma ka laulma ehk mängima. Pealegi peab igga tonitüf enne laulmist ehk mängimist heasti läbbi wadatud sama, et ärra woiks tunda, milwisi, kas rõõmsaste woi murrelikult (*halledaste*) *ic.* laulda ehk mängida tulleb; läbbi wataides peab igga märgiga tuttawaks tehtud sama. Laulotükkidest woi laulmisse mobi isseärranis ülles leida, kui salmi sõnnad tähhelepannes läbbi sawad loetud; siis polle laulja laulmine ka mitte massina wisi, waid ta isse tunneb ommas süddames, mis ta laulab. Ma pean üttelema, et meie ühtegi tonitükki illusti laulda ehk mängida ei woi, kui meie isse selle tonitükki jures middagi ei tunne; meie tundmine peab tonitükkiga ühhendud ollema.

Müüd teame lühhidelt, mis tonitükki illusti laulmine ehk mängimine nõuab. Tonitüf on siis illus, kui ta iggaühhele armas kuulda on; täielik ja illus on ta agga siis, kui ta nenda saab laulutud ehk mängitud, et se mõtte musika läbbi ellawaks saab, mis tonitükkiteggia selle tükki läbbi wälja on tahtnud wõtda. Se illo ja täius näitab ennast tonide tonitamisses ehk wige ritmusse wisi tonide liikumisses. Kus isseärranis kohhad tonitükkist wälja peawad paistma, kellel pea tähhendus on, seal seisawad isse märgid, mis tonifirjas prugitakse. Ükski *p*, *pp*, *pf* ehk *f*, *ff*, *sp*, ükski *cresc.* ehk *decresc.*, ükski *acceler.*, *ritard.*, *dim.*, ükski *sforzando*, *marcato* ja feik teised märgid polle mitte ilmaajata ülles pantud, waid peawad feik lauldes ehk mängides tähhele pantud sama, — laulmine ehk mängimine peab nende järrele seatud sama. Kes feik märgid heasti tunneb ja teab, mis musika tundmine nõuab, se saab ka illusti laulma ehk mängima; ei sa lauldes ühtegi toni ärra neelma ehk kärra wisi suust wälja aeama, ei sa kuskil kummistama ehk wõeraid tonisid sekka wõtma ehk wahhele kerutama *ic.*, waid feik saab täielik ollema. — Sellest näme, et lauljal ja mängial tonifirri nenda selge ollema peab kui abitse ramat, sest musikas polle ükski sõnna (*sõnnake*), märk egga punktike ilma tähhendusjeda. Agga kuidas kōrwaste ehk pehmeste igga ahtsent, *f*,

p, sfz, kuidas acceler. ehk ritard., dim. ehk kuidawisi staccato ehk legato j. n. e. laulutud ehk mängitud peawad sama, sedda peab laulja ja mängia omma musika tundmise järrele kaluma, ja se sünnib, kui ta ennast tonitiikfi sisse mõtleb. Kui sinna üht leinolaulo ehk tükki rõõmsa süddamega ehk pealegi naljata-des laulad ehk mängid, siis ei woi sinna ialgi nenda laulda ehk mängida, kuidas tarwis on. Ehk kui sinna murre ehk kurbtusse peale mõtteldes üht rõõmo ehk kitusse laulo laulad, ei woi sa ialgi nenda laulda, kuidas tonitiik nõuab. Sellepärast olgo iggal lauljal ja mängial meles, et ta selle sisse ennast mõtlema peab, mis ta laulab ehk mängib; seläbbi saab ka temma sees se hinge tundmine ehk seestpiddine ello ärratud ja ellawaks, mis tonitiikfi sees wälja wõldakse ja siis woiw ta nenda laulda ehk mängida, kuidas tonitiik nõuab ja kuidas tonitiikiteggia isse on laulnud ehk mänginud. — Laulmine ja mängimine on nenda-sammoti, kui ühhe laulo-salmiku luggemine. Kui sinna üht lau-losalmikud illusti, korrapärrast ette tahhad luggeda, siis pead sinna keif sõnnad ja silbid täieste ja puhtaste wälja üttema, dieti tonitama, peasjade ja kõrwaliste asjade wahhel wahhet teggema ja salmikule (luggemissele) üht parrajast heale-likumist (ei ruttu egga pikkamissi) ja heale painumist andma ic., siis saab iggailks sinno etteluggemisest arro. Agga kui sinna isse ommast luggemisest suurt arro ei sa, kuidas woiw kuulja sellest arro sada. — Nenda woiw siis ka laulo sõnnadest ärra tunda, kuidas tonitiik laulda tulleb. Üht koraliit ei woi sinna mitte nenda laulda kui üht kigo-laulo, pealegi on igga korali wahhel sõnnade järrele isse wahhe ic.

Kes sedda, mis nüüd wõldud sai, tähhelepannemisega meles peab, woiw ka illusti laulda ehk mängida; siiski on weel paljogi tähhele panna ja õppida, isseärranis ühhehealega ja mitmehealega laulmisse ja liht wiisil ja kunstlikku tonitiikfide wahhel. Enne kui meie sedda tundma õppime, pean weel laul-jatele ja mängiatele mõnda mele tulletama. Kui ial kegi mit-mehealega laulab ehk mitme mängoriistaga mängib, siis peawad keif lauljad ehk mängiad ühhe-melel ollema ja liht asja him-mustama — ei pea mitte iggailhhel isse tahtmine ollema, et üks tahhad sedda, teine teist ic. Se olleks nendasammoti, kui liht maea ehhitades igga wõteggia mitte meistri tahtmisse jär-rele, waid omma pead tehha tahhaks, siis ei sünniks kül wimati ükski pall teise peale. Niheasti igga laulokori kui ka mängo-kori juhhatamine peab ühhe käes ollema, kes keif korrapeal

hoiab; koor peab keikis temma sõnna kuulma, muido ei woi laulmine ehk mängimine mitte täielik olla. Agga lauложuhhatajaks (Dirigent) ehk kappelmeistriks woi muusikdirektoriks polle mitte iggamees kõlblik; meistri woi üksnes se olla, kes sellest asjast middagi tunneb. Lauложuhhatajaks ehk kappelmeistriks kõlbab ka üksnes se, kellel sellepolest täielikkum tundmine on. Temma isse ei woi mitte ühhes laulda ehk mängida, sest ta peab omma kori (lauljade ehk mängijade) ülle walwama ja neid juhhatama, kas käelikumisese ehk keppiga, kellega ta tempo ja taktikumisest tähhendab. Takti lües näitab ta ka liikumisese läbbi peaahtsendi jõudo ja aega ja keikjuggusid wiitmissi ja ruttamissi w. Kappelmeistri peab isseärranis tähhele pannema, kuidas igga üksik heal laulab (ehk mängib), kas igga toon puhhas on, kas pausid täieste petud ja jälle wigel aeal peale saab affatud ja igga koht nenda laultud ehk mängitud, kuidas tonitüü nõuab. Temma peab sellepärrast omma koriga prowi teggema, kuidas keik koggo sünnib; ka keigeparremad lauljad ehk mängiad ei woi enne kottolaulmist ehk prowiteggemist ial täieste ja illusti laulda. Gsfitte öppib igga heal kappelmeistri juhhatamisese al omma healt laulma (ehk mängima), pärrast tedda laulawad (kaks ehk ka keik healed) kotto; kottolauldes otisib kappelmeistri keik wead ja pudussed ülles ja parrandab neid, ja peab ka tonitüüki laulmissest (ehk mängimisest) ülleültse lühhikest selletust andma, kuidas igga üksik heal ja keik healed kotto laulma peawad; sest igga laulja (ehk mängija) käes on ennamieste üksiku heale nodid, agga kappelmeistri käes on Partitur, kus igga heale nodid ühheskous on, kellest keik ärra woi nähha, kuidas igga heal on ja mis igga heale käest nõuda tulles. Kui üks koor suur on, igga heale peal mitto lauljad (ehk mängiad) siis peab ka igga üksiku heale jawks isse peamees ollema, tedda kappelmeistri isseärranis juhhatab ja märgid annab, kuidas laulda tulles ja keik teised peawad temma järrele minnema. Kappelmeistri peab nenda seisma, et keik tedda näwad, isseärranis peab igga üksiku heale peamees tedda näggema.

Wisitheale ja harmoni laulmisese ehk mängimisese wahhel on nendasammoti suur wahhe, kui wisitheale ja harmoni wahhel isse — kellest jubba § 19 selletasime. On wisitheal kui muusika hing ja harmani temma ihho, siis on ka wisitheales se pea mõtte ja harmoni on temmale selletusjeks. Sellepärrast peab wisitheale laulmine (ehk mängimine) harmonist wälja paistma, peab keigist healedest wälja kuultud sama ja keik märgid, ahtsendid, dinami-

märgid zc. tähhelepannes täitma ja nende järrele minnema, sest ta on tonitükkis pärris kõnne, kedda kuulja keige esste kuleb ja tähhele pannes. Keik likumised peawad wiisheales ilmutud sama, agga harmoni peab temmale lomo andma. Igga aktfent, igga tonipaisus, igga forte ja piano, cresc., decresc., acceler., ritard. zc. peab wiisheales keigeennam wälja paistma. Need healed, kelle käes harmoni on, peawad ennast sellepolest wiisheale järrele seadma, peawad wiisheale kõrwal hoidma. Harmoni healed ei pea mitte ülle wiisheale peamehheks löma, et wiisheal nende wahhele ärra laub, waid harmoni healed peawad isse keik kofko sullama ja wiishealele ehteks ollema. Ka seal, kus iggailiks heal wiisheale modil käib, on ifka üks peawisheal, kellel keigesurem tähhendus on, mis teistest healedest toetud peab sama. Mõnniford peab harmoni healedest üks isseärranis heal wiishealt keigeennam toetama ja temmale kui abbiks, selletajaks, wasta-jaks, nõuandjaks, kostjaks ollema. Kus sedda ollema peaks, seal peawad need kohhad wälja otitud sama; teised healed peawad kohhe taggast hoidma. Siin woime nähha, et mitmehealega tonitükkis wiisheal mitte se keigeförgem eht pealmine heal ei prugi olla, waid wiis woib ka teise, kolmandama ja neljandama heale käes olla; pealegi woib wiis ühhe heale käest teise kätte minna, — sellepärrast polle mitte se, mis siin wiishealest böldud saab, pealmisse heale peale tähhendus, waid selle heale peale, kelle käes wiis on. Mitmehealege tonitükkis woib niheasti Sopran kui Alt, niheasti Tenor kui Bass wiisheal olla; agga misfugguse heale käes wiis on, se heal peab ka teistest healedest wälja paistma, teised healed peawad tedda toetama. Isseärranis peawad siisemised healed selle kässo alla heitma; Bass isseärranis käib mitmes kohhas wiisheale modil, agga ta ei tohhi siiski wiisheale bigust ommale pärrida, olgo siis, et wiis tõeste temma käes on. Kui lauljad (eht mängiad) sedda mitte tähhele ei panna, siis saab tonitük peagi ärra rikkutud. — Mitmes kohhas on laulo-korid jubba annust sadik tuttawad asjad, agga kuidas on nende laulmine? Ma tean mõndagi kori nimmetada, mis kadowäärt on, — siiski polle ka nendest pudus, kus paljo parrandamist tarwiks lähhaaks. Isseärranis on esstimesse eht wiisheale peale paljo ennam lauljad, kui teiste healed peal; wiishealt tahhab iggailiks laulda: siis polle ka mitte immeks panna, kui korist muud ei kule kui üksnes wiishealt ja wahhest ka piisut harmonid. Agga se on koggonist musika seadusse wasto, pealegi ei woi üks harritud kõrw sedda mitte

fallida. Weel kõlbmatam on se, kui harmoni healed nenda tah-
 hawad kätä, et nende heal nendasammoti ehk weel ennam wälja
 paistab, kui wiisheal, — siis posse tonitüki muud, kui üks tonide
 kätä. — — Se on nüüd lühhidelt wiisheale ja harmoni wahhe.
 Agga se wahhe ei pea ka mitte nenda sureks minnema, et har-
 moni wiisheale alla ärra kaub, et tedda suggugi ei kule. Wiisheal
 on küll teiste healede ja tonitükki peamees ja eeskäia, siiski peab
 ka harmoni healedel omma täiusse illo ollema, mis kuuljale
 nendasammoti armas kuulda on, kui wiisheal. Et isseärranis
 siisemisjed ehk keskmisje healed harmonile pärris lomo annawad,
 siis peawad nemmad ette watama, ei mitte nenda ei laula, et
 teiste healede wahhele ärra löppewad, ja tonitük seläbbi omma
 illo kautada woib. Sedda woib lühhidelt nenda meles pidada:
 ei ialgi ülle lia, ei ka wägga wähhhe, ei mitte wägga kõwwaste,
 ei ka ülle arro tassä (pehmeste). Harmoni healed on wiishealest
 ikka maddalamas ja pollegi wiishealel suurt waewa teiste ülle
 paista. Kui meie praego ühhe neljajhealega laulo (tonitükki)
 laulame, kus pealmine heal ühtepuhko wiisheal on ja igga heale
 peal on ühhewörra lauljaid, mis parrajaste laulawad, siis pais-
 tab wiisheal isegi omma kõrgusse polest teiste healede ülle,
 ilma et harmoni healed omma healt taggasi hoiawad. Sedda
 pallun minna isseärranis tähhele panna! — — Meie kõnne-
 lestime ikka wiishealest ja harmonist, sellega sai ka kõöldud, et
 harmoni healedel issekestis ühhesurune õigus on. Ütski heal
 harmonis ei pea mitte kõwwem egga tassam ollema, kui teine;
 se olleks nendasammoti, kui maalmeisteri ühhe pildi maliks,
 kessel üks kocht wägga must ja teine koggonist walge on, — kas
 on üks nisuggune pilt illus? Kuulge üht neljajhealega koraliit
 — kui Alt ja Tenor mitte ühtewisi kõwwaste teine teise kõrwal
 ei käi, nenda kui Sopran üllewel ja Bass al käib, waid üks-
 kord on Tenor, teiskord on Alt kõwwem ehk tassam — eks siis
 ei olle korali illo ärra rikkutud? Sedda on iggast tonitükki
 tähhele panna. Harmoni healedel on iggakõrd ühhesurune õigus,
 olgo siis, et mõnni nendest wiisheale õigust saab. Kui mõnni-
 kord üks ehk teine harmoni healedest wiisheale kombel wälja
 peab paistma, siis peab temmal muidogi wiisheale õigust ollema,
 mis ta wiisheale käest sanud on. Wiishealele isse ei woi ühtegi
 seadust tehha, mis järrele ta ennast seadma peab, ta on toni-
 tükki perremees ja seab ennast selle järrele, mis tonitükki wälja
 kõöldakse, harmoni peab temma järrele käima, — agga kuuljale
 peab sellest kasso tulles. Kes selle peale mõtleb, se saab ka
 illusti ja heasti laulma ja mängima.

Tonitükkide laulmist ja mängimist võib kahhels jauts jaotada: liht wiisil ehk vieti ja kunstlikul wiisil. Liht wiisil ehk vieti laulmine ja mängimine on se, kui üks tonitükk nenda laulatakse ehk mängitakse, kuidas ta nodi- ehk tonikirjaga üles on kirjutud, midagi jure ei sa pantud, egga midagi mahha ei sa jäetud. Liht wiisil laulmine ehk mängimine võib peagi masšina wiisil sündida, kui laulja ehk mängia tonitükkist (laulo sõnnadest) isse enneses (ommas süddames) midagi ei tunne. Koggonist teine on kunstlikul wiisil laulmine ehk mängimine, seal pannaakse mõnda jure ja jäetakse mahha, selle järrele kuidas tonitükk illusamaks saab. Siin prugitakse mitmesuggusid tonide wiggurid, mis § 18 tundma olleme õppinud, laulmisse ja mängimisse ruttamist — mislääbi kui ello wägge, lusti, rõemu, truust, waprust, iggatsemist w. tähhendakse — ja wiitmist j. n. e. Mõnnes kohhas prugitakse tremolo, se on ühhe toni trummi wiisil ruttu wärrisemine, mislääbi kõrge tonide peal üht kartlikko tundmist ja maddala tonide peal julgust ehk wiikka ilmutakse w. — — Need tonide wiggurid, mis § 18 tundma õppisime, ei woi mitte iggas kohhas ette tulla, waid üksnes seal, kus tonitükk nende lääbi tweste illusamaks saab, muido peab tonitükk ommast illost ja ellost kautama. Mõuab üks tonitükk tweste ommaks illuks mõnne tonide wigguri, siis peab ka wägga ette wadatud sama, misuggune wiggur ühte ehk teiste kohta kõlbab. Isse-ärnanis peawad harmoni healed teigist niisuggusist illo wigguridest puhtad ollema; wiisheales on teigesurem tonitükk tähhendus, temmal peab ka teigesurem illo ollema. (Siin olleks jälle mele tulletada, mis lehhel. 55 pealmisse ride ehhitamissest ütlesin.)

Laulmisse ehk mängimisse jures tulleb ka selle peale wadata, mis kombel ja modil tonitükk on. Nenda kui sõnnad mitmel kombel ja modil kõnneks kofko võib seada ja juttule suremad ehk wähhemad illo anda, nenda võib ka musikas tonid mitme kombe-modi järrele kofko seada. Peagi iggal surel tonitükkitegial (Beethoven, Händel, Mozart, Haydn) on omma kome-mood olnud; agga kuidas need mehhed ommad tonitükkid lonud on, selle järrele polle meil küsümist, — meile olleks sellest küil, kui nende tehtud tonitükkidega ümber mõistaks käia. Tonitükk kome-mood on üks issefuggune worm, üks issefuggune tundmiste wälja ütlemine tonide koggoseadmisse lääbi, mislääbi teist tonitükkist seigest ärra võib tunda. Üks laulotükk on teistwiisi lodud kui üks tantotükk ja peagi igga laulotükk ja tantotükk wahhel on isse wahhe. Korral on küil üks laul, agga ta on

foggonist teisel kombe-modil, kui üks leikajate ehk söa-laul. Nenda on ka walts üks tantsoitüf, agga siiski foggonist teine kui polka. Sellepärast peab igga tonitüf temma kombe-modi järrele laulutud ehk mängitud sama. Kas meie ei loe üht palwet teistwiisi, kui üht muido salmifud? ja peagi igga luggu nõuab isse lugemisese modi r. Üks waimolik laul, üks koral, peab ka foggonist teisel kombe-modil laulutud sama, kui üks ilmalik laul, üks lustilaul; koral ei pea mitte üfsti armsal wiisil, pikkamisema, pehme aktsendidega laulutud sama, waid peab ka iggast kunstlikkust ehtest, nalja tonidest puhhas ja tõemelelik ollema. Sedda nõuab korali loom ja se tundmine, mis kora'i läbbi ilmutakse ehk wälja böldakse. Üks mars peab jällegi teistwiisi mängitud sama, kui üks tants, temmal peab kõwwa ja kudel taft (marcato) ollema. Nenda woib siis tonitükki lomost ja kombe-modist nähha, kuidas pikkamisfi ehk ruttu, kõwwaste ehk pehmeste r. üks tonitüf laulda ehk mängida tulleb.

Kui meie weel üksford taggasi watame ja keif läbbi mõtleme, siis woime üht summa wälja wõtta, mis nenda on:

Iggaiühhe tonitükki laulda ehk mängida on kaks asja tarwis; esSITE nodi- ehk tonikirja tundmist, miska keifjuggused tonitükkid ülles kirjotakse, ja laulotükfide sõnnad, — teiseks harjotamine, et sedda, mis nodikirjaga ülles on kirjotud, täieste, vieti ja illusti laulda ehk mängida woib. Niheasti nodi- ehk tonikirja tundmine kui ka harjotamine on igga lauljale ja mängiale pea asjad. Nodikirja woib iggaiüks isse õppida, harjotamine on kolide tö ja tulleb nende käest nõuda, kes laulma ehk mängima õppetawad.

Agga nende kabhe asjaga ei woi meie weel läbbi sada, meile on weel üht kolmandamat asja tarwis. Pühha kirri üttele: Kirja täht surretab, waim teeb ellawat, — jest furnud tähhega polle mitte woimalik ellawat waimo tähhendada. Se kirja sõnna tähhendab ka meie nodi- ehk tonikirja peale nendasammoti; sellega polle mitte böldud, et meie nodikirri wahhest puduline on, waid se on musika waimo ja lomo sees. — Meil on kül keif märgid, et iggaiühht tonisistemi toni tähhendada woime r, agga iggaiühhe toni pikkust ehk lühhidust ja iggaiühht tempo ei woi noot mitte näidata, kinnitada ehk kinni seada, et täis noot on nenda pik (4 sekundi) ja mitte pikkem egga lühhem, ja igga tempo on nenda pik, — waid meie teame üfsti sedda,

kui palju üks toon teisest pikkem ehk lühhem on, kui palju lühemid nodisid pikema peale kullub, ehk se tempo on teisest pikkem ehk lühhem, et teie tempo-sõnnad Allegro, Andante, Adagio &c. &c. üksnes üsleülitsest tempo näitavad. (Pealegi tähendab ühhe tonitükkiteggia jures üks tempo-sõnna ruttemad takti, kui teise jures.) Ehk meie küll metronomi tehha woime, kellega toni aeapikkust ehk tempo ülles leitakse, siiski ei woi mitte iggas kohhas, iggas tonitükkis täieste ja kawa peal metronomi järrele minna; sest igga ritardando, accelerando, &c. penikest wahhet ei woi ühhegi metronomiga mweta. Nendasamoti ei woi ka mitte iggailt kõwwafradi tähhendada; meie teame küll, et piano tassa (pehmete) ja forte kõwwaste tähhendab, agga kui palju teine teisest suurem ehk wähhem ollema peab, ehk kui suur piano ja forte wahhe on, sedda ei woi need sõnnad mitte öölda. (Pealegi tähhendab forte ehk piano ühesainus tonitükkis üksford ennam teistford wähhem jõudo ehk raskust.) Ja siiski peab nisugguste asjade tähhendamine lihtwisil ollema, sest muido olleks nodikirjas nipaljo märka öppida, et ial arwo jada ei woiks *). Sellepärast on weel üht kolmandamat asja tarwis, mis sedda ärra tunneb, mis kirjatäht mitte terrawaste tähhendada ei woi. Üksnes meie tundmine ehk seestpidine ello woib need keigepenemad wahhed, keigepehmamad ja hõrnemad kohhad ja keige kõwwemad liikumised &c., mis ial tonikeles ette tullewad, ärra tunda ja mwista ja neid ülles leida, sest tonid on meie tundmisesele kui emma keel; nenda kui tonidega keisjuggused tundmised ilmutakse, nenda woib ka tonidega neid ärratada, — ja nenda woib meie seestpidine ello igga tonile, mis tonikirjas weel surnud on, omma tundmisese järrele ello andma. —

Et siitjadikne selletus niheasti laulmisese kui mängimisse peale tähhendab, siis on küll tarwis paar sõnnakest laulmisest üüsi kõnnelda.

*) Esamma luggu on ka kõnnelkirjas, et iggoühhe heale penikest wahhet kirjatähhega mitte tähhendada ei woi; kuidas o ja u, e ja i, ehk p ja b heale wahhe on &c., ehk se sõnna peab kõnne järrele ühhe woi kahhe healega tähhega, woi ühhe ehk kahhe healeta tähhega kirjutud sama. Sellepärast on ka ni paljo (õigesti) kirjutamisese waidlemissi ja kirjutamisese wiisid, et mitte ei tea, kas wali pole hoida, ehk mis tehha. Kui ikka nenda tahhetakse kirjutada, kui kõnneldakse, siis ei woi ial õigesti kirjutamisest jutto olla. Õigestikirjutamine on üks kirjutamisese seadus, et igga sõnna nenda ja nenda peab kirjutud sama.

Laulmiseft.

Laulmine on hinge ello ilmutamine sõnna ja toni läbbi. Sõnna ja toon sünnitakse ja ilmutakse kõnne ja laulo riistade läbbi. Lauldes sullab sõnna toniga kokko, sõnna annab tonile kehha ja toon teeb sõnna ellawaks.

Sünnimesse heal ei kõlba mitte iggakord laulda. Nenda kui üks halw, kattend mängoriist head toni anda ei woi, nisammoti ei woi ka heasti laulda, kui mitte keif healeriistad (§ 22) tegewad ei olle, ehk kui mõnni nendest puduline on. — Laulo toon peab kõnnetoni mobil ollema. Nenda kui sinna tähte „a“ ükfi ehk teiste tähtedega kõnneldes suust wälja ütled, nisammoti peab ta sinnol ka lauldes suust wälja tullema; se luggu on iggakõhhe tähhega. Su ja keel on laulotoni juhhatajad; keel seisko suus paigal ja su olgo ofse kohhe (illusti), agga nenda laial, et päial hammaste wahhele lähhab, sest siis woib toon ja sõnna suust illusti wälja tulla. Kele ots olgo wasto esimesest hambaid ja mofkad (huuled) parrajaste hammaste wasto tõmmatud. Su hoidmine on laulmisse jures wägga tähhete panna; su hoidmisse järrele woib heal mitmesugguseks sada, agga midda parremine su saab hoietud, sedda illufam on laulo toon ehk heal. Peale selle on lauljal tähhete panna, kuidas ta seisab; ta hoidko omma kehha iggakord ofse kohhe püsti, olgo seistes ehk istudes. Illad peawad taggast pole hoietud sama ja rind wälja sirrutud; nendasammoti peab ka pea parrajaste püsti seisma. Laulja ärgo seisko ial ühhe jalla peal, waid ifka mõllemate peal; seistes laulmine on paljo kergem ja terwem kui istudes. Ritfas ja liig soeas kohhas ehk toas polle laulmine ial kita.

Sõngo tõmmamisest ehk hingamisest ei tahha laulmisse jures kegi suurt luggu pidada, agga siiski on wägga tähhete panna, kuidas ja millal laulja sõngo peab tõmmama. Sõngo tõmmamine peab tonitükki järrele seatud ollema, ei mitte nenda kui kegi tahhab. Kui laulja omma sõngo (hinge) mitte seal ei tõmma, kus woimalik ja tarwis, siis woib tonitük peagi ommast illoft kautada. Sõng peab parrajast ruttu tõmmatud sama, agga mitte wägga waljuste ehk süggawaste, mis wägga illotu kuulda on; sõngo tõmmamist ei pea kegi kuulma. Sõngo tõmmamine peab wälja näitama, kui olleks tedda laulule (tonitükile) tarwis, agga mitte nenda, kui olleks lauljal suur sõngo pudus. Sellepärast peab laulja jubba aegjaste ennast harjotama lühhikeses aeas paljo sõngo sisse tõmmama ja kassinaste

sellega ümber käima. Keige parrem on se, kui laulja need kohhad tonitükkis üles otsib, kus hõngo tõmmata võib. Selle jures peab laulja kahhe asja peale watama, esite laulo sõnnade peale, teiseks selle peale, kuidas tonitükk kokko on seatud. Salgi ei pea enneaego hingama, et kokkoühhendud sõnnad ja sõnna jätkud ehk silbid (võlksud) sõnnadest lahutud sawad, waid laulja woib seal hingata, kus laulosõnna mõtted kui üht peatamist nõuawad ehk üht peatamist lubbawad, ehk kus luggedes hingata woib. Tonitükki kokkoseadmisse polest peab hõngo tõmmamine nenda ollema, et mitte ritmus egga wiisheale kokkoseadmine ühtegi ei kauta. Keige parremad hõngo tõmmamise kohhad on $\frac{4}{4}$ -taktis enne 4^{dama} neljandikku, $\frac{3}{4}$ -taktis enne 3^{dama} neljandikku, $\frac{6}{8}$ -taktis enne 6^{dama} kahheksandikku. Seisab wiitmisse märk ühhe nodi ülle, siis peab enne wiitmisse märki hõngo tõmmama, sest et wiitmisse märgiga nodi peale tonipaisus tuleb ja ilma hingamata woib hõngo pudus tulla. Need kohhad (toni wiitmised), mis mitte ühhe hingamisega laulda ei woi, seal peab mõistlikkul wiisil hõngo tõmmama.

Et lauldes sõnna toniga ühendud saab, siis kautawad kül mõllemad, sõnna kautab toniga ühhenes ommast sõnna lomost ja toon ommast pärris heale illost, agga siiski on kasso surem kui kahjo, sest sõnna saab suremat illo ja ritmusse tähhendust ja toon saab toniwõtmisse polest kindlust. Agga et nüüd sõnna ja toon ifka wõidak, siis peawad ka lauldes keik healeta tähhed wige lühhidelt wälja wõldud sama ja toon peab healega tähhe peal wiitma, sest se on jo wanna tutaw assi, et üksnes healega tähhega toni sünnitada woib. Kui sinna laulad: „Kus on mo kallis isä ma?“ siis peab healeta täht „k“ toni wõttes wige lühhidelt wälja wõldud sama ja toon peab omma pikkusse aega „u“ peal wälja piddama, ja kui toni pikkus lõppeb, enne ue toni alkatus, peab „s“ kuulda ollema, — nenda lähhab laulmine healeta tähtedest ifka ruttu ülle ja widab healega tähtede peal omma seatud aega:

Ku = s on mo ka = lli = s i = ssa ma ?

Et ühhegi healeta tähhe peal toni piddada ei woi, sedda tunnistab jubba nende nimmi, sest igga healeta täht nõuab kele ehk su seadmist, agga healega tähta wälja wõldes woib keel rahhul

seista. Healega tähhed polle ka mitte keif ühhe fergeb laulda, waid nende raskus on nenda: a=e=i=o=u; täht „a“ on keige fergem ja täht „u“ keige raskem laulda ja tulleb sellest, et ka igga healega täht issemobi kele ja su hoidmist nõuab; sedda woib iggailks prowida. Kui ühhes sõnnas kaks isfesuggust healega tähte kous on, mis ühhe silbi peale tullewad, siis peab toon esimesse tähhe peal wiitma ehk hellisema ja teise tähhega löppetama (tähhendusfeks nimmetame: au, kui, böeti ic.), agga kui kahhe healega tähhe järrel weel üks healeta täht tulleb, siis woib möllemad healega tähhed kottotõmmates laulda (näitusfeks nimmetame: meid, teif, poeg, waew, woib, täis ic.). — Ärra laula ial: min-na, tem-ma, mit-te Jum-mal, ar-mas, peast-ma, kurb-tus, waid laula: mi-nna, te-mma, mi-tte, Ju-mmal, a-rmas, pea-stma, ku-rbtus ic. Lauldes ei pea ka ükski täht wõereti wälja bööbub sama; ärra laula siis mitte: Jesos, hallelöja, waid: Jesus, hallelöja ic. —

Tooni wõtmine Sõnna affamiist toniga nimmetakse musika öppetusfes toniwõtmissfeks (toni förgust näitma nimmetakse: toni andma). Toni wõtmine peab igga toniga illus, puhhas ja ilma käärisemisfeta ollema; puhhas kui kellofesse helli, sedda möda, kuidas noot ette näitab. > Agga mönnel lauljal on toniwõtmine wägga puduline, mis sellest ärra woib tunda, et omma healega mitto toni läbbi joofewad ja ofsiwad, enne kui pärris toon kätte saab; üks nisuggune laulja peab omma healt weel paljo harrima. Wägga paljo lauljaid on ommale santi wiist harjotanud, et wõeraid tähta sõnnadele jure pannerwad; kui üks toon healega tähhega affab, siis pannerwad weel ühhe „h“ ehk „n“ ette ehk ka muid tähta ja laularwad „amen“ assemel hamen ehk namer ic. ic., ja mönned nelawad lauldes tähta ärra. Se on wägga sant kuulda ja polle muud kui harjonud wiis, mis ükski laulja sallima ei pea. Mönni laulja wõttab iggailt uut toni nutfudes, öhklades ehk nutto wiisil, mis koggoniist bööbmata on. Kui sinna omma su ja kele lauldes nenda hoiab, kuidas tarwis on, siis ei woigi nisuggused wead ette tulla. Laulja peab iggaford julge ja röemus ollema, ei ial kartlik, siis woib ta peagi toniwõtmissfes efsida ja toni förgemast ehk maddalamast wötta, kui noot ette näitab; pealegi peab lauljal iggal aeal lahke pallenäggo ollema ja keifis löbbus wälja näitma. < Santi toniwõtmiist peame keige ennam förwa süüiks arwama, et ta enne toni sündimist ärra polle kalunud, kuidas föрге toon on ja ollema peab. Sessepärrast on laulja käest pea nõudmine, et ta omma laulo-

aänet iggapiddi harrib ja lauldes nobidest tähhele panneb, mis toon kõrgemas ehk maddalamas on, ehk kui palju üks toon teisest kaugel on (intervallid). Kes trehwimist õppib — trehwimine on toni wõtmisse ja toni andmisse suggulane, — se ei pea sedda mitte massina wiisil teggema, et trehwimisse nobid pähha õppitakse, waid trehwimine peab waimo filmaga õppitud sama, et film keif intervallid, keige kaugemad ja raskemad ärra mõedab ja kõrw igga interwalli „toniks“ ümber panneb. Kui heal toni vieti ülles wõtma peab, siis peab igga toon kõrwale jubba enne hellisemist teada ollema; film peab nobidest igga interwalli (toniastmet) tundma, kõrw peab healt iggaühhe toni peale juhhatama ja heal peab iggaüht toni vieti ja illusti ülles wõtma. — Keif, mis nobikirjaga ülles on kirjutud, peab laulja omma lauloandega kaluma ja selle järrele minnema.

Meie olleme nüüd lühhidelt näinud, et igga laulja käest palju nõuda tulleb. Sellest polle mitte küll, et sinnol laulo heal on, waid so heal peab ka illus ollema, mis igga kõrge ja maddala toni peal puhhas ja armas on, pealegi pead sinna omma healega ka mõistma ümber käia, nenda kui iggaüks tonitüf ehk seestpididise ello ilmutamine tonide läbbi nõuab. Igga toni sünnitamine peab hea ollema ja toni helli illus, peab omma seatud aega wälja piddama, mis nobidest ärra woiw tunda ja peab ka illusti lõppetama. Tonide ühendamine, heale kandmine ühhe toni pealt teise peale peab fergel wiisil ja ruttu sündima, kas legato ehk staccato w., ja kuskil ei pea ilmasjata wõerad tonid wahhele hellisema (kerutusjed) ehk ilmasjata pausid wahhele tekkima, waid keifis peab takt ollema ja igga aksent, tonitamine ja tonipaisus w. ommal lohhal; igga sõnna peab illusti ja täiesti wälja wõibud ja wiisipärrast tonitud sama; keif tonikirja märgid peawad iggas tonitüffis mõedetud ja kalutud sama, et laulmine iggapiddi illus on. Laulja peab ühtepuhko omma laulmisse ülle wahwama, kas ta ka nenda laulab, kui tonitüf nõuab. Laulmine ei pea ial karjumisse, ullumisse, haukumisse ehk santmisse kombel woi unnine ollema, et interwallid mitte täieste wigeid ei olle; kui sinnol mitte lusti laulda ei olle, siis jätta parem laulmata, et laulmine mitte kui laiskus wälja ei nä; argo olgo mitte lauldes so pea teiste mõttebega täidetud, et sa isse küll laulab, agga so mõtted käiwad muial; ärra laula ial webdades ehk wennites woi sagimisse kombel, ja ärra liiffa mitte sõnno wiskamisse kombel suust wälja; ärra laula lühhikesst tonisid mitte kui rusfikaga liies; ärra wennita

mitte sõnna wimist silbi ja wütmisje märgiga toni ja ärra lõppeta ühtegi toni rõhhudes, sest jõlledamat ei woi ka enam middagi olla, kui üks wennitud ja wimalis rõhhutud toon. Ärra kisu omma näggo mitte jõlledaks r. r. — Kes illusa ja illotu wahhel wahhet mõistab tehha, küll se ka teab, mis laulmisje jures illusaks nimmetada woib.

Keigil innimestel polle mitte ühhefuggune heal egga ühhefuggune laulo ande, agga siiski woib igga healt laulmisje tarwis harrida, kui jubba norelt, aegsaste peale affatalse, muido jääb heal torefis je kõlbmataks; wanna pu ei anna enam heasti painuda. Keige esfite woib laulmist seläbbi õppetada, kui lapsokest harjotakse illusti kõnnelema, heasti hingama ja healele õiget illo andma; selle põhja peale woib julgeste ebdasi ehhitada. Ükski meister polle sündimisest sadif meister, waid õppimisje läbbi; harjotamine teeb innimest meistriks. Kellele Summal laulo ande on annud ja kes ifka õppib, woib ka laulo meistriks sada; üht laulo kümme kord laulma on enam, kui kümme laulo üks kord.

Üks tutaw sõnna ütleb, miska innimene ümber käib, se peab wimati temma külge jäma. Käid sinna lauloga ümber, siis saad sinna ka temma sõbraks ja affat omma sõpra kalliks pidama, — sinna saad laulust maggu tundma. Paljo lauljaid on, kellel laulo maggu pudub; nad ei mõista mitte illusa ja illotu wahhel wahhet tehha, ja se tulles sellest, et weel lauloga heasti sõbraks polle sanud. Kui lauljal hea laulo tundmisje maggu on, siis wallitseb ta ka illusad tükkid laulda ja prugib lauldes igga illo märki, nenda kui tarwis on, ja siis saab laulmisjes ilmsiks (ilmunud), mis tonitükkiteggia furnud nodikirjaga tonitükki sisse warjule on pannud. Üks hea maggu on üks lomolik ande, kellel sedda on, agga ta woib ka ilma harrimata hukka minna ehk wõereti harrides ärralämmatud sada; agga hea harrimisje läbbi saab maggu ifka kaswatud. Jubba lapsokest peab õppetadama illusa ja illotu wahhel wahhet tegema, sest mis innimene lapse põlwes õppib, sedda ei sa ta enam ni fergeste ärra unnustama; wannad hallid pead teadwad ommast lapse ellost ja õppimisest paljogi kõnnelda. Isseärranis peawad laste laulud illusad ollema — illusad sõnnad illusa wistiga, siis affab jo lapse põlwest laulo himmo kaswama. Ma pean tunnistama, et meie Gesti rahwa seas üks wägga hea laulo ande warjule on pantud, mis weel ärratamist ja harrimist tahhab, enne kui ellusse on tõusnud, ja siis ei sa fegi mu-

sita õppimist — laulmist, mängimist — raskeks arvama egga aega kalliks piddama, waid iggäüks saab meie õnisa usfoisisa Lutterusse wiisil muiskat usfoõppetusse förwale seadma ja need sõnnad meles piddama:

„Kus laulstasse, senna lasse mahha,
Kurjad innimesed laulo ei tahha.“

**Sõunade selletus, mis toni- ehk nobitirjas prugitawad
on tonitükki lomo, laulmist ja mängimist tähhendada.**

- A, tähhendab sõnna wimast silbi—ga;
a due — kahhehealega; a tre — kolmehealega.
- a piacere, ad libitum — nenda
fui isse tahhad, tahtmisse järrele.
- accelerando (accel.) — ruttemaks
minnema, ruttama.
- Adagio — pikkamissi ja tähhendades.
- Adirato — wihaselt, talgiste.
- Affabile — sõbralikkult.
- Affettuoso, con affetto — ärdaste.
- Agitato — kärstult.
- Agnus Dei — oh Jummalal Tal.
- Allegro — usfinaste, ellawa lifu-
missega.
- Allegretto — pikkemast fui Allegro.
- Al Segno, dal Segno — akka mär-
gist (S) peale.
- Amabile — armsaste.
- Amoroso — armsal wiisil, hörnalt.
- Andantino — parrajaste, astumisse
wiisil.
- Andante — parralikkult, nattufe
ruttem fui Andantino.
- Animato, animoso, con anima —
ellawast, wahwaste.
- Arioso — aria wiisil.
- assai — wägga; Allegro assai —
wägga usfinaste.
- Attacca — finnipiddamata eddast
mängida.
- a tempo — ni usfinaste fui mängisid.
- al rigore del tempo — kindla tatti
järrele.
- Brioso, con brio, con allegrezza —
ellawast rõemjaste.
- Brillante — surepärraliste.
- Calando — waigistades, aega möda
tasfamaks jäma.
- Calmato, con calmo — waggust,
tasfalikkult.
- Cantabile — lauldes laulmisse wiisil.
- Cantus firmus — seisaw wiis.
- Capriccioso — isfemelelikkult.
- Coda — lõppetusse ehk lissä tük.
- Col arco (c. a.) — poognaga.
- Colla parte — peacheal ehk wiisheal
woib ka ilma taktita täia.
- Commodo — parrajaste, lahhetaste.
- Come sopra — nenda fui enne.
- Con, tähhendab sõnna wimast silbi
—ga con; Violini — wioliga;
con moto — ligutult, ruttuga.
- Con anima — teigest hingest, süd-
damest.
- Crescende (cresc.) — paisuma, ifka
kõwemaks, ehk \llcorner
- Da Capo — otfast peale, affatussest.
- Decrescendo (decresc.) } kahhenema,
Diminuendo (dim.) } ifka waifse-
maks, ehk \lrcorner
- Delicatamente — hörnalt, maggu-
salt, mahhedaste.
- Determinato — findlaste.
- Divato — tõssiselt.
- Dolce — mahhedaste, pehmelt;
dolcissimo — wägga mahhedaste
armsaste.
- Dolente, doloroso, con dolore —
furbikkult, walluga.
- Diluendo — faddudes, fustudes.

- Espressivo, con espressivo — täite-
liffult.
- Elegante — fennašte, illoga.
- Energico, con energia — findlašte,
findlussega.
- Fastoso — torredašte.
- Feroce — tormateš.
- Fiero, con fierezza — ušfelt, kart-
mata.
- Fine — tonituffi ots, lõppetuš.
- Finale — wiimne tuf tonituffis.
- Flebile — ärdašte, halledašte.
- Forte (f) — fõrwaste; fortissimo
(ff) — õige fõrwaste.
- Forzando — tonitud, luffatult;
tähhendusse märk: > ^
- Funebre — leinateš; marcia fune-
bre — leinomars.
- Fuocoso, con fuoco — tullise wai-
moga.
- Furioso, con furia, con rabbio —
waljust miħhajelt, tormateš ruttu.
- Gajo — rõemfašte.
- Generoso — auliffult, fauniste.
- Giocoso — naljafalt, lustliffult.
- Glissando, glissato — fergešte.
- Grandioso — surel wišil, surepä-
raliste.
- Grave — tõššifelt.
- Grazioso, con grazia — fennašte,
armsal kombel.
- Giusto — sündsalf; tempo giusto
— sündsalf taktil.
- Hallelujah — tida Žšandaf, Žum-
malat-šitte.
- Hosianna — Žšand aita, tõšše
sureš temma nimme.
- Impetuoso — jookštes.
- Innocente — lapseliffult, šüta.
- Kyrie eleison — Žšand hallašta.
- Lagrimoso — nutto wišil.
- Lamentoso, lamentabile — faeba-
teš, ringudeš, lulli lües.
- Largo — õige piſkamisšil, weel
piſsemalt kui Adagio.
- Larghetto — weidi uššinamaf kui
Largo.
- Legato — ſeutult.
- Leggiero — fergešte.
- Lento — piſkamisšil, tašfa.
- Lugubre — faebamisše wišil.
- Lusignato — melitadeš.
- Maestoso — funningliffult.
- Ma — agga, fišfi; ma non troppo
— agga mitte ni wägga.
- Malincolico — norrotadeš.
- Mancando — faħhanedeš, aega
mõda waiſsemafš jama.
- Marcato — findlašt tonitud.
- Alla marcia — waršil wišil.
- Martellato — taggudeš.
- Marziale — šõa kombel.
- Men, meno — wäħhe; men forte
— tašamine.
- Mesto — furbiffult.
- Mezzo — pool; a mezzo voce —
pole healega; mezzo forte —
pool fõrwaste; mezzo piano —
pool tašfa.
- Minacciando — äħwardeš.
- Moderato — fešmifš wišil, parrajalt.
- Molto — wägga paljo; molto viva-
ce — õige ruttu.
- Morendo — loeštledeš, lõppo wišil.
- Mormorando — pommiſedeš.
- Mosso — ruttem ligutud.
- Non — mitte; non tanto, non
troppo — mitte wägga.
- Nobile — surepärraliste.
- Parlando — fõnneldeš.
- Pastorale — karjatše wišil, liħhišt.

- Perdendosi — waiffemafš jáma.
 Pesante — rašfelt.
 Piano (p) — tašfa; pianissimo (pp) — õige tašfa.
 Più — ennam; piú presto — ennam ruttu; piú forte — ennam fõwmine; piú mosso, piú stretto — ruttemine; piú tosto — paljoennam.
 Poco — wãhhe; un poco — pišfut; poco piú lento — pišfut piffamišfema; poco a poco — iffa ja iffa, jãrg jãrgult.
 Poi — selle peale.
 Pomposo — wãgga illuſti.
 Presto — ruttu; prestissimo — õige ruttu.
 Quasi — peagi; quasi Allegretto — peagi nattufe ruttemine.
 Rallentando (rall.), ritardando (ritard.) — piffališfemafš jáma.
 Rapido — tõmmates (fašfates).
 Religioso — waimoliſ tõšfielt.
 Rilasciando (rilasc.) — tempo peab piffališfemafš jáma.
 Risoluto — findlaſte.
 Rinforzando — fõwrentud, mõnni toon peab fõwrentud ſama, ehf tähbendafſe ſelle mãrgiga: <
 Scherzando — naſjaſalt.
 Sempre — iffa; sempre piano — iffa tašfamine.
 Segue — tulleb, ſelle peale tulleb.
 Semplice — liht wiſl.
 Sentimento, con sentimento — hõrna tundmišfega.
 Senza (s.) — ilma; senza replica — ilma teiſe ferrata; senza pedale — ilma pedaliſa.
 Serioso — tõeliffult, tõe ſombel.
 Sforzato, sforzando (sf.) fõwrentud = A, ſff = õieti fõwrentud.
 Smorzando — luſtudes, tašſaliffult lõppetama.
 Smanioso — meletult.
 Soave — melitades.
 Solo (soli) — üks heal ehf üks mãngeriiſt ferraga, üſſinda.
 Sostenuto — tonid peamad wãlja petud ſama, fandes.
 Spinato — õjudes.
 Spiccato — ſelgeſte.
 Spirituoso, con spiritoso — ellawa waimoga.
 Staccato — liies, terrawaſte, fãrgades.
 Strascinato — weddades, wiites.
 Strepitoso — wubhinal, ſabhinal.
 Stringendo — peale fãies, nãitab, et taft ruttemafš minnema peab.
 Subito — warſti, aſſitſielt, ruttu.
 Tardo, tardando — piffamišfi, wiites.
 Tempestoso — tormates.
 Tempo primo — wanna tempo jãrrele.
 Tenuto — ſefamma miš legato, piddama, toon peab eddaſi i etud ſama, ilma et fõwremafš lãhhab.
 Tenere, con tenerezza — hõrnal wiſl.
 Tremolo, tremando — wãrriſtades.
 Tutti — ſeiſ lauljad ſokko ehf foriſ, ſeiſ.
 Veloce — lendades, ruttu.
 Vigoroso — tulliffelt.
 Vivace, vivo — ellawalt; vivacissimo — õige ellawalt.
 Volti — fãna lehte; volti ſabito — fãna leht ruttu õumber.

Regiſter ehk juhhataja.

		Lehetüſg.
	Eiſejuhhatamiſſeſe	5.
§ 1.	Tonide õppetus	9.
§ 2.	Nodide õppetus	12.
§ 3.	Nodi wõtmebe õppetus	14.
§ 4.	Eesmärgide õppetus	16.
§ 5.	Interwallide õppetus	20.
§ 6.	Nodide aea-pikkufe õppetus	22.
§ 7.	Paufide õppetus ja nende aea-pikkufeſt	24.
§ 8.	Õppetus punktift nodi ja paufi järrel	26.
§ 9.	Nodide lühendamife märgide õppetus	27.
§ 10.	Tonifuggude õppetus	31.
§ 11.	Tonartide ja tonleiteride õppetus	32.
§ 12.	Iggaiühhe tonarti ärratundmiſe õppetus	36.
§ 13.	Tonarti fuggu-arrude õppetus	37.
§ 14.	Toni liikumiſe, ritmuſe ja ritmuſe altſendi õppetus	38.
§ 15.	Takti, takti-feltſide ja takti-eesmärgide õppetus	40.
§ 16.	Tempo ehk taktiaea õppetus	45.
§ 17.	Wiitmiſe-märgi ja teiſte tempomurdja fõnnade ja märgide ja dinami-märgide õppetus	47.
§ 18.	Toni wigguride ja nende abbinodide õppetus	50.
§ 19.	Wiſi ehk wiſiſeale ja harmoni õppetus	56.
§ 20.	Sealebe õppetus j. n. e.	61.
§ 21.	Tonitükide õppetus	68.
§ 22.	Mängoriistade õppetus	78.
§ 23.	Paulmiſe ja mängimiſe kunſtiſt	93.

16. XI 1971 / 16 K

10. ~~III~~ II 1972 / 16 K

19. I 1972 / 51

21. I 72 / 50

1. II 72. K. / 28

75/K

76

14. X 77

19. IV 77

26. IV 77

28. X 77

15. VI 77

10. IX 79

9. 12 86

EA 35.786

H. Laakmanni trükkimäes on sada :

Eesti Lauliko wisi-ramat.

120 unt laulo = wisi.

Sind 35 kop.

Laulud Sõrwemaast,

mitme healega.

(„Lieder aus der Schworbe,“ mehrstimmig.)

Mõnnet armsad laulud wagga süddame
rõmustamisjeks (ühhe eht kolme healega laulda.)

Sind 6 kop.

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

1 0100 00413629 3